

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КОЛІЗІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Навчальний посібник

БІЛА ЦЕРКВА

2025

УДК 340:342.7

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Білоцерківського національного аграрного університету (протокол №4 від 22.05.2025р.)

Авторський колектив:

Бровко Н. І., Кушакова-Костицька Н.В., Сімакова С.І., Линник Т.В., Терещук М.М.,
Аргат Я.П., Поляруш-Сафроненко С.О., Тимощук О.Г.

Рецензенти:

Костицький Михайло Васильович - дійсний член (академік) НАПрН України, почесний академік НАПН України, заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії, історії та філософії ННІ права та психології Національної академії внутрішніх справ

Мельник Ярослав Ярославович - доктор юридичних наук, старший науковий співробітник Відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України

Дем'янчук Володимир Вікторович - доктор юридичних наук, доцент, ст. викладач кафедри педагогіки і психології дошкільної та початкової освіти КЗ КОР «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»

Колізії в реалізації та захисті прав людини: навчальний посібник / кол. авторів.
Білоцерківський нац. агр. ун-т. Біла Церква, 2025. 333с.

ISBN

Навчальний посібник присвячений колізіям сучасного національного законодавства. Підготовлений для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня та другого (магістерського) рівня освіти спеціальностей «Право». Буде корисний тим, хто цікавиться проблематикою захисту прав людини та питанням вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

ЗМІСТ

ПЕРЕДСЛОВО	5
РОЗДІЛ 1 ЮРИДИЧНІ КОЛІЗІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ (Терещук М.М.).....	6
1.1 Історіографія дослідження юридичних колізій.....	6
1.2 Методологія дослідження юридичних колізій.....	18
1.3 Поняття, ознаки, принципи та види юридичних колізій.....	30
Питання до розділу.....	52
Завдання для самостійної роботи	52
Література.....	53
РОЗДІЛ 2 СУТНІСТЬ КОЛІЗІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ, ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ (Линник Т.В.).....	58
2.1. Поняття, суть і значення колізій в українському законодавстві.....	58
2.2. Шляхи попередження та подолання окремих видів колізій.....	75
Питання до розділу	89
Завдання для самостійної роботи.....	90
Література.....	92
РОЗДІЛ 3 КОЛІЗІЇ В ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР (Бровко Н.І.).....	98
3.1. Виклики і проблеми у сфері правового захисту прав людини та вирішенні колізійних питань на міжнародному рівні.....	98
3.2. Колізії національного законодавства та шляхи їх подолання.....	115
3.3. Вплив практики ЄСПЛ у питанні вирішення колізій на розвиток національного законодавства.....	127
Питання до розділу	133
Завдання для самостійної роботи.....	133
Література.....	134
РОЗДІЛ 4 ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ В ЗАСТОСУВАННІ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРАВ І СВОБОД (Аргат Я.П.).....	138
4.1. Поняття правозастосування прав і свобод.....	138
4.2. Поняття правової колізії фундаментальних прав і свобод.....	147
Питання до розділу	168
Завдання для самостійної роботи.....	168
Література.....	169
РОЗДІЛ 5 КОЛІЗІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКИХ І ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ (Поляруш-Сафроненко С.О.).....	171
5.1. Поняття колізій в процесі реалізації громадянських і політичних прав людини в Україні.....	171

5.2. Колізії в процесі реалізації громадянських прав людини в Україні	180
5.3. Колізії в процесі реалізації політичних прав людини в Україні.....	196
Питання до розділу	208
Завдання для самостійної роботи.....	208
Література.....	209
РОЗДІЛ 6 КОЛІЗІЇ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ, КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ, ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ (Сімакова С.І.)....	213
6.1.Сутність колізій у кримінальному, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому праві: їх види, способи виявлення та подолання.....	219
6.2. Характеристика окремих видів колізії у кримінальному праві.....	226
6.3.Характеристика окремих видів колізії у кримінально-процесуальному праві.....	231
6.4. Характеристика окремих видів колізії у кримінально-виконавчому праві....	241
Питання до розділу	243
Завдання для самостійної роботи	245
РОЗДІЛ 7 РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ (Кушакова-Костицька Н.В.).....	250
7.1. Теоретико-правовий аналіз права на інформацію в умовах суспільних трансформацій.....	250
7.2. Проблеми та колізії у реалізації та захисті інформаційних прав в Україні....	275
Питання до розділу	285
Завдання для самостійної роботи	286
Література.....	287
РОЗДІЛ 8 РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ФОРМУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ТА ВИРІШЕННІ КОЛІЗІЙ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПІ (Тимошук О.Г.).....	290
8.1. Правовий механізм адаптації національного законодавства до європейських міжнародно-правових стандартів прав людини.....	290
8.2. Роль Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів прав людини в Україні в умовах війни та вирішенні колізій національного законодавства.....	306
8.3. Імплементация практики Європейського суду з прав людини в діяльність Конституційного Суду України: тенденції та виклики.....	317
Питання до розділу	325
Завдання для самостійної роботи	326
Література.....	327

ПЕРЕДСЛОВО

Людина та її права є найвищою соціальною цінністю в Україні. Держава зобов'язана визнавати, дотримуватись та захищати права людини. Створення ефективних організаційно-правових механізмів реалізації та належної системи національного захисту прав людини, розробка відповідного нормативно-правового регулювання є обов'язком держави.

Запропонований навчальний посібник тематично адаптований до змісту курсу «Колізії в регулюванні та реалізації прав людини», висвітлює теоретичне підґрунтя сучасного інституту прав людини та основні концептуальні підходи до розуміння колізій у національному законодавстві.

Автори розглядають суперечності національного законодавства, що призводять до конфліктів між нормами права, досліджують шляхи їх вирішення у Європейському Суді з прав людини. Механізми захисту прав людини в навчальному посібнику відтворено на національному та міжнародному рівнях.

Мета начального посібника - здійснити теоретико-правовий аналіз і наукове осмислення колізій національного законодавства, сформулювати розуміння основних проблем національного законодавства, ускладнень, які супроводжують процес реалізації прав людини в Україні, вказати на шляхи подолання сформульованих проблем.

У виданні обґрунтовано колізії, що виникають у процесі реалізації громадянських і політичних прав людини, проблеми та колізії у реалізації та захисті інформаційних прав в Україні, проаналізовано колізії у сфері кримінального, кримінально-процесуального, та кримінально-виконавчого права. Визначено специфіку, тенденції та шляхи реформування національного законодавства з урахуванням вимог міжнародних інституцій у відповідності до європейських стандартів.

Ключові завдання, які прагнули розв'язати автори, визначаючи змістовне наповнення начального посібника – утвердити у свідомості читачів розуміння доктрини про права людини, сприяти усвідомленню їх значимості, визначити сутність колізій в українському законодавстві та у процедурі їх реалізації і захисту прав на національному та міжнародному рівнях, проаналізувати роль Європейського Суду з прав людини у формуванні європейських стандартів та вирішенні колізій у сфері прав людини в Європі та Україні, сформулювати навички застосування отриманих теоретичних знань у галузі прав людини в умовах вітчизняної суспільної дійсності.

РОЗДІЛ 1 ЮРИДИЧНІ КОЛІЗІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

1.1 Історіографія дослідження юридичних колізій

1.2 Методологія дослідження юридичних колізій

1.3 Поняття, ознаки, принципи та види юридичних колізій

Питання до розділу

Завдання для самостійної роботи

Література

1.1 Історіографія дослідження юридичних колізій

Зародження писаного права у стародавньому світі супроводжувалося складнощами у його застосуванні. Колізії між нормами законодавчих кодексів, традиційними звичаями та міждержавними договорами створювали правові конфлікти, що потребували ефективних механізмів вирішення. Дослідження таких конфліктів дає змогу простежити еволюцію правових систем та їхню адаптацію до суспільних змін.

Причини виникнення правових колізій у стародавньому світі можна знайти у соціальній стратифікації, співіснуванні писаного права та звичаєвих норм, а також у необхідності узгодження місцевих правових традицій із законодавством метрополії. Закони Хаммурапі, створені у XVIII столітті до н.е., є одним із найдавніших прикладів кодифікації права, але вони містили суперечності, оскільки передбачали різні покарання для представників різних соціальних класів. Подібна ситуація спостерігалася і в інших державах стародавнього світу.

Стародавня Греція надавала особливий приклад правових колізій через існування різних правових систем у полісах. Афінське право базувалося на демократичних засадах, тоді як у Спарті діяли жорсткі військово-олігархічні норми. Це призводило до правових суперечностей у міждержавних

відносинах та викликало труднощі у врегулюванні конфліктів між громадянами різних полісів.

У римському праві правові колізії виникали між правом громадян (*ius civile*) та правом народів (*ius gentium*), а також між місцевими законами провінцій та загальноримським законодавством. Після падіння Західної Римської імперії римські правові традиції зіткнулися з нормами варварських племен, що спричинило значні юридичні трансформації.

Для вирішення цих колізій стародавні суспільства використовували різні механізми. Кодифікація законів, як у випадку Законів XII таблиць у Римі, допомагала зменшити правові суперечності. Судові прецеденти сприяли стабільності правозастосування. Римська імперія дозволяла провінціям зберігати певні місцеві звичаї, що сприяло соціальній стабільності. Важливу роль відігравали міждержавні договори, що врегульовували правові суперечності між державами.

Правові колізії у стародавньому світі були неминучими через різноманіття соціальних структур, відмінності між політичними системами та динаміку міждержавних відносин. Вони вирішувалися шляхом кодифікації, створення прецедентів та адаптації правових норм до місцевих реалій. Досвід стародавніх цивілізацій у розв'язанні правових конфліктів став основою для подальшого розвитку юридичних систем та становлення принципів сучасного права.

Середньовічне право формувалося під впливом римських правових традицій, місцевих звичаїв і християнської доктрини. Це призводило до численних правових суперечностей, особливо у відносинах між королями, феодалами та церквою. Феодална система спричинила фрагментацію права, де кожен васал мав власні правові звичаї, що нерідко суперечили законам короля або імператора. Церковне право, у свою чергу, регулювало широкий спектр суспільного життя, що часто призводило до конфліктів із світською владою.

Суттєві правові колізії виникали між світськими та церковними судами. Католицька церква претендувала на право судити не лише духовенство, а й світських осіб у питаннях моралі та релігії. Це викликало опір світських правителів, які прагнули обмежити вплив папи римського та місцевих єпископів на правову систему своїх країн. Одним із найвідоміших прикладів таких конфліктів була боротьба між англійським королем Генріхом II і архієпископом Томасом Бекетом, що закінчилася вбивством останнього та подальшими поступками короля перед церквою.

Феодальне право також створювало значні правові колізії. Кожен феодал мав автономію у своєму володінні, що ускладнювало централізацію держави та впровадження єдиної правової системи. Суперечки між сеньйорами та васалами часто вирішувалися не на основі єдиного кодексу, а через традиційні звичаєві суди або військові конфлікти. З часом європейські монархи почали запроваджувати королівське право, яке мало перевагу над феодальними нормами. У Франції цей процес знайшов відображення у зміцненні королівського суду, а в Англії – у створенні загального права (common law).

Становлення міського права також супроводжувалося правовими колізіями. З розвитком міст у середньовічній Європі виникла потреба у правовій автономії міських громад. Це викликало конфлікти між міщанами та феодалами, які намагалися зберегти контроль над міськими територіями. Внаслідок цього багато міст добивалися права на самоврядування та запроваджували власні статути, що часто суперечили загальнодержавному праву.

Розв'язання правових колізій у середньовічному світі відбувалося через поступову кодифікацію законів, укладення компромісів між королями і папами, а також шляхом судових прецедентів. Важливим інструментом узгодження правових норм стала Велика хартія вольностей 1215 року, яка заклала основи рівноваги між королівською владою, феодалами та міськими громадами. Крім того, у XIV-XV століттях зростання ролі римського права та

розвиток університетської юридичної освіти сприяли уніфікації правових систем у Європі.

Таким чином, правові колізії у середньовічному світі були наслідком соціальної, політичної та релігійної фрагментації. Вони вирішувалися через кодифікацію, встановлення судових прецедентів та поступову централізацію державного управління. Досвід середньовічної Європи вплинув на формування сучасних правових систем, зокрема у сфері відносин між церквою і державою, а також у розвитку загального та цивільного права.

Перехід від середньовічного права до правових систем Нового часу супроводжувався значними змінами у структурі держави та суспільства. Централізація влади в європейських монархіях XVI-XVIII століть вимагала уніфікації законодавства, що вступало у конфлікт із місцевими правовими традиціями та привілеями. Крім того, зростання ролі буржуазії та розвиток економіки породжували нові правові виклики, зокрема щодо регулювання торгівлі, власності та прав людини.

Одним із ключових джерел правових колізій стало протистояння між королівською владою та традиційними становими структурами. Абсолютистські монархи прагнули централізувати управління, що суперечило правам аристократії, міських громад і церковних інституцій. Наприклад, у Франції реформи Людовіка XIV спрямовувалися на обмеження впливу парламентів і дворянських зборів, що викликало опір і правові суперечності.

Значні правові конфлікти виникли внаслідок розвитку природного права та ідей суспільного договору. Філософи XVII-XVIII століть, зокрема Джон Локк і Жан-Жак Руссо, обґрунтовували принципи народного суверенітету та природних прав, що вступало у протиріччя з традиційними монархічними доктринами. Ці ідеї стали підґрунтям для правових змін під час Англійської та Французької революцій, що привели до створення конституційних монархій та республік.

Розвиток міжнародного права також спричинив нові колізії. Збільшення колоніальних імперій та активна дипломатія вимагали врегулювання правових відносин між державами. Утворення Вестфальської системи після Тридцятилітньої війни закріпило принцип суверенітету, що стало основою для сучасного міжнародного права. Проте колоніальна експансія спричинила численні конфлікти щодо правового статусу колоній та їхніх мешканців, що стало предметом дискусій у європейських судах.

Вирішення правових колізій у Новий час відбувалося шляхом кодифікації та впровадження нових правових систем. Один із найважливіших прикладів — створення Пруського загального земського права (1794) та Наполеонівського кодексу (1804), які забезпечили систематизацію законодавства та його адаптацію до нових соціальних умов. Крім того, розвиток судових інституцій, таких як Верховний суд у США, сприяв формуванню принципу конституційного контролю, що стало важливим механізмом врегулювання правових суперечностей.

Правові колізії Нового часу були неминучим наслідком суспільних змін, політичної боротьби та розвитку правової науки. Вони вирішувалися через централізацію законодавства, створення національних правових систем та закріплення нових принципів у міжнародному праві. Ці процеси заклали основу для подальшої еволюції правових систем у XIX-XX століттях, сприяючи формуванню сучасних демократичних інститутів і конституційного права.

Історія дослідження юридичних колізій має багатовікову традицію, що охоплює як зарубіжні, так і українські правові школи. Це питання було підняте ще в праві стародавніх держав, коли суспільство зіштовхнулося з необхідністю вирішення суперечностей між різними правовими нормами.

Від самого початку розвитку правової науки колізії правових норм були об'єктом глибоких досліджень, оскільки вони стосувалися основних аспектів правової системи: її узгодженості, стабільності та справедливості.

Зарубіжні дослідження колізій почалися ще в класичний період римського права. Римські юристи розглядали колізії як важливий аспект юридичного тлумачення і прагнули створити універсальні принципи для їх вирішення. Важливі концепції, пов'язані з колізіями, включали правило *lex posterior derogat legi priori* (пізніший закон відміняє попередній), яке вважається одним із основних засобів вирішення колізій у праві. В цей час також активно розвивалися основи вирішення конфліктів між законами, особливо в контексті приватного міжнародного права [1, с. 338].

Відомі представники цієї традиції, такі як Гай та Ульпіан, розробляли теоретичні засади для врегулювання суперечностей між нормами різних правових систем, і їхні роботи стали основою для подальших досліджень у Європі [1].

Протягом середньовіччя та Ренесансу питання колізій були предметом уваги вчених, зокрема в контексті права народу та канонічного права, де досліджувалися суперечності між церковними та світськими нормами.

У сучасному праві ці ідеї були розвинені в роботах представників юридичного позитивізму, таких як К. Бергбом, який акцентував увагу на юридичній системі як на сукупності норм, що мають взаємодіяти у строго визначений спосіб [2, с. 236].

Г. Кельзен, засновник концепції "чистої теорії права", приділив значну увагу колізіям у правових системах. У його концепції колізії розглядаються як результат складної взаємодії норм, які можуть суперечити одна одній у межах ієрархічної структури права. Ключовим елементом вирішення таких колізій у теорії Г. Кельзена є поняття ієрархії норм, зокрема принципи підпорядкування норм вищого рівня нижчим і значення основної норми [3, с. 145].

Г. Кельзен підкреслював, що кожна правова система базується на основній нормі, яка забезпечує єдність усіх інших норм у межах системи. Основна норма не є конкретною правовою нормою, а є передумовою існування всієї системи, що дозволяє визнати чинність інших норм. Завдяки

цьому можна вирішувати юридичні колізії, оскільки визначається, яка з норм має пріоритет у певній ситуації.

Важливими принципами, які вчений використовував для вирішення колізій, є:

1. принцип ієрархії норм, який передбачає, що встановлені органами вищого рівня, мають перевагу над нормами, прийнятими органами нижчого рівня.

2. принцип хронології, при якому пізніший закон скасовує дію попереднього, якщо обидві норми перебувають на одному рівні в ієрархії.

3. принцип спеціалізації, який вказує на те, що спеціальна норма переважає загальну [3, с. 148].

Г. Кельзен наголошував на важливості системності права для мінімізації колізій. Якщо правова система добре структурована, ймовірність виникнення колізій зменшується. Однак, у випадках, коли вони все ж виникають, ключову роль у їх вирішенні відіграє судова практика. Судді виступають інтерпретаторами основної норми й вирішують, яка саме з колізійних норм є чинною у конкретному випадку [3, с. 166].

Зокрема, у своїх працях він акцентував увагу на тому, що вирішення колізій є актом не лише юридичного аналізу, а й політичного процесу, оскільки вибір на користь тієї чи іншої норми завжди має політичний вимір.

Такий підхід автора піддався критиці з боку інших вчених. Зокрема, Г. Харт відзначав, що ієрархічний підхід іноді не враховує динамічності сучасних правових систем і реальності взаємодії міжнародного та національного права, де колізії часто виникають у позаієрархічному контексті.

У концепції Г. Харта проблема юридичних колізій розглядається через систему первинних і вторинних норм. В основі його аналізу лежить спроба зрозуміти, як забезпечується єдність правової системи та як вирішуються конфлікти між правовими нормами без хаосу і суперечностей[4, с. 116].

Він пояснює, що первинні норми можуть вступати у конфлікт одна з одною за наступних причин:

1. неоднозначність формулювання;
2. неочікувані ситуації, що не передбачені нормами;
3. появу нових норм, які змінюють існуючі [4, с. 118].

При цьому автор доходить висновку, що для вирішення цих колізій правова система повинна мати механізми, що визначають, яка норма є чинною у кожному конкретному випадку. Тут важливу роль відіграють вторинні норми, зокрема:

1. правило визнання, що забезпечує критерії для визначення, чи є певна норма правовою та чи підлягає вона застосуванню. Воно може вказувати, яка норма має вищу юридичну силу.

2. правило зміни, яке допомагає вирішити колізії шляхом внесення змін у суперечливі норми.

3. правило судочинства, при якому визначається процедура для застосування норм і вирішення суперечностей через судовий процес [4, с. 125].

Окрім цього, Г. Харт наголошує на концепції "відкритої текстури права", яка означає, що жодна система права не може передбачити всі можливі життєві ситуації. Це призводить до виникнення прогалин у праві, що стають джерелом колізій. Судді в таких випадках змушені приймати рішення на основі принципів, цілей права та контексту, спираючись на норми визнання [4, с. 167].

У теорії Г. Харта судді відіграють ключову роль у вирішенні юридичних колізій, зокрема через:

1. використання принципів спеціалізації та хронології норм;
2. застосування нормативної ієрархії, що дає перевагу конституційним або міжнародним нормам;
3. балансування між різними інтересами, якщо колізія не може бути вирішена на основі чітких правил [4, с. 170].

Незважаючи на таку думку, модель вирішення колізій Г.Харта була піддана критиці.

Зокрема, Р. Дворкін стверджував, що концепція Г. Харта надто формалістична й не враховує моральні принципи, які часто впливають на вибір між нормами. Він підкреслював, що право – це не лише правила, а й принципи, які є ключовими для вирішення складних колізій [5, с. 37].

Попри таку критику, концепція Г. Харта вплинула на розвиток юридичної теорії, зокрема у сфері аналітичної юриспруденції. Його підхід до аналізу колізій допоміг чіткіше визначити межі правової системи, роль норм визнання і значення судової практики.

Ще одним видатним вченим, який, зробив значний внесок у розуміння природи правових колізій був Е. Ерліх. Він відштовхувався від аналізу "живого права" — норм і практик, які реально діють у суспільстві, навіть якщо вони не закріплені формально в правових актах. Його концепція колізій ґрунтується на ідеї, що право не є виключно системою формальних норм, а радше живим організмом, який формується під впливом соціальних відносин, традицій і практик.

Основною тезою Е. Ерліха є те, що формальне право не завжди відповідає реальним суспільним відносинам. У своїй праці він пояснює, що "живе право" — це фактично діючі норми, які забезпечують функціонування суспільства, при цьому колізії виникають тоді, коли:

1. формальне право суперечить "живому праву".
2. формальні правові норми не враховують специфіки місцевих або професійних спільнот.
3. існує конфлікт між різними джерелами права, наприклад, законодавством і звичаями [6, с. 277].

Автор наголошує, що вирішення таких колізій неможливе лише через застосування формальних процедур. Необхідно враховувати соціальний контекст і живі правові традиції.

Окрім цього, Е. Ерліх особливу роль надавав суддям як інтерпретаторам права, які мають звертати увагу не тільки на формальні джерела, а й на реальні суспільні відносини. Він стверджував, що судді повинні враховувати живе право, навіть якщо воно не відповідає тексту закону. Це дозволяє вирішувати конфлікти між формальним і неформальним правом, забезпечуючи справедливість у конкретних справах [6, с. 280].

Не меншу увагу Е. Ерліх приділяв тому, що правові системи є багат шаровими, тобто складаються з формального права, звичаїв, корпоративних норм і моральних принципів. Колізії між цими шарами неминучі, але їх можна вирішувати через низку шляхів, а саме:

1. інтеграцією формального права із соціальними практиками.
2. наданням пріоритету нормам, які реально забезпечують функціонування суспільства [6, с. 305].

Погляди Е. Ерліха стали основою для соціологічного підходу до права, який акцентує на взаємозв'язку між правом і суспільством. Його концепція правових колізій особливо актуальна у сучасному світі, де глобалізація, багатокультурність і плюралізм призводять до зростання конфліктів між різними джерелами права.

Ідея Е. Ерліха про "живе право" критикує традиційний юридичний позитивізм, наприклад, теорії Г. Кельзена чи Г. Харта, які орієнтуються на формальні норми. На думку Е. Ерліха, право — це не тільки формальна структура, а динамічна система, яка адаптується до соціальних змін.

Німецький вчений Р. Єрінг теж присвятив значну частину своїх досліджень аналізу мети права і ролі конфліктів у правовій системі. Його підхід до колізій має своїм підґрунтям телеологічну концепцію права, яка акцентує на досягненні соціальних цілей і задоволенні суспільних потреб.

У своїй праці Р. Єрінг підкреслює, що право виникає як механізм для вирішення соціальних конфліктів і досягнення гармонії в суспільстві. Конфлікти — це природна частина розвитку права, і їх розв'язання є головною метою юридичних норм [7, с. 53].

На думку Р. Єрінга, колізії у правовій системі виникають унаслідок наступних причин:

1. конфлікти інтересів, при яких право має врегулювати суперечності між приватними та суспільними інтересами, оскільки мета права — встановлення балансу між цими інтересами.

2. розбіжності між моральними і юридичними нормами, за яких колізії можуть виникати, коли юридична норма суперечить етичним або моральним цінностям.

3. еволюція суспільних відносин, тобто постійна зміна суспільних відносин, за якої правові норми можуть відставати від реальних потреб, що й породжує юридичні конфлікти [7, с. 59].

При цьому вчений вважав, що право є не лише системою норм, а й активним процесом боротьби за правові цінності. Для вирішення колізій важливе значення мають наступні моменти:

1. норми повинні інтерпретуватися з урахуванням їхньої мети. Якщо дві норми конфліктують, перевагу слід віддати тій, яка краще відповідає соціальній меті.

2. якщо конфлікт між приватними і суспільними інтересами неможливо вирішити інакше, суспільний інтерес має бути вирішальним.

3. активна роль суддів, які повинні бути не просто виконавцями норм права, а й інтерпретаторами його духу, враховуючи соціальні та моральні цілі [7, с.74].

У своїй праці Р. Єрінг зазначає, що колізії є невід'ємною частиною правової еволюції. Він підкреслює, що суспільний прогрес досягається через боротьбу за справедливість, у якій кожен громадянин повинен відігравати активну роль.

Колізії, за Р. Єрінгом, стимулюють розвиток права, сприяючи його адаптації до нових умов [7, с. 32]. Його погляди мали значний вплив на розвиток соціології права та сучасного праворозуміння. Його ідеї про право як інструмент врегулювання конфліктів і досягнення соціальної гармонії

залишаються актуальними. Він також відкрив нові горизонти для аналізу юридичних колізій, наголосивши на їх динамічній природі та ролі у прогресі суспільства.

Один із основоположників юридичного позитивізму Дж.Остін розглядав право як команду суверена, що забезпечується загрозою примусу. У його концепції питання юридичних колізій впливає з його фундаментального розуміння права як системи норм, які спрямовані на встановлення порядку в суспільстві. Остін вважав, що юридичні конфлікти є наслідком або недоліків у структурі правової системи, або неправильного застосування норм [8, с. 23].

У концепції Дж. Остіна право визначається як "команда суверена", що супроводжується санкцією. Відповідно, колізії в правовій системі виникають, коли команди суверена суперечать одна одній через недостатню ясність або узгодженість чи коли виникають ситуації, не передбачені правовими нормами, що створює простір для правової невизначеності, а також є множинність джерел права, наприклад, звичаї чи судові прецеденти, які не завжди узгоджуються між собою [8, с. 27].

Дж. Остін вважав, що юридичні колізії можна мінімізувати, якщо правова система суворо дотримується принципів чіткої ієрархії норм, де законодавчі акти суверена мають найвищу силу та встановлення однакових правил для розв'язання колізій, таких як пріоритет новіших норм або спеціальних норм [8, с. 44]. Вчений наголошував, що колізії можуть виникати внаслідок наступних підстав:

1. недоліки законодавчої техніки.
2. застосування звичаїв і прецедентів.
3. відсутність універсальної кодифікації [9, с. 79].

Він підтримував ідею кодифікації, як це зробив Джеремі Бентам [10, с. 72], і вважав, що добре організоване законодавство зменшує ймовірність суперечностей [9, с. 84].

Дж. Остін вважав, що вирішення юридичних колізій має базуватися на певних принципах, до числа яких відносив ієрархію норм, за якої норми вищого рівня (команди суверена) мають перевагу над нормами нижчого рівня (звичаєве право, судові рішення); пріоритет новіших законів, а також примусового характеру норм, що забезпечує їх виконання [8, с. 93].

У концепції Дж. Остіна суди мають підпорядковуватися законодавчій владі. Він був скептичним до активної ролі суддів у створенні права через прецеденти, адже це, на його думку, може створювати додаткові джерела колізій. Проте Дж. Остін визнавав, що у випадках прогалин або конфліктів норм суди відіграють роль у встановленні чітких правил застосування.

Концепція Остіна була критикована за її формалізм і відсутність врахування соціальних та моральних аспектів права.

Наприклад, Г. Харт зауважував, що односторонній підхід до ієрархії норм і примусу не завжди дозволяє вирішувати складні колізії, особливо в умовах сучасного плюралізму правових систем [4, с. 201]. Але попри критику, підхід Дж. Остіна до юридичних колізій заклав основи формальної теорії права і сприяв розвитку ідей правового позитивізму. Його акцент на кодифікації та ієрархії норм залишається актуальним у сучасній правовій науці, особливо в контексті розробки систематизованих підходів до вирішення конфліктів норм.

1.2 Методологія дослідження юридичних колізій

Методологія, необхідна і достатня для визначення юридичних колізій, має багатоаспектний характер і являє собою багаторівневу систему пізнавального інструментарію (визначальні світоглядні засади, принципи наукового пізнання і перетворення дійсності, методологічні підходи і методи). Ця система планомірно спрямовує дослідника на розв'язання визначеної проблеми, дисциплінує та раціоналізує процес, за допомогою якого може бути відкрите нове наукове знання.

Не випадково поняття методу як способу дослідження природних і суспільних явищ виокремилося ще в античності. Стародавні греки розуміли метод як підхід до вивчення предмета і науковий спосіб пізнання істини.

З філософської точки зору методологія розглядається як система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [17, с.159].

На думку Е.Г. Юдіна, методологія як вчення існує на декількох рівнях: філософському, загальнонауковому, спеціально-науковому [18, с.65].

Як зазначає автор, у всебічному та об'єктивному дослідженні правових явищ при класифікації та віднесенні методів до того чи іншого рівня, у тому числі й тих, що суперечать усталеній сукупності знань про це явище, враховуються їх місце і роль у процесі наукового пізнання, важливу роль відіграють нові концепції, теорії та явища, які не можна вважати помилковими [18, с. 66].

Саме цим пояснюється той факт, що сучасна юриспруденція використовує різні методи сприйняття при дослідженні юридичних колізій та розвиває уявлення про цей феномен у різних напрямках.

Така ситуація свідчить про те, що юриспруденція, аналізуючи феномен юридичних колізій, широко використовує закони та категорії загальної філософії.

На думку С.Д. Гусарєва та О.Д. Тихомирова, методологія юриспруденції на найвищому рівні складається з таких складових, як світогляд, домінуючі типи правової думки, юридична наукова парадигма тощо, які дозволяють обирати необхідні методологічні підходи та методи для проведення юридичних досліджень [19, с. 70].

На нашу думку, застосування принципів дослідження юридичних колізій неможливе поза межами необхідних для цього методів. Кожна досліджувана галузь знань має набір унікальних методів, які слугують для всебічного та повного дослідження.

Однак, оскільки кожній групі методів притаманні власні принципи наукового дослідження, недоцільно застосовувати їх через різні групи методів. З іншого боку, при дослідженні таких правових явищ, як юридичні колізії, існують різні принципи, які однаково застосовуються через комплексне застосування методології.

Так, принцип об'єктивності передбачає точний та реалістичний опис юридичних колізій; принцип науковості - поширення об'єктивних наукових знань, а не кон'юктурних інтересів окремих груп науковців чи окремих експертів; принцип всебічності ґрунтується на взаємозв'язках з іншими правовими явищами та процесами; принцип історизму - аналіз якомога ширшої палітри характеристик, а принцип історизму - розгляд юридичних колізій в їхньому історичному контексті.

Крім того, принцип історизму передбачає, що предмет юридичних колізій слід аналізувати в їхньому історичному взаємозв'язку з іншими державно-правовими явищами.

При дослідженні юридичних колізій необхідно визначити передумови їхнього виникнення, розглянути причини їхнього становлення та класифікацію за видами, а також провести правову оцінку сучасного етапу їхнього впливу на правову систему на історичному та емпіричному підґрунті. Однак історичний підхід не дає повної інформації про реальність існування таких явищ, як юридичні колізії.

Тому необхідно підкреслити ще один принцип їхнього визнання, а саме принцип об'єктивності. Принцип об'єктивності дає можливість визначити загальну закономірність щодо природи та причин виникнення юридичних колізій, а отже, і їхнього місця в суспільному житті.

Крім того, юридичні колізії слід розглядати не ізольовано від інших державно-правових систем, а в тісному взаємозв'язку з ними, тобто комплексно та інклюзивно.

Не менш важливо визначити основні ознаки юридичних колізій, дослідити соціальну причину їхнього існування, з'ясувати підстави їхнього

виникнення та поділити їх на види відповідно до ступеня та форми їхнього подолання, адже кінцевим результатом теоретико-правового дослідження юридичних колізій є практичне застосування його результатів.

Для того, щоб досягти істини, теоретичне дослідження наукових проблем повинно здійснюватися з різних точок зору. Істина може бути досягнута не тільки тоді, коли відомі різні аспекти одного і того ж явища, але й тоді, коли різні підходи і думки аналізуються і зводяться воедино для їх усвідомлення. Тому ми вважаємо плюралізм одним з найважливіших принципів аналізу проблеми юридичних колізій.

Єдиний, правильний, найбільш доцільний та істинний шлях до пізнання проблеми юридичних колізій може бути визначений лише шляхом аналізу різних поглядів на розуміння понять, ознак та принципів.

Теоретико-методологічною основою дослідження колізій у праві є сукупність загальних законів розвитку предметів і явищ об'єктивної дійсності, що відображаються в діалектиці.

Як слушно зазначають О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко, діалектичний метод у юридичній науці визначає основний напрям і підхід до вивчення державно-правових явищ, тобто найбільш загальне вчення про впорядковані зв'язки в розвитку буття і свідомості [20, с.26].

Діалектика використовується у правознавстві, зокрема для аналізу причин виникнення юридичних колізій та їхнього співвідношення з іншими правовими явищами.

На думку А.А. Фальковського, матеріальна діалектика - це методологія дослідження об'єктивного руху і розвитку природи, суспільства і мислення [21, с.43]. Визначаючи матеріальну діалектику, слід зазначити, що вона базується на трьох фундаментальних законах.

Закон єдності і боротьби протилежностей полягає в тому, що будь-яке явище перебуває в постійному русі, змінюється і розвивається по відношенню до інших явищ. Оскільки воно не може існувати поза зв'язком з іншими явищами, то вимога матеріальної діалектики полягає в тому, щоб

розглядати об'єкт дослідження в розвитку його окремих частин і в цілому, з різних точок зору, враховувати зміни і вказувати на причини, що викликають ці зміни. При цьому об'єкт дослідження неминуче має свої внутрішні суперечності. Тобто є риси та якості, які є взаємовиключними, але в той же час передбачають взаємне існування.

Юридичні колізії також є явищем державно-правової природи і розглядається крізь призму закону єдності та боротьби протилежностей.

На думку О. Мережко, під протилежностями слід розуміти сторони певного питання, явища чи процесу, а зв'язок між ними називається діалектичною суперечністю [17, с.181].

У правознавстві питання з приводу колізій – це суперечність норм законів. Такі суперечності, які, з одного боку, пов'язані з процесом динамічного розвитку суспільства, а з іншого – з встановленими державою нормами права, є двома протилежностями, діалектично поєднаними між собою.

Іншим законом діалектики є перехід кількісних змін у якісні. У науковій літературі, зокрема О.В. Сердюком, зазначається, що поступове накопичення кількісних змін у якісні утворення призводить до якісних змін, тобто переходу від існуючого якісного стану до нового якісного стану [22, с. 220].

Доказом того, що дослідження юридичних колізій відповідає цій закономірності, є те, що протягом історії розвитку правових явищ юридичні колізії виникали на різних етапах їхнього розвитку. Передумовою їхнього виникнення було встановлення суперечливих норм, що відбувалося на звичайному, а згодом і на законодавчому рівні. Критерієм їхнього видового розмежування є не лише галузевий принцип, а й ступінь колізійності норм в межах одного закону.

Таким чином, вищевикладене свідчить про якісну зміну процесу подолання колізій у правовому житті держави. Виникнення колізій та реакцію держави на це необхідно розглядати через призму закону заперечення заперечення.

Такий закон матеріальної діалектики як заперечення заперечення відображає процес розвитку, циклічність і повторюваність явищ і впливає з попереднього закону єдності і боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні утворення.

В.В. Дудченко та Д.Г. Манько зазначали у зв'язку з цим, що розвиток сутності та змісту об'єкта є результатом поєднання законів подвійного заперечення, єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, і на більш високому рівні визначає характерні риси та структуру початкового етапу його розвитку [23, с. 15].

Суб'єкт правотворчості, внаслідок діяльності якого виникають колізії, заперечує вимоги права, встановлені державою або іншим правотворчим інститутом. Реакцією держави є подолання неузгодженості норм, тобто подолання заперечення. Інструментарій аналізу структури колізій в праві дозволяє розглядати їх з точки зору таких категорій, як «форма» та «зміст».

Таким чином, сутність подолання юридичних колізій полягає в тому, що держава гарантує захист і безумовне виконання приписів права для їхнього усунення. Їхнє визначення за допомогою діалектичного методу показує, що змістом колізій є правотворча помилка, що здійснюється безпосередньо державою, а формою – засоби, за допомогою яких реалізується їхнє подолання.

Отже, діалектичний метод пізнання юридичних колізій дає змогу виявити їхні ознаки, дослідити її функції та принципи, визначити взаємозв'язки з іншими правовими явищами.

На думку О.Г. Даниляна, існують дві основні форми методології. Це ті, що існують як сукупність теорій або концепцій, і ті, що існують у вигляді конкретних наукових теорій [24, с.87].

Для детального дослідження юридичних колізій слід керуватися не лише філософськими методами, а й іншими загальними методами наукового пізнання. Крім діалектики, для розуміння юридичних колізій

використовуються й інші загальнонаукові методи, зокрема формально-логічний, історичний, системно-структурний та структурно-функціональний.

Відповідно до формально-логічного методу, як зазначає Г.Ю. Лук'янова, право як соціальне явище розглядається як система формально визначених, логічно взаємопов'язаних і жорстко закріплених норм, побудована на принципах узгодженості та несуперечливості норм [25, с.56].

Систематизуючи норми та ідеї, що визначають причини виникнення та порядок подолання юридичних колізій, цей метод дозволив більш глибоко дослідити зміст та природу юридичних колізій як структурного елементу права.

Аналіз як формально-логічний метод передбачає поділ об'єкта дослідження на частини та вивчення кожної з них окремо.

Слід підкреслити, що юридичні колізії є складним і системним явищем, і їхнє розуміння вимагає вивчення та розуміння її складових частин, таких як ознаки, принципи та функції. Лише проаналізувавши основні складові юридичних колізій, можна отримати загальне уявлення про досліджуваний предмет.

Однак аналіз не може забезпечити розуміння предмета в цілому. Цьому сприяє синтез, який допомагає реконструювати зв'язки та взаємодії структурних елементів юридичних колізій.

Таким чином, аналіз і синтез дають змогу всебічно дослідити юридичні колізії як правове та системне явище в цілому та через взаємозв'язки її структурних елементів.

У ході дослідження ми дійшли висновку, що абстрагування як формально-логічний метод є одним з основних і найважливіших способів пізнання природи юридичних колізій.

Як відомо, абстрагування - це процес мисленнєвого виділення загальних властивостей або якостей певного об'єкта і відмежування їх від усіх інших властивостей.

У зв'язку з цим Л.І. Заморська слушно зазначає, що за допомогою абстрагування можна виокремити юридичні факти та правовідносини з різноманіття суспільного життя [26, с. 40].

Це твердження розширила Г.Ю. Лук'янова, яка вказала, що цей метод повинен давати можливість відрізнити юридичне значення абстрагованих понять від інших аспектів, пов'язаних з конкретною ситуацією [25, с. 58].

Ця абстракція дозволяє відрізнити юридичні колізії від інших правових явищ, сформулювати та охарактеризувати поняття.

Два найпоширеніші логічні методи - дедукція та індукція. У процесі наукового пізнання дедукція та індукція зазвичай не використовуються ізольовано одна від одної. При дослідженні юридичних колізій індуктивний метод дає можливість пізнати все - від окремих фактів до загальних положень, що їх стосуються.

Водночас дедуктивний метод використовується для дослідження юридичних колізій, рухаючись від абстрактного до конкретного, від загального до окремого.

У межах логічного методу не менш важливим для дослідження юридичних колізій є використання таких прийомів, як класифікація.

Як зазначає К.В. Басін, необхідність застосування класифікації з'ясовує сутність юридичних колізій, окреслює їхнє співвідношення з державною діяльністю та іншими явищами правового характеру, виокремлює їхні види та допомагає визначити її місце в системі [27, с. 93].

Простежити розвиток юридичних колізій неможливо без використання історичного методу пізнання.

На думку Н.М. Крауса, дослідження правових явищ має здійснюватися у тісному зв'язку з історією країни та людства в цілому, оскільки сучасний стан правових явищ значною мірою залежить від історії правових явищ [28, с. 28].

І.Б. Бабух узагальнює метод історичного пізнання як опору на існуючі факти та аналогії, здатні розкрити зміст досліджуваного явища, зробити широкі узагальнення та вивести історичні аналогії [29, с. 292].

З цієї ж точки зору Д.А. Шигаль підкреслює, що історичні методи можуть допомогти розкрити історичні аспекти розвитку правових явищ, у тому числі й юридичних колізій [30, с.790].

О.Ф. Скакун вважає, що використання історичних методів формує певне історико-теоретичне знання в теорії права [14, с.16].

За допомогою історичного методу можна дослідити виникнення юридичних колізій крізь призму їхнього виникнення та розвитку, а також еволюції поглядів, що характеризують її сутність, природу, яка остаточно визнана сучасною юридичною наукою.

Не менш важливим шляхом дослідження юридичних колізій є системний, який передбачає комплексний підхід до його вивчення з огляду на те, що це явище існує в системі разом з іншими явищами правового характеру.

Так, О.Ф. Скакун визначає системний метод як метод, що враховує структуру досліджуваного явища та гарантує його цілісність [14, с.11].

Водночас О.В. Кутовська розглядає системний метод як можливість аналізу та вивчення предмета як складної системи [58, с.5].

Таким чином, системні методи дослідження таких явищ, як юридичні колізії, дозволяють дослідити зв'язки та взаємовплив цих явищ з іншими правовими системами та застосувати комплексний підхід до вивчення цих явищ.

Позиція О.В. Кутовської про те, що виникнення юридичних колізій є похідним від більш широкого кола явищ, є структурно-функціональним підходом [31, с.6].

Заслуговує на увагу думка Ю.М. Оборотова, який аналізуючи цей метод, зазначає, що за його допомогою можна розглядати загальний вплив юридичних колізій на суспільні відносини [32, с.42].

Таким чином, структурно-функціональний метод аналізу юридичних колізій дає можливість виокремити структурні частини відповідно до їх функціонального призначення.

Розуміння цих елементів дозволяє пізнати юридичних колізій як правовий та соціальний інститут.

Методологія дослідження юридичних колізій має ґрунтуватися на філософському та загальнонауковому методах і не суперечити їм.

Однак їх використання не є достатнім для повного та всебічного дослідження юридичних колізій.

Це, у свою чергу, вимагає застосування спеціальних наукових методів, які дозволяють ефективно дослідити специфічний зміст предмета дослідження.

Юридичні колізії є насамперед правовим явищем. Тому для їхнього дослідження необхідним є застосування як спеціально-наукових методів, так і використання загальнонаукових методів пізнання.

Щодо спеціально-наукового методу, вважаємо, що слід погодитися з думкою М.С. Кельмана.

Автор визначає спеціально-науковий метод як метод, що утворює неодмінну ланку в пізнанні державно-правових явищ, оскільки дозволяє вивчати правові явища, їх найважливіші ознаки, визначати їх основні характеристики та систематизувати правові явища [33, с. 5].

Натомість О.Ф. Скаун до спеціально-наукових методів, які дають змогу дослідити природу юридичних колізій, відносить формально-юридичний, соціологічний, герменевтичний та порівняльно-правовий методи [14, с.17].

Як зазначає Г. Кельзен, формально-юридичні методи є не лише способом дослідження інших правових явищ, а й допомагають з'ясувати предмет дослідження без урахування його взаємозв'язку з суспільними інститутами [3, с.11].

Цей метод дає можливість відмежувати юридичні колізії від інших правових явищ та віднайти їхній зміст поза впливом різних соціальних чинників.

Однак формально-юридичні методи мають той недолік, що вони не враховують динамічні соціальні впливи на об'єкт дослідження.

Тому Г. Кельзен, розглядаючи формально-юридичний метод, зазначає, що його використання допустиме лише для дослідження правових явищ [3, с. 38].

Використання формально-юридичного методу дозволяє розглядати виникнення юридичних колізій як окремий вид соціальних явищ зі своїми характеристиками та особливостями і водночас відокремити їх від впливу різних соціальних чинників, тобто розглядати її в «чистому» вигляді.

Однак комплексне дослідження юридичних колізій вимагає застосування соціально-правових методів.

Це пов'язано з тим, що, як зазначає Г. Еллінек, будь-яке соціальне явище, яким би однорідним воно не було, завжди визначається певними характеристиками інших подібних явищ [34, с. 22].

Тому, досліджуючи юридичні колізії, не слід забувати, що це явище не лише юридичного, а й загальносоціального характеру, а тому неможливо використовувати лише формально-юридичні методи при їхньому дослідженні без урахування соціологічного та правового розуміння цього питання.

Окрім вищезазначених спеціально-наукових методів, важливу роль у дослідженні юридичних колізій відіграють порівняльно-правові методи.

Загальновідомо, що порівняльно-правові методи є різновидом загальнонаукового компаративістського методу, а тому оснащені останнім методологічним інструментарієм. Однак методи порівняльного правознавства мають свої особливості, оскільки застосовуються для дослідження правових явищ, тому низка авторів визначають порівняльно-правові методи як виключно юридичні методи [35, с.15].

Водночас інша група науковців визначає метод порівняльного правознавства, поряд з іншими методами, як специфічний спосіб формування культури мислення про предмет дослідження [36, с.35].

За допомогою порівняльно-правових методів можна зрозуміти процеси та явища, що впливають на виникнення юридичних колізій, порівняти шляхи їхнього усунення в різних правових галузях правової системи та проаналізувати її правовий характер.

При цьому важливу роль відіграє зарубіжний досвід усунення юридичних колізій.

Таким чином, усі ці фактори сприяють розробці теоретичних моделей подолання юридичних колізій.

Наведені вище методи аналізу юридичних колізій не є вичерпними, оскільки не охоплюють усіх питань, пов'язаних з предметом дослідження.

Система способів дослідження юридичних колізій є динамічним явищем. Це дає можливість визначити юридичні колізії як категорію, що складається з філософського та юридичного рівнів.

Тому для дослідження юридичних колізій необхідно використовувати співвідношення цих рівнів при застосуванні методів різних рівнів.

Як зазначалося вище, методологія визначення юридичних колізій і має ключове значення для ефективності дослідження.

Методологія важлива не лише в теорії, а й у практичній діяльності. Оскільки ефективність практичного застосування положень про проблему юридичних колізій значною мірою залежить від якості їх науково-теоретичного обґрунтування, методологія покликана сприяти практичному застосуванню цих положень шляхом визначення їх загальнотеоретичних засад та аналізу їх сутності.

Так, ідеологічною основою подолання юридичних колізій є ідеї справедливості, свободи, рівності, гуманізму та взаємної відповідальності держави і особи. Теоретичну основу вивчення предмета наукового дослідження становлять різні підходи до праворозуміння, основними з яких є природно-правовий, позитивізм, соціологізм та інтегралізм. Важливою складовою методології є принцип науковості пізнання юридичних колізій.

Наступна складова методології представлена методологічними підходами, а саме: інституційним, антропологічним, феноменологічним, аксіологічним та діяльнісним підходами.

Четвертий блок методології, апробований у процесі дослідження юридичних колізій – це загальнопізнавальні, філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи (індукція, дедукція, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, аналогія, порівняння, діалектичний метод, метафізичний метод, історичний метод, функціональний метод, системний метод, спеціально-соціологічний метод, статистичний метод, психологічний метод, формально-юридичний метод, порівняльно-правовий метод), що застосовуються для вивчення проблеми та конструювання відповідного наукового знання.

1.3 Поняття, ознаки, принципи та види юридичних колізій

В українській юридичній науці дослідження правових колізій мають вагоме місце, адже вони відображають особливості формування правової системи України в умовах трансформацій. Різні вчені пропонують свої концепції для розуміння причин виникнення та шляхів вирішення колізій, зокрема в умовах розвитку правової системи України як частини континентального права.

Юридична колізія — це зіткнення норм права, що виникає через суперечливе або неоднозначне регулювання суспільних відносин. Ця проблема особливо актуальна в умовах сучасного законодавчого процесу, що характеризується швидким оновленням правових норм, впливом міжнародного права на національні правові системи, а також зростаючою кількістю правових актів.

В Україні питання юридичних колізій почали активно вивчати в XIX столітті під час розвитку правознавства. Проте справжній науковий інтерес

до цієї теми виник в кінці XX століття, коли стало очевидним, що національні правові системи потребують механізмів вирішення колізій.

Важливою постаттю в українській юридичній науці є Ю.С. Шемшученко та М.В. Оніщук, які розглядали колізії з позицій теорії права та застосування на практиці.

Ю.С. Шемшученко, зокрема, зазначав, що колізії між правовими нормами можуть мати місце в будь-якій правовій системі, і важливо забезпечити механізми для їх вирішення, які відповідають потребам конкретної правової традиції [10, с. 7].

Інший український вчений, М.В. Оніщук, також звертав увагу на важливість порівняльного підходу до колізій у контексті гармонізації національних і міжнародних норм. Він вказував на важливість історичного аналізу для розуміння природи колізій та їх змін у часі [11, с. 13].

На початку XXI століття дослідження колізій в Україні стали більш структурованими, зокрема з розвитком концепцій правового позитивізму і нормативізму.

На цьому етапі дослідження колізій набули більш конкретного характеру, і важливим стало питання методів їх розв'язання, таких як конфлікт норм і застосування принципів переваги однієї норми над іншою (позитивні колізії), а також конкуренція норм у міжнародному праві.

Так, А.М. Мірошниченко у своїх працях наголошує на тому, що колізії є невід'ємною складовою правової системи, адже вони виникають у результаті динамічного розвитку суспільних відносин. Колізії, за його визначенням, — це конфлікти між різними правовими нормами, які виникають через прогалини в законодавстві, неузгодженість правотворчих процесів або зміни суспільних потреб. Він підкреслює важливість комплексного підходу до вирішення правових колізій, що включає вдосконалення правової техніки, аналіз соціальних чинників і встановлення пріоритету норм [12, с. 42].

Д.Д. Лилак розглядає колізії як системне явище, що виникає на стику різних підсистем права (матеріального і процесуального, національного і міжнародного тощо). У його працях особливу увагу приділено ролі судової влади у розв'язанні колізій, а також необхідності розробки єдиних підходів до гармонізації законодавства, особливо в умовах євроінтеграції України [13, с. 62].

О.Ф. Скакун акцентує на тому, що колізії виникають через соціальну динаміку, яка випереджає розвиток правових норм. У її дослідженнях підкреслюється значення правової свідомості та культури для ефективного розв'язання колізій. Вона зазначає, що одним із головних механізмів вирішення конфліктів у праві є узгодження інтересів різних груп суспільства за допомогою інструментів правотворчості та правозастосування [14, с. 254].

С.П. Погребняк у своїх дослідженнях робить акцент на емпіричних аспектах правових колізій, аналізуючи їх у конкретних галузях права, таких як адміністративне та конституційне право. Він розглядає правові колізії як результат впливу історичних і політичних чинників та вказує на важливість емпіричних досліджень для виявлення найбільш ефективних шляхів їх подолання [15, с. 34].

В.Є. Щербельський в своїх роботах приділяє увагу проблемам колізій у контексті інтеграції України до європейського правового простору. Він підкреслює, що гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами може створювати додаткові правові конфлікти, і пропонує механізми їх вирішення, серед яких важливе місце посідає інституційне посередництво [16, с. 157].

Таким чином, питання юридичних колізій у правовій науці, як зарубіжній, так і українській, має багатий історичний контекст і стало важливим елементом теоретичних досліджень. Вивчення колізій допомогло сформулювати базові принципи, що визначають взаємодію правових норм, зокрема в умовах змінюваних соціальних, політичних та економічних реалій.

Згідно юридичного словника-довідника, існує два значення поняття «колізія»: 1) суперечність; зіткнення протилежних поглядів, прагнень,

інтересів; 2) взаємна невідповідність норм права, які регулюють однакові суспільні відносини. При цьому колізія законів визначається, як розходження змісту двох або більше формально діючих нормативних актів [37, с. 80].

Серед ключових факторів, як зазначає С.П. Погребняк, які сприяють виникненню колізій правових норм (як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру), науковці виділяють ряд причин, серед основних, зокрема, можна виділити недостатню якість законодавчого процесу. Така ситуація часто виникає через невідповідність чи суперечність у процесі правотворчості базовим принципам законодавчої техніки, а також через низьку правову кваліфікацію осіб, які мають право їх розробляти [38, с.6].

Крім того, важливим чинником є нестабільність правової системи, що проявляється у недостатній координації між різними нормативно-правовими актами. Це часто результат несвоєчасних або непослідовних дій органів, що здійснюють нормотворчу діяльність.

Також значимим чинником є конфлікт між існуючими правовими нормами та новоствореними, особливо при взаємодії національного та міжнародного права. Такий розбіг у правових стандартах часто створює труднощі у їх застосуванні.

Ще одним важливим моментом є неточності у правовій термінології, які впливають на ефективність правозастосовної практики. Наявність багатьох схожих понять чи формулювань може призвести до помилок у правовому регулюванні.

Додатковим чинником є надмірна кількість нормативно-правових актів, які регулюють однакові або схожі суспільні відносини. Особливо це проявляється при частих змінах та доповненнях до існуючих актів, що створює хаос у правовій системі.

Останнім але не менш важливим чинником є проблеми з визначенням компетенцій різних суб'єктів владних відносин. Така невизначеність може призвести до порушення принципу розділення влади, коли певні органи

виходять за межі своєї компетенції чи вторгаються до сфер діяльності інших державних структур [14, с. 256].

Колізії у праві призводять до порушення принципу правової визначеності, створюючи складнощі у виборі відповідної норми для регулювання конкретних правовідносин. Це, своєю чергою, негативно впливає на стабільність правової системи, підриває довіру до закону та ускладнює правозастосування.

Юридичні колізії є одним із природних недоліків правової системи, що виникає через об'єктивні та суб'єктивні фактори у процесі правового регулювання суспільних відносин. У загальному сенсі юридична колізія визначається як суперечність або конфлікт між двома або більше нормами права, які одночасно регулюють одне й те саме суспільне відношення, але встановлюють різні правила поведінки або передбачають різні правові наслідки.

Зокрема, С.В. Прийма та М.М. Єрофєєва вважають, що юридичні колізії — це надмірність правового регулювання, що виникає внаслідок існування двох чи більше чинних норм, які по-різному регламентують однакові суспільні відносини, що створює суперечності у правозастосуванні [39, с. 17].

На думку Лилака Д.Д., колізії у праві є результатом прогалин у нормотворчій діяльності, коли законодавець не забезпечує узгодженості між чинними нормативно-правовими актами, що часто пов'язано з невизначеністю правової політики [13, с. 56].

Г. Кельзен у своїх дослідженнях наголошував, що конфлікт норм існує тоді, коли виконання однієї норми неминуче призводить до порушення іншої. Він також виділяє колізії як системний феномен права, особливо у складних правових системах, які одночасно регулюють міжнародні, національні та локальні відносини [3, с. 168].

Цікавою вважаємо позицію М.В. Цвіка, який розглядає колізії як «суперечність між окремими нормами права, що виникає через прогалини в

законодавстві, недоліки правотворчої техніки або швидкі зміни соціальних відносин». Це визначення акцентує увагу на динаміці правової системи та змінюваності соціальних відносин, що спричиняє необхідність постійного оновлення правових норм для уникнення колізій. Автор підкреслює, що колізії є природним явищем у праві, яке вимагає системного підходу до їх розв'язання [40, с. 373].

Не менш обґрунтованою є позиція О.Ф. Скакун, яка стверджує, що колізії – це конфлікт між правовими нормами, що проявляється у їхньому протиріччі або неможливості одночасного застосування, викликаний соціальними змінами чи відмінностями між джерелами права [14, с. 256]. Вона підкреслює, що колізії виявляються не лише в контексті норм внутрішнього права, але й у сфері взаємодії національних правових систем із міжнародними стандартами [14, с. 257]. Це визначення також враховує важливість злагодженої правової інтеграції, особливо в умовах глобалізації та євроінтеграції.

У загальному контексті права англійський правознавець Г. Харт відзначав, що слід розрізняти «первинні» та «вторинні» правила, і зазначав, що колізії виникають, коли «правила не відповідають на нові соціальні ситуації» і коли правові системи не мають відповідних інструментів для вирішення суперечностей [4, с. 264]. Він вважав, що для вирішення колізій правова система повинна мати механізми корекції та адаптації норм, щоб зберігати ефективність у змінюваному соціумі [4, с. 265].

Відомий теоретик права Дж. Остін розглядає колізії як «неузгодженість між різними видами команд суверена», що, на його думку, можуть виникати через недоліки в правотворчій діяльності або недостатньо чітке формулювання законів. Остін акцентує увагу на необхідності чіткої ієрархії норм, де норми вищого рівня повинні переважати перед нижчими, щоб мінімізувати конфлікти. Його підхід базується на ідеї, що колізії можна вирішити через чітке розмежування ролей у правовій системі [8, с. 116].

Німецький правознавець К. Шмідт у своїй теорії також відзначає, що колізії є результатом «конфлікту між правовими порядками», який виникає, коли дві правові системи або нормативні акти суперечать один одному. Він наголошує на особливостях правового простору в умовах інтеграції різних правових систем, зокрема міжнародного права, і вважає, що вирішення колізій вимагає «правового примусу» для усунення будь-яких суперечностей [41, с. 312].

Також, на думку українського вченого Ю.С. Шемшученка, колізії виникають, коли «норми різних правових систем не сумісні або суперечать одна одній». Він відзначає, що правові колізії можуть виникати між національними нормами і міжнародними стандартами, а також між різними джерелами права всередині держави. Він наголошує на важливості правової гармонізації, зокрема в контексті інтеграційних процесів в Україні [10, с. 7].

Таким чином, колізії в праві являють собою складні правові явища, що виникають через протиріччя між різними правовими нормами, неузгодженість норм різних правових систем або через прогалини в законодавстві. Різні науковці акцентують увагу на різних аспектах цього явища, від соціальних та політичних чинників до необхідності правової гармонізації та адаптації норм.

Ознаки правових колізій — це характеристики, які дозволяють виявити та класифікувати правову суперечність між нормами. Визначення ознак колізій у праві є важливим аспектом для розуміння їх природи та вирішення, а також для з'ясування причин виникнення таких суперечностей.

М.В. Цвік у своїх працях звертає увагу на те, що колізії мають декілька основних ознак, серед яких він виокремлює «неузгодженість між окремими правовими нормами». Це означає, що правові акти, які повинні бути взаємодоповнюючими, насправді вступають у протиріччя, що ускладнює їх застосування на практиці. Він також зазначає, що колізії виникають через існування «недоліків у правотворчій діяльності», таких як неухважність до

соціальних змін чи суперечливість норм, що регулюють одні й ті ж відносини [40, с. 375].

О.Ф. Скакун розглядає ознаки колізій через їх «взаємну несумісність норм». Вона підкреслює, що колізії стають особливо відчутними тоді, коли правові норми, що регулюють однакові соціальні відносини, мають протилежні напрямки чи встановлюють різні критерії для вирішення правових питань. Вона також виділяє таку ознаку колізій, як їх «об'єктивний характер», оскільки суперечність між нормами виникає незалежно від волі чи бажання правозастосовних органів. Ця ознака є важливою для правової практики, адже колізії можуть бути виявлені лише в процесі застосування правових норм [14, с.259].

Г. Харт, один з провідних англійських теоретиків права, зазначає, що одна з ознак колізії полягає у «відсутності визначеності щодо застосування норм», коли правова система не може надати ясного орієнтира щодо того, яка норма повинна бути застосована в конкретній ситуації. За його словами, така невизначеність виникає, коли норми правового порядку вступають у суперечність або коли одне й те ж питання регулюється різними, часто суперечливими, джерелами права. Це дає зрозуміти, що колізії не тільки виникають через якість правових норм, а й через їхню невизначеність [4, с.266].

К. Шмідт, у свою чергу, визначає одну з ознак правових колізій як «неузгодженість між правовими порядками». Він підкреслює, що колізії є результатом взаємодії різних правових систем або норм, що належать до різних галузей права. Це означає, що колізії можуть виникати між внутрішнім правом і міжнародними стандартами або між різними юридичними інститутами. Ознакою таких колізій є їхнє «міжсистемне походження», оскільки суперечності не обмежуються одним правовим порядком, а є результатом їхньої взаємодії [41, с. 312].

Ю.С. Шемшученко також наголошує на важливості «змішаності джерел права» як ознаки правових колізій. Він вважає, що колізії часто виникають, коли норми різних джерел (національних, міжнародних,

прецедентних) не узгоджені між собою. Ця ознака дозволяє визначити, що колізії можуть мати різний характер залежно від того, чи мають вони місце в межах національної правової системи, чи на міжнародному рівні. Крім того, автор зазначає, що до колізій можуть призводити «відмінності в юридичній культурі та правових традиціях», що додає додаткову складність при їх вирішенні [10, с.8].

Таким чином, ознаки правових колізій можна узагальнити наступним чином:

- неузгодженість і несумісність норм, наявність об'єктивного конфлікту між ними
- невизначеність щодо застосування норм
- міжсистемне походження колізій, що можуть виникати внаслідок взаємодії різних правових систем або джерел права.

Ці ознаки дозволяють більш точно визначити природу колізій і необхідність їхнього правового врегулювання.

Ознаки правових колізій визначаються через особливості їхньої природи та механізмів виникнення. Відповідно до численних наукових підходів, правові колізії можна характеризувати через низку важливих характеристик, що дозволяють їх ідентифікувати та правильно трактувати в контексті правової системи.

Зокрема, Ю.Я. Коцан вказує на неузгодженість норм як одну з головних ознак правових колізій. Він стверджує, що «колізії виявляються у вигляді суперечностей між нормами, які, за логікою права, мають діяти одночасно». Цей аспект вказує на те, що колізії виникають через відсутність гармонії між нормами права, що регулюють однакові чи схожі суспільні відносини [42, с.215].

Автор додає, що це також може бути наслідком зміни суспільних відносин, в яких старі норми перестають відповідати новим вимогам, створюючи суперечності [42, с.216].

М.О. Гончар наголошує на необхідності та неможливості одночасного застосування норм, які вступають у колізію. Він підкреслює, що, якщо одна норма встановлює певне правило, а інша — інше, то при спробі застосування обох може виникнути практична неможливість реалізації цих норм одночасно.

Це є важливою ознакою колізії, оскільки дозволяє виокремити її від інших суперечностей, таких як невизначеності чи прогалини в законодавстві [43, с. 117].

На думку М.В. Бернацького, однією з суттєвих ознак колізій є їхнє міжнародно-правове походження. Він вважає, що в умовах глобалізації та інтеграційних процесів колізії можуть виникати на перетині національного та міжнародного права, коли норми одного з правових порядків не узгоджуються з нормами іншого. Карпов акцентує увагу на тому, що подібні колізії виникають не лише через недоліки в правотворчості, але й через різні підходи до правових норм, закладені в різних правових системах [44, с. 129].

Д.С. Луценко підкреслює, що динамічний характер колізій є важливою ознакою цього явища. Враховуючи швидкі соціальні зміни, нові технології та інші фактори, норми права часто виявляються несумісними з новими реаліями, що призводить до колізій. Він відзначає, що правові колізії не є статичними: вони постійно змінюються, вимагаючи адаптації правових норм і правил до нових умов [45, с. 138].

Міжнародні автори, зокрема Дж. Роулс, визнають, що колізії можуть бути результатом конфлікту між фундаментальними принципами права.

Автор зазначає, що при застосуванні правових норм можуть виникати суперечності між різними системами норм, що мають різні цілі чи етичні засади. Це може створити ситуацію, коли, навіть при наявності чітких правил, застосування кожної з норм призводить до протилежних результатів. За Дж. Роулсом, це є характерною ознакою складних правових колізій, де одні принципи суперечать іншим [46, с. 342].

Таким чином, ознаки правових колізій включають неузгодженість норм, неможливість одночасного застосування норм, міжнародно-правове походження, динамічний характер і конфлікт фундаментальних принципів права. Кожен з цих аспектів дозволяє глибше зрозуміти природу колізій і підходи до їх вирішення в умовах складної правової системи.

Принципи правових колізій мають значення для ефективного вирішення суперечностей між нормами права. Вони допомагають не лише виявляти і класифікувати колізії, але й визначати порядок їхнього вирішення. Кожен з принципів дозволяє розглядати колізії в певному контексті і застосовувати відповідні механізми для їх подолання.

Принципи правових колізій становлять важливий інструмент вирішення ситуацій, коли норми різних правових актів входять у суперечність. Вони забезпечують системність і узгодженість правового порядку, допомагаючи визначити, яка норма має перевагу у конкретних обставинах. Серед ключових підходів до вирішення правових колізій виділяють принцип ієрархії нормативних актів, принцип спеціальності, принцип часової послідовності та принцип тлумачення з урахуванням мети закону. Використання цих принципів дозволяє забезпечити передбачуваність правозастосування та підтримати баланс між законодавчими інтересами різних суб'єктів правовідносин.

Принцип ієрархії норм є фундаментальним у правовій системі, оскільки визначає підпорядкованість правових актів відповідно до їхньої юридичної сили. Він забезпечує цілісність, передбачуваність та ефективність правової системи, запобігаючи правовому хаосу у випадках колізії норм.

Суть цього принципу полягає в тому, що правові норми мають різну юридичну силу залежно від органу, що їх ухвалив, та рівня нормативного акта. Це означає, що при колізії норм вищий за юридичною силою акт має перевагу перед нижчим.

Згідно з Ю. Габермасом, правові системи ґрунтуються на раціональній легітимації норм, і одним із ключових механізмів цього є саме ієрархія

правових актів. Він підкреслював, що демократичні правові системи функціонують ефективно лише за умови чіткого розподілу рівнів нормотворення [47, с. 255].

Р. Алексі зазначав, що конституційні норми мають найвищу силу, оскільки вони є основою всієї правової системи. Він вказував, що правова система без ієрархії норм була б нефункціональною, оскільки всі акти мали б однаковий рівень юридичної сили, що унеможливило їхню ефективну реалізацію [48, с. 243].

Загальна ієрархія правових норм передбачає Конституцію як основний закон держави, що має найвищу юридичну силу. Далі йдуть міжнародні договори, якщо вони ратифіковані державою, закони, ухвалені парламентом, підзаконні акти, такі як укази президента, постанови уряду, накази міністерств, а також регіональні та муніципальні акти. Про важливість такої структури говорить і Джон Белл. Він досліджував різні правові системи і наголошував, що чітка ієрархія норм дозволяє забезпечити верховенство права та стабільність правової системи [49, с. 158].

Питання про співвідношення міжнародних та національних норм є предметом дослідження багатьох сучасних правознавців.

Л. Коен-Тануджі зазначає, що в межах Європейського Союзу акти ЄС мають пріоритет перед національним законодавством держав-членів, що є прикладом наднаціональної ієрархії правових норм [50, с. 138].

Д. Кляйнфельд у своїй праці наголошував, що сучасні правові системи часто стикаються з колізіями між міжнародним та національним правом. Він зазначав, що в умовах глобалізації держави змушені балансувати між власним суверенітетом і міжнародними зобов'язаннями [51, с. 232].

Ієрархія норм визначає також підхід судів до вирішення колізій. П.-М. Дюпон у власному дослідженні розглядає, як Конституційна рада Франції застосовує принцип ієрархії норм при визнанні законів неконституційними [52, с. 73].

Б. Рафаельсен підкреслює, що в багатьох країнах, особливо в Європі, суди зобов'язані застосовувати міжнародні акти, навіть якщо вони суперечать національному законодавству. Це є частиною верховенства міжнародного права над внутрішнім у правових системах із відкритою правовою традицією [53, с. 47].

Принцип ієрархії норм є основою правової системи будь-якої держави. Він забезпечує узгодженість та стабільність правової системи, пріоритет конституційних норм як базових для всіх інших правових актів, перевагу міжнародних договорів над національним законодавством у більшості правових систем, а також ефективність судового розгляду правових колізій.

Таким чином, ці дослідження підтверджують, що без чіткої ієрархії норм правова система не змогла б ефективно функціонувати.

Принцип спеціальності є важливим у правовій системі, оскільки визначає співвідношення між загальними та спеціальними нормами. Він забезпечує точне та ефективне правозастосування, усуваючи правові колізії у випадках, коли загальні та спеціальні норми суперечать одна одній.

Суть цього принципу полягає в тому, що спеціальна норма має перевагу перед загальною в межах тієї ж правової сфери. Це означає, що при колізії норм акт, який регулює конкретне питання, застосовується першочергово перед загальним актом.

Згідно з Ю. Габермасом, правові системи ґрунтуються на раціональній легітимації норм, і одним із ключових механізмів цього є саме спеціалізація правових актів. Він підкреслював, що демократичні правові системи функціонують ефективно лише за умови чіткого розмежування загальних і спеціальних норм [47, с. 254].

Він зазначив, що принцип спеціальності відіграє вирішальну роль у правозастосуванні, оскільки дозволяє уникати надмірного узагальнення та сприяє точному регулюванню конкретних ситуацій [47, с. 255].

Отже, загальна система спеціальних норм передбачає, що якщо існує спеціальний закон або підзаконний акт, який регулює певну сферу суспільних відносин, він має перевагу перед загальними положеннями.

Наприклад, у трудовому праві спеціальні закони про державну службу або військову службу мають пріоритет перед загальними нормами Кодексу законів про працю. Чітке розмежування між загальними та спеціальними нормами сприяє стабільності та передбачуваності правозастосування.

Питання про співвідношення спеціальних та загальних норм є предметом дослідження багатьох сучасних дослідників.

Л. Коен-Тануджі зазначає, що в межах Європейського Союзу спеціальні норми, прийняті на рівні ЄС, мають пріоритет перед загальними національними нормами, що є прикладом спеціалізації у правовому регулюванні, тому наголошує, що в сучасних правових системах питання спеціальності норм набуває особливого значення через постійне розширення галузевого законодавства [50, с. 139].

Принцип спеціальності визначає також підхід судів до вирішення правових колізій. П.-М. Дюпон розглядає, як французькі суди застосовують цей принцип для обґрунтування переваги спеціальних норм над загальними у конкретних справах. Він підкреслює, що в багатьох країнах спеціальні норми, зокрема ті, що стосуються прав людини або екологічного права, мають підвищений рівень юридичної сили та застосовуються пріоритетно навіть перед загальними конституційними положеннями [52, с. 78].

Таким чином, принцип спеціальності є основою ефективного правозастосування в будь-якій державі. Він забезпечує узгодженість та стабільність правової системи, пріоритет спеціальних норм у регулюванні конкретних відносин, баланс між загальним і спеціальним законодавством, а також ефективність судового розгляду правових колізій.

Принцип хронології є ключовим у правовій системі, оскільки визначає порядок застосування норм у випадках їхньої колізії на основі часу їх ухвалення. Він забезпечує стабільність і передбачуваність

правозастосування, дозволяючи органам влади та судовим інстанціям вирішувати суперечності між актами, прийнятими у різний час.

Суть цього принципу полягає в тому, що новіші правові норми мають перевагу перед старішими, якщо інше не передбачено законодавством. Це означає, що при колізії норм акт, прийнятий пізніше, скасовує або змінює попередній. Згідно з Г. Кельзенем, правова система має бути динамічною, і принцип хронології є важливим механізмом її адаптації до нових суспільних потреб. Він підкреслював, що ефективність права забезпечується можливістю його оновлення та заміни застарілих норм [3, с. 170].

Отже, загальна структура застосування принципу хронології передбачає, що якщо існує два акти, що суперечать один одному, але не визначають свого співвідношення, застосовується той, що був ухвалений пізніше. Це особливо актуально у сфері цивільного та адміністративного права, де часті зміни законодавства потребують чіткого механізму усунення правових конфліктів. Дж. Белл зазначав, що принцип хронології є фундаментальним у правових системах, які мають часті реформи законодавства, оскільки він дозволяє ефективно оновлювати нормативну базу [49, с. 163].

Принцип хронології є основою ефективного правозастосування в будь-якій державі. Він забезпечує узгодженість та стабільність правової системи, дозволяє уникати колізій між старими та новими нормами, а також забезпечує актуальність правового регулювання.

Принцип територіальності є ключовим у правовій системі, оскільки визначає межі дії норм на певній території. Він забезпечує правову визначеність, стабільність та ефективність правозастосування, дозволяючи органам влади регулювати суспільні відносини у межах своєї юрисдикції.

Суть цього принципу полягає в тому, що правові норми діють лише в межах території відповідної держави або її адміністративних одиниць, якщо інше не передбачено законодавством чи міжнародними угодами. Г. Кельзен наголошував, що територіальність є фундаментальним аспектом правового

порядку, оскільки саме територія визначає межі державного суверенітету. Він зазначав, що без територіальної прив'язки норми втратили б свою чіткість і ефективність [3, с. 166].

Р. Алексі підкреслював, що територіальність права забезпечує узгодженість у застосуванні норм і дозволяє уникнути правової невизначеності.

Загальна структура застосування принципу територіальності передбачає, що закони та інші нормативно-правові акти діють лише в межах певної території, якщо інше не передбачено міжнародними договорами. Це особливо актуально у кримінальному праві, де територіальний принцип застосовується для визначення юрисдикції у справах, що стосуються правопорушень, вчинених на території держави. Автор відзначив, що принцип територіальності є визначальним у національних правових системах і дозволяє ефективно організовувати правоохоронну діяльність та адміністративне управління [48, с. 248].

Питання про співвідношення територіальності та екстериторіальності правових норм є предметом дослідження багатьох сучасних правознавців. Так, Н. Маккорнік зазначає, що в межах Європейського Союзу принцип територіальності набув нових форм у зв'язку з розвитком наднаціонального права, що дозволяє нормам ЄС поширюватися на території держав-членів без необхідності їхньої імплементації в національне законодавство [54, с. 215]. Він наголошував, що в умовах глобалізації принцип територіальності стикається з викликами, зокрема через діяльність транснаціональних корпорацій та міжнародні правові механізми [54, с. 216].

Принцип територіальності визначає також підхід судів до вирішення правових питань. Н. Маккорнік розглядає, як французькі суди застосовують цей принцип у випадках, коли необхідно визначити, чи підпадає певна справа під юрисдикцію національних органів [54, с. 217].

Окрім того, Дж. Раз підкреслює, що в сучасному світі принцип територіальності має адаптуватися до нових реалій, таких як цифровий

простір, де питання юрисдикції та застосування правових норм є складним і потребує нових підходів [55, с. 327].

Принцип територіальності є основою ефективного правозастосування в будь-якій державі. Він забезпечує узгодженість та стабільність правової системи, визначає межі дії національних норм, забезпечує баланс між суверенітетом держави та міжнародним правопорядком.

Принцип персональної дії є важливим елементом правової системи, оскільки визначає застосування правових норм до осіб незалежно від їхнього місцезнаходження. Він сприяє захисту прав і свобод громадян за межами їхньої держави та забезпечує належну юрисдикцію у міжнародних правовідносинах.

Суть цього принципу полягає в тому, що певні правові норми поширюються на осіб, які є громадянами або підданими певної держави, незалежно від того, на якій території вони перебувають.

Г. Кельзен зазначав, що персональний принцип є вираженням верховенства державного суверенітету у сфері правового регулювання. Він підкреслював, що цей принцип відіграє ключову роль у міжнародному праві, особливо у сфері кримінального та адміністративного регулювання [3, с. 167].

Р. Алексі вказував, що персональний принцип є необхідним для забезпечення правової єдності держави, оскільки дозволяє контролювати поведінку своїх громадян за кордоном. Він наголошував, що принцип персональної дії часто використовується у сфері податкового та військового права, де обов'язки громадян залишаються чинними незалежно від їхнього місця перебування [48, с. 247].

Загальна структура застосування принципу персональної дії передбачає, що громадяни держави залишаються під її юрисдикцією навіть за кордоном. Це стосується, наприклад, випадків, коли особа вчиняє злочин за межами своєї країни, але залишається підсудною національним судам. Тому персональний принцип є важливим у міжнародному кримінальному праві,

оскільки дозволяє державам переслідувати власних громадян незалежно від місця вчинення правопорушення.

Питання про баланс між персональною та територіальною дією норм розглядали багато сучасних правознавців. Б. Рафаельсен підкреслював, що персональний принцип відіграє важливу роль у правовому регулюванні громадян ЄС, зокрема щодо їхніх соціальних прав та податкових зобов'язань [53, с. 52].

Д. Кляйнфельд наголошував, що персональна дія норм дедалі частіше використовується у контексті глобалізації та зростаючої мобільності населення.

Принцип персональної дії визначає також підхід судів до вирішення міжнародних правових конфліктів. Автор розглядає, як французькі суди застосовують цей принцип у випадках, коли необхідно вирішити питання відповідальності громадян за межами країни. Він підкреслює, що персональний принцип є особливо важливим у сфері прав людини, оскільки дозволяє забезпечити юридичний захист громадян навіть поза межами їхньої держави [51, с. 234].

Принцип персональної дії є основою ефективного правозастосування у міжнародному контексті. Він забезпечує єдність правової системи, дозволяє державам контролювати своїх громадян незалежно від їхнього місця перебування та гарантує правовий захист за межами національних кордонів.

Отже, застосування принципів правових колізій є запорукою гармонізації нормативно-правового простору. Чітке визначення ієрархії норм, а також використання принципів спеціальності та часової послідовності сприяють вирішенню конфліктних ситуацій із забезпеченням законності та справедливості. Систематичне використання цих принципів дозволяє не лише мінімізувати правову невизначеність, а й сприяє розвитку єдиної методології тлумачення законодавства, що є необхідною умовою для ефективного функціонування сучасної правової системи.

Загалом, принципи розв'язання правових колізій допомагають забезпечити стабільність і ефективність правової системи, адже вони встановлюють чіткі правила для вибору та застосування відповідних норм. Це дозволяє правозастосовним органам мати ясність у складних ситуаціях і забезпечувати відповідність правової системи сучасним потребам суспільства.

Правові колізії є невід'ємною частиною правової системи, що виникають у випадку протиріч між нормами права, що регулюють однакові або схожі правовідносини. Різноманітні види колізій потребують особливого підходу та правового інструментарію для їх вирішення. Кожен вид колізії має свої характеристики, що визначають механізм їх подолання. Вивчення та класифікація колізій сприяють не лише юридичному аналізу, а й практичному застосуванню права в умовах соціальної реальності.

Формальні колізії виникають, коли два або більше правових приписів з однієї правової системи суперечать один одному. Вони можуть бути результатом відсутності узгодженості між актами, прийнятими на різних рівнях правотворчості, або невірної інтерпретації норм права.

Як зазначає М.О. Гончар, формальні колізії часто стосуються ситуацій, коли, з одного боку, одна норма установлює загальне правило, а інша — більш детальне або спеціальне, яке прямо суперечить цьому загальному правилу.

Принципи правової ієрархії та спеціальності можуть бути застосовані для вирішення таких колізій, де загальні норми поступаються місцем спеціальним, більш конкретним правилам, які краще відображають специфіку правовідносин.

Важливим аспектом є також функціонування механізмів юридичного тлумачення, оскільки роз'яснення органів, що здійснюють правозастосування, можуть усунути такі колізії [43, с. 117].

Матеріальні колізії виникають, коли два або більше правових актів суперечать один одному за змістом або суттю норм, навіть якщо вони не

належать до однієї правової системи. Такі колізії часто мають місце, коли правові норми різних галузей права не узгоджуються між собою, що створює ситуації правової невизначеності.

М.О. Гончар зазначає, що матеріальні колізії часто виникають у міжнародному праві, коли одні й ті самі соціальні відносини можуть регулюватися різними нормами національного та міжнародного рівнів. Такі колізії потребують застосування методів порівняльного правознавства та принципів міжнародного права, що дозволяють вирішувати суперечності через застосування міжнародних угод або загальноприйнятих стандартів. Спеціальні норми міжнародного права можуть мати пріоритет перед національними, якщо це передбачено у відповідних міжнародних договорах або угодах [43, с. 118].

Колізії між національним та міжнародним правом є одними з найбільш складних видів, оскільки вони виникають на перетині двох правових систем: внутрішньої (національної) та зовнішньої (міжнародної).

С.В. Прийма та М.М. Єрофєєва підкреслюють, що в ситуаціях, коли норми національного законодавства суперечать міжнародним стандартам або угодам, важливо застосовувати принципи міжнародного права, оскільки вони мають пріоритет у відносинах між державами. Це особливо актуально в умовах глобалізації, коли національні правові системи взаємодіють між собою через міжнародні організації або двосторонні договори. Порядок вирішення таких колізій передбачає врахування принципів юриспруденції міжнародного права, що дозволяє уникнути виникнення конфліктів між державами або між державами та міжнародними інституціями. Важливим є також застосування механізмів міжнародного арбітражу або суду для вирішення суперечностей між нормами права [39, с. 8].

Колізії, пов'язані з часом, виникають у разі зміни правових норм, коли нові правові норми суперечать старим.

Д.С. Луценко вказує на важливість урахування принципу юридичної ієрархії та принципу новизни, коли нові закони мають пріоритет у разі

конфлікту з попередніми. У таких випадках важливо враховувати не лише формальну правову силу норм, а й соціальний контекст, оскільки нові норми часто є відповіддю на зміни в суспільстві. Така ситуація може виникати, наприклад, при прийнятті нових законів або підзаконних актів, які змінюють попередні правила та встановлюють нові стандарти. Водночас необхідно вирішувати питання щодо застосування норм, які втратили силу, особливо в умовах, коли старі норми мають значення для виконання правових зобов'язань у перехідний період [45, с. 140].

Колізії між правами та обов'язками виникають у ситуаціях, коли одна і та сама норма права встановлює суперечливі права або обов'язки для різних осіб чи груп осіб. Це може бути особливо важливо в контексті прав та свобод людини, коли одне право може вступати в конфлікт із правами іншої особи. З цього приводу Ю.А. Коцан зазначає, що такі колізії часто зустрічаються в контексті регулювання прав та обов'язків в адміністративному та трудовому праві, де один суб'єкт може мати право на певну дію, яка порушує права іншого суб'єкта. У таких випадках для вирішення колізії необхідно враховувати принципи балансу прав та обов'язків, що допомагає забезпечити рівновагу між різними правами і сприяти соціальній справедливості [42, с. 218].

Колізії, пов'язані з просторовими межами застосування норм права, виникають, коли різні правові системи застосовують свої норми до однакових ситуацій, що мають транснаціональний або міждержавний характер. Це часто стосується ситуацій, коли одна правова система претендує на регулювання відносин між особами або організаціями, що перебувають під іншими юрисдикціями. У такому випадку важливо визначити, яке право має застосовуватися — національне чи міжнародне.

Так, зокрема, О.В. Москалюк зазначає, що вирішення таких колізій передбачає застосування принципу правової юрисдикції, коли одні норми переважають над іншими залежно від юрисдикції, до якої належать суб'єкти

правовідносин. Підкреслює важливість чіткої правової інтерпретації та вибору норми, що забезпечить найбільш справедливе вирішення колізії [56, с. 115].

Таким чином, види правових колізій охоплюють різні аспекти правовідносин, від формальних і матеріальних суперечностей до колізій між національними і міжнародними нормами та колізій, пов'язаних із часом, правами, обов'язками та іншими критеріями. Розрізняючи ці види, правозастосовчі органи можуть застосовувати відповідні механізми для вирішення колізій і забезпечення правової стабільності в суспільстві. Кожен вид колізії вимагає врахування конкретних особливостей і контексту правового регулювання, а також застосування відповідних принципів і методів, що дозволяють ефективно розв'язувати суперечності між нормами.

Види та типи колізій у праві можуть іноді використовуватись як синоніми, але є суттєві відмінності в їх значенні та контексті застосування.

Види колізій зазвичай визначають різні категорії колізій, що виникають в рамках правової системи, наприклад, колізії між національними та міжнародними нормами або між нормами, що регулюють однакові правовідносини. Види колізій фокусуються на джерелі суперечностей або на самому предметі колізії, який виникає в межах правових систем.

Типи колізій, в свою чергу, більше стосуються класифікації колізій за їх конкретними ознаками, такими як час, простір або суб'єкти.

Наприклад, можна виділити типи колізій за ознаками формальності, матеріальності, часу, простору чи навіть юрисдикції. Типи колізій вказують на специфіку суперечності та методи її розв'язання.

Таким чином, види колізій зазвичай є більш широкими категоріями, в той час як типи колізій вказують на конкретні ситуації або механізми вирішення. У науковій літературі часто обидва терміни використовуються для позначення схожих концепцій, але в контексті глибокого правового аналізу їх значення можуть варіюватися.

Питання до розділу 1

1. Як вирішували юридичні колізії у римському праві, і які принципи використовували для цього?
2. Які найбільш значущі юридичні колізії виникали у середньовічній Європі, і як вони вплинули на розвиток права?
3. Як юридичні колізії впливали на створення національних конституцій у XIX–XX століттях?
4. Які юридичні колізії виникають у сучасному міжнародному праві, і які історичні прецеденти цьому сприяли?
5. Які основні методи вирішення юридичних колізій існують, і як вони взаємодіють між собою?
6. Чому принцип спеціальної норми має пріоритет над загальною нормою, і які його обмеження?
7. Як міжнародне право впливає на методи вирішення юридичних колізій у національному законодавстві?
8. Які труднощі можуть виникати під час застосування методологічних підходів до вирішення юридичних колізій?
9. Які основні види юридичних колізій виокремлюють у правовій науці, і які з них найчастіше виникають у сучасному праві?
10. Як ієрархія правових норм допомагає розв'язувати юридичні колізії?
11. Чим відрізняється темпоральна колізія від змістової, і в яких ситуаціях вони виникають?
12. Які основні ознаки юридичних колізій дозволяють швидко визначити їх у правозастосовній практиці?

Завдання для самостійної роботи

1. Дослідіть одну з історичних юридичних колізій та підготуйте її аналіз (наприклад, конфлікт між королівською та церковною владою).

2. Порівняйте підходи до вирішення юридичних колізій у різні історичні епохи (наприклад, у римському праві та сучасному міжнародному праві).
3. Створіть хронологічну таблицю розвитку методів вирішення юридичних колізій від античності до сьогодення.
4. Напишіть короткий огляд впливу юридичних колізій на розвиток правових систем у різних країнах.
5. Розгляньте реальний випадок юридичної колізії та визнач, який метод її вирішення був застосований або міг бути застосований.
6. Порівняйте методологічні підходи до вирішення юридичних колізій у різних правових системах (наприклад, у континентальному та англосаксонському праві).
7. Складіть класифікацію методів вирішення юридичних колізій та опишіть кожен із них.
8. Проаналізуйте, як розвиток технологій та цифровізація права впливають на методи вирішення юридичних колізій.
9. Знайдіть та проаналізуйте приклади реальних юридичних колізій у національному або міжнародному праві.
10. Підготуйте короткий огляд основних принципів вирішення колізій та наведіть приклади їх застосування.
11. Розробіть схему, яка ілюструє види юридичних колізій та методи їх подолання.
12. Напишіть коротке есе (1-2 сторінки) про роль юридичних колізій у розвитку законодавства.

Література

1. Смолянчук В. Кодекс Юстиніана // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

2. Bergbohm, Carl. Jurisprudenz und Rechtsphilosophie: kritische Abhandlungen. Leipzig: Duncker & Humblot, 1892. 592 p.
3. Кельзен Г. Чисте правознавство. К.: Юніверс, 2004. 496 с.
4. Hart H. The Concept of Law. Oxford: Clarendon Press, 1994. 352 p.
5. Dworkin R. The Philosophy of Law: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2006. 152 p.
6. Ehrlich E. The Sociology of Law. New York: Russell & Russell, 1962. 480 p.
7. Jhering R. Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung: in 3 Bänden. – Bd. 1. Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1852. 372 p.
8. Austin, John. The Theory of Positive Law. Oxford: Clarendon Press, 1995. 400 p. (Reprint)
9. Bentham, Jeremy. The Theory of Legislation. Edinburgh: William Tait, 1802. 336 p.
10. Шемшученко Ю. Теоретичні засади подолання колізій у законодавстві України. Колізії у законодавстві України: проблеми, теорії і практики. К., 1996. С. 6.
11. Оніщук М.В. Гносеологія колізій в законодавстві України: причини та шляхи подолання. Колізії у законодавстві України: проблеми теорії і практики / За ред. Ю. Шемшученка. Київ: Генеза, 1996. С. 11–14.
12. Мірошніченко А.М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 2010. 270 с.
13. Лилак Д.Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика) : дис. ... к.ю.н. : 12.00.01. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. 175 с.
14. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. К., 2009, 520 с.
15. Погребняк С.П. Колізії в законодавстві України та шляхи їх переборення: дис. ... к.ю.н. : 12.00.01. Х., 2001. 201 с.
16. Щербельський В.Є. Колізія нормативних актів // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. Шемшученко та ін. К., Т.3: К-М. 2001. С. 156-157
17. Мережко О. До питання про можливість створення універсальної теорії права. Філософія права та загальна теорія права. 2013. № 1. С. 180–182.

18. Антологія української наукової думки. В 10 т. / Редкол.: Ю. Шемшученко та ін. Т.10: Юридична наука незалежної України / Відп. ред. Ю. Шемшученко, В. Погорілко. Київ, 2005. 944 с.
19. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія. Київ, 2002. 506 с.
20. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / О. В. Зайчук та ін. Київ, 2008. 688 с.
21. Фальковський А.А. Концепції та функції методологічних підходів у сучасних правових дослідженнях. Актуальні проблеми держави та права. 2009. Вип. 45. С. 40-44.
22. Сердюк О.В. Методологічні дослідження в юриспруденції: зміна парадигм. Актуальні проблеми держави та права. 2005. Вип. 24. С. 217–224.
23. Дудченко В.В., Манько Д.Г. Роль методології юридичної науки у формуванні інноваційного науково-правового мислення. Актуальні проблеми держави і права. 2003. Вип. 21. С. 13–17.
24. Данилян О. Г. Теоретико-методологічні проблеми захисту прав людини в сучасному суспільстві. Вісник Національної юридичної академії України ім.Я. Мудрого. Серія: Філософія, Філософія права, Політологія, Соціологія. 2013. № 3. С. 84
25. Лук'янова Г.Ю. Методологічний пошук синтезу типів праворозуміння в сучасній українській юриспруденції. Європейські перспективи. 2012. № 2(2). С. 53-59.
26. Заморська Л.І., Системний підхід у вивченні правової реальності. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. № 7. С. 38–44.
27. Басін К. В. Кримінально-процесуальна відповідальність як різновид процесуальної (теоретико-правові аспекти). Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 19. 2003. С. 93–97.
28. Краус Н.М. Методологія та організація наукових досліджень. Полтава, 2012. 183 с.

29. Бабух І.Б. Актуальність та специфіка сучасної методології наукових досліджень. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. №3 (318). С. 291–294.
30. Шигаль Д.А. Логічні засади історичного методу у дослідженні історії державно-правових явищ. Форум права. 2012. № 2. С. 790–794.
31. Кустовська О.В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль, 2005. 124 с.
32. Оборотов Ю.М. Філософія права і методологія юриспруденції. Проблеми філософії права. 2003. Т.1. С. 41-43
33. Кельман М.С. Методологічна ситуація в сучасній юриспруденції та тенденція розвитку її методології. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Правознавство. 2013. Вип. 5. С. 4–8.
34. Jellinek G. Allgemeine Staatslehre. Berlin: O. Häring, 1900. 684 p.
35. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Ніжин, 2017. 236 с.
36. Каламбет С. В., Іванов С. І., Півняк Ю. В. Методологія наукових досліджень : навчальний посібник. Дн-вськ : Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.
37. Багатомовний юридичний словник-довідник / Голубовська І. О., Шовковий В. М., Лефтерова О. М. та ін. К, 2012. 543 с.
38. Погребняк С.П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 19 с.
39. Прийма С.В., Єрофєєва М.М. Поняття юридичних колізій. Теорія і практика правознавства. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2022. №2 (22). С.5-21.
40. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
41. Carl Schmitt. Constitutional Theory. Duke University Press. 2008. 468 p.

42. Коцан Ю. Я. Механізм розв'язання правових колізій. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2010. Вип. 2. С. 212-220.

43. Гончар М.О. Способи розв'язання колізій у законодавстві. Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції і охорони права власності : збірник наукових праць. Херсон-Тернопіль : ХЮІ ХНУВС, 2011. С.115-119.

44. Бернацький М.В. Колізії норм в житловому законодавстві України. Приватне право і підприємництво. 2015. Вип. 14. С. 127-130.

45. Луценко Д. С. Колізії цивільного законодавства України у сфері реалізації земельних ділянок через електронні торги. Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія : Право, 2015. Т. 1. Вип. 31. С. 137-141.

46. Rawls J. A Theory of Justice. Cambridge: Harvard University Press, 1971. 607 p.

47. Habermas J. Discourse and Legitimation. Berlin: Springer, 1996. 380 p.

48. Alexy R. A Theory of Constitutional Rights. Oxford: Oxford University Press, 2002. 320 p.

49. Bell J. Comparative Law. London: Oxford University Press, 2008. 340 p.

50. Cohen-Tanugi L. Europe and the Rule of Law. Paris: Gallimard, 2007. 310 p.

51. Kleinfeld D. Legal Pluralism in the Modern World. Paris: Gallimard, 2010. 290 p.

52. Dupont P.-M. Rule of Law in France. Paris: Gallimard, 2020. 275 p.

53. Rafaelsen B. Global Justice and Human Rights. Copenhagen: Nord Academic Press, 2018. 320 p.

54. MacCormick N. Institutions of Law: An Essay in Legal Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 312 p.

55. Raz J. The Authority of Law: Essays on Law and Morality. Oxford: Clarendon Press, 1979. 400 p.

56. Москалюк О. В. Співвідношення колізійних норм і колізійних принципів при подоланні колізій між нормами рівної юридичної сили. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 4 (8). С. 106-116

РОЗДІЛ 2 СУТНІСТЬ КОЛІЗІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ, ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ

2.1. Поняття, суть і значення колізій в українському законодавстві

2.2. Шляхи попередження та подолання окремих видів колізій

Питання до розділу

Завдання для самостійної роботи

Література

2.1. Поняття, суть і значення колізій в українському законодавстві

Сутність права - це безперервний процес виникнення, зміни та припинення правової комунікації між суб'єктами. Правові норми є результатом правового впливу на суб'єктів і можуть існувати лише в суспільстві, а тому право не може існувати без існування поведінки суб'єкта. Можна вважати, що одне не може існувати без іншого. Водночас дія в суспільстві може мати місце, але вона є узгодженою і не має фіксованих рамок, а правила поведінки без суб'єкта-носія не мають соціального змісту і впливу. Обов'язковою умовою існування суспільства є наявність системи загальнообов'язкових правил поведінки, які відображаються у нормативно-правових актах кожної держави.

Законодавство є складним і багатогранним утворенням, і через складність охоплення всіх видів суспільного життя цілком природно, що в нормах та інститутах виникають різноманітні протиріччя, неузгодженість та колізії.

Як вказує Колотова О.В., процес глобалізації, вплив іноземних держав, обмеженість прогностичної функції держави, а також швидкий темп законотворчості та недосконалість правових технологій часто призводять до значного обсягу та неузгодженості законодавчих актів, обмеженість прогностичної функції держави, а також швидкі темпи законотворчості та

недосконалість юридичної техніки, що часто призводить до появи великого обсягу неузгодженого та неузгодженого законодавства, що призводить до виникнення прогалин у законодавстві нашої держави. Прогалини, неузгодженість і неточність положень законодавчих актів, відставання кодифікованих законів від потреб суспільного розвитку та інші законодавчі недоліки і нормотворчі помилки негативно впливають на суспільні відносини і знижують якість правового регулювання [12, с. 55-59].

Чинне законодавство України є міждисциплінарним і складним явищем, яке містить прогалини та суперечності у застосуванні окремих правових норм. Вирішення питань, пов'язаних з колізійним правом, має сьогодні велике значення, головним чином тому, що українське законодавство містить багато правових норм, які суперечать одна одній. Безумовно, колізії законів перешкоджають нормальному та безперебійному функціонуванню правової системи, часто порушують права громадян, впливають на ефективність правового регулювання, стан правопорядку, правосвідомість та правову культуру суспільства. Це створює незручності у правозастосовчій практиці, ускладнює користування законодавством, сприяє поширенню правового нігілізму.

Українське законодавство має певні особливості, однією з яких є суперечливість чинних нормативно-правових актів, що підлягають однаковому правовому регулюванню. В теорії права такі суперечності називаються колізіями. Такі суперечності знижують ефективність правового регулювання, що є досить серйозною проблемою, яку можна вирішити шляхом оцифрування законодавчої сфери.

Слушно вказує Костецька Л.М., що сьогодні українське суспільство є надзвичайно заполітизованим, моральні норми принижуються, закони та нормативно-правові акти приймаються в інтересах правлячої еліти, фізичних та юридичних осіб, а інтереси та потреби більшості ігноруються. При цьому до законотворчості залучаються низькокваліфіковані фахівці з недостатніми

знаннями, особливо в юридичній сфері, що впливає на викривлення законів та інших нормативно-правових актів [14, с. 135].

Автор вказує, що значення права полягає у зміцненні та розвитку моральних цінностей, прав і свобод громадянського суспільства і кожного громадянина, особливо у сфері права, а також у тому, щоб законодавство правової держави втілювало найвищі моральні стандарти. Законодавство - це цілісна система нормативно-правових актів (законів, підзаконних актів), які є основним джерелом усіх видів діяльності [14, с. 136].

Українське законодавство є складним, з великою кількістю неясностей, суперечностей і конкуруючих положень. Крім того, навіть одне й те саме питання може вирішуватися по-різному залежно від території, національних та регіональних особливостей тощо. У багатьох випадках прийняття підзаконних актів не відповідає чинному законодавству, що призводить до виникнення численних правових колізій, тобто прогалин, неточностей, неузгодженостей, формальних суперечностей всередині правової системи та конфліктів між правом і мораллю [14, с. 136-137].

Для того, щоб громадяни нашої держави суворо дотримуватися конституційних вимог, дуже важливо, щоб законодавча система відповідала всім критеріям «якості закону». Зокрема, важливо, щоб законодавчі норми були чіткими і послідовними, не допускали двозначного тлумачення правових положень і не містили суперечливих або конфліктуючих положень. Однак на практиці в законодавстві можуть виникати колізії з різних причин, переважно через низьку якість роботи законодавця. Такі колізії можуть існувати тривалий час, якщо нормотворець не реагує належним чином (несвоєчасно або неякісно) на факт їх виявлення, усуваючи неузгодженості в законодавчих приписах.

Варто пам'ятати, що всі люди є вільними, та рівними у своїй гідності та у своїх правах, права і свободи є невідчужуваними та непорушними. Закріплені Конституцією України права і свободи людини і громадянина не являються вичерпними, а це значить, що Верховна Рада має право приймати

нові Закони, чи вносити зміни до чинних законів, при цьому вона не повинна допускати звуження чи обмеження існуючих прав і свобод людини і громадянина. І тут варто згадати основні права людини та громадянина. Так, ними є : право на вільний розвиток своєї особистості; право на життя; право на повагу до його гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право на недоторканність житла; право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право на свободу світогляду і віросповідання; право володіння, користування і розпорядження своєю власністю; право на підприємницьку діяльність; право на працю, та на відпочинок; право на соціальний захист; право на житло; право на охорону здоров'я; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; право на освіту, на укладення шлюбу, та інші. Невід'ємне право кожної людини, це право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових, та службових осіб. Кожному гарантується право на звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Конституційного Суду України. Наявність колізій в українському законодавстві призводить перш за все до: недовіри громадян до державних органів; до розчарування у їх посадових обов'язках; до небажання заявляти про порушення їх прав; до небажання звертатися до правоохоронних та судових органів за захистом своїх прав. Якщо ж така недовіра, та сумніви до державних органів існують, то в такому разі ми матимемо справу з латентною злочинністю, яка не перебуває на обліку, та про яку не відомо правоохоронним органам, та суду. Враховуючи вищевикладене, варто зауважити, що не аби якої значимості набуває виявлення, попередження, та усунення колізій в українському законодавстві. І тут перш за все необхідно з'ясувати, що собою являють законодавчі колізії, яких видів вони бувають та причини їх виникнення.

В умовах воєнного стану держава може тимчасово обмежити певні права і свободи громадян для забезпечення національної безпеки. Зокрема це

може бути свобода пересування; свобода слова та інформації; свобода зібрань та асоціацій; заборона або обмеження масових заходів, мітингів, демонстрацій та зборів, та інші. В Основному Законі передбачено можливість обмеження певних прав і свобод в умовах воєнного стану, але при встановленні чітких меж їх застосування [13].

Наразі, на державному рівні існує неузгодженість нормативно-правових актів, які суперечать одне одному. Такі протиріччя між нормами права утворюють колізії правових норм [13].

Вища юридична сила закону передбачає, що всі підзаконні акти повинні прийматися на основі закону і не повинні суперечити за своїм змістом. Така підпорядкованість актів закону закріплена в положеннях Конституції України. Тому, якщо положення підзаконних актів суперечать положенням закону, слід застосовувати закон, адже він має вищу юридичну силу. Зокрема, у разі колізії між законами, виданими одним і тим же органом і мають різну юридичну силу, застосовується закон, що має вищу юридичну силу [49].

Закони можуть суперечити одне одному і якщо, наприклад, порівнювати Закон України «Про Національну поліцію» [31], та Закон України «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану» [28], то в Закон України «Про Національну поліцію» виокремлює підстави перевірки документів, а в Закон України «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану» окреслено ще й інші (додаткові) підстави і для перевірки також потрібний відповідний наказ коменданта.

На практиці виникає питання, яким же чином застосовувати нормативно-правовий акт, якщо обидва мають однакову юридичну силу. І

тут виникають суперечності, та можливість оскарження дій правоохоронних органів громадянами, які підлягали перевірці документів, речей, багажу, та ін. Така неузгодженість можлива тому, що прийняття нової норми не завжди супроводжується скасуванням «застарілих» норм з одного й того ж питання [49].

Слушно вказує Головка О.В., що досить важливим в умовах воєнного стану є забезпечення балансу між національною безпекою та дотриманням прав людини. У разі обмеження прав і свобод громадян на те повинні бути ґрунтовані підстави, які повинні відповідати принципу законності [3, с. 17].

Виникнення колізій в нашій державі призводить до негативних явищ, які, полягають у порушенні принципів правової визначеності; появи значної кількості юридичних спорів; виникнення об'єктивних перешкод для формування єдиної та сталої судової практики; виникнення колізій у судовій практиці; зниження довіри до суб'єктів владних повноважень, судів та держави в цілому.

Незважаючи на те, що європейські правові норми мають значний вплив на розвиток української правової системи, вона так і не змогла мінімізувати конфліктні явища, тобто колізії правової системи. Ще на початку незалежності України науковці намагалися подолати суперечності радянського права, яке право було покладене в основу законодавства незалежної України, про те невирішеність проблеми подолання колізій у сучасному українському законодавстві є актуальною проблемою сьогодення.

Подолати повністю колізійні прояви не можливо, про те, можна вести роботу, щодо їх попередження, адже будь-яке негативне явище краще попередити у суспільстві, чим нейтралізувати негативні наслідки, які настануть в результаті настання протиріч, конфліктів, які негативно впливають на реалізацію прав людини та громадянина.

Іванченко О., доцільно зауважив, що основними способами впливу норм міжнародного права на норми національного права є відсилання, рецепція та трансформація. Існує загальне та спеціальне відсилання. Загальне

відсилання, вказує, що всі чинні договори держави, ратифіковані нею у встановленому порядку, є частиною її законодавства, а спеціальне - містить посилання на конкретну норму або норми певного міжнародного договору. У законодавстві України найчастіше використовуються саме загальні відсилання, коли не тільки не вказується назва міжнародного договору, а навіть не окреслюється їхнє коло [8, с. 14].

Колізії в правовій системі держави є природними та неминучими, зважаючи на природу людини та природу правового регулювання. Оскільки законодавство є регулятором суспільних відносин, то фактори виникнення та існування колізій слід шукати в суспільних відносинах (економічних, політичних, духовних, соціальних, моральних тощо). Чинники таких колізій можуть бути різними. Це можуть бути міни в економічному житті суспільства; протиріччя в суспільному житті, різні ситуації, поява нових тенденцій; різний рівень правової та моральної свідомості громадян країни; зміни в суспільстві; утворення різних соціальних груп, зміна цінностей (як соціальних, так і духовних) [14, с. 137-138].

Колізії в українському законодавстві являються однією з найважливіших проблем правової системи, адже вони формують перепони для реалізації прав громадян, та негативним чином впливають на функціонування державних органів. Наявності колізій у законодавстві виникає з процесом ускладнення права як системи [23, с. 24]. Колізії існують у всіх правових системах незалежно від рівня їх розвитку, і повністю запобігти їх виникненню, як і здійснити їх повне усунення, неможливо [35, с. 53].

Питання, що стосуються колізій у законодавстві та праві є не новими для нашої держави, адже досліджувались рядом українських вчених, таких, як : Тихомировим Ю.А.; Цвік М.В.; Петришиним О.В.; Бабкіною О.В.; Зайчуком О.В., та ін. В їхніх працях окреслено теоретичні та практичні аспекти виникнення правових колізій. Наявна суперечність між законодавчими актами та їхніми нормами призводить до деформації

праворозуміння та формування правових установок, культури і поведінки, які не відповідають потребам суспільства, та держави.

Важливим є формування системного підходу до виявлення та оцінки колізій як у законодавстві України, так і колізій між нормами міжнародного права та нормами національного права, та практичних рекомендацій з їх усунення за участю суб'єктів, які можуть бути залучені до цього процесу, у тому числі науковців із профільних Закладів вищої, наукових шкіл, та широкого кола експертів з певних галузей права.

Так, варто звернутись до самого поняття «колізія», та дослідити думки науковців з даного приводу, адже без розуміння цього поняття, не можливо говорити про її попередження.

Колізії у праві включають невідповідність між існуючим правовим порядком і намірами або діями, спрямованими на його зміну. Як приклад, різкі розбіжності у праворозумінні, суперечності між правовими нормами і правилами, незаконні дії між державою та іншими установами або організаціями, розбіжності між нормативними положеннями міжнародного права, а також суперечності між нормами національного і міжнародного права.

Слушно вказує Лилак ДД., що «колізія» - це неузгодженість між кількома нормативно-правовими актами або їх положеннями, прийнятими одним або різними правотворцями з метою регулювання одних і тих самих суспільних відносин, коли застосування кожного з них має індивідуально різні наслідки. Суперечливі правові акти або норми є суперечливими, оскільки вони мають різні наслідки з точки зору їхнього регулятивного впливу на суспільні відносини [17, с. 11-12].

Термін «колізія» у перекладі з латинської (*collisio*, *collide*) означає «зіткнення» [46, с. 83]. Під цим поняттям буквально можна розуміти зіткнення інтересів, поглядів, думок. Про те, якщо звернутись до даного поняття з юридичної точки зору, то мова буде йти саме про розбіжності між існуючими нормативно-правовими актами. Причини колізій у національному

праві є концептуальними, і важливе місце в них займає швидка соціальна трансформація, яка може відбуватися в процесі реформування. Серед інших причин тертя - неналежна «фільтрація» законів, одночасна дія нових і вже скасованих законів, неадекватні формальні визначення термінів у нормативно-правовій базі, що ускладнює застосування законів на практиці, а також в описі повноважень органів державної влади та прогалини у розподілі їхньої діяльності, що дозволяє окремим особам неправомірно втручатися в діяльність державних структур, на які вони не мають повноважень [25, с. 87].

Погребняк С.П., досліджуючи колізії у законодавстві України, вказує, що сам термін «колізія» використовується в юриспруденції в різних значеннях («юридичний конфлікт», «конфлікт у праві», «конфлікт у законодавстві» тощо). В юридичній літературі тема конфлікту традиційно асоціюється з проблемою протиріч як у правовій, так і в законодавчій системах. Науковці говорять про два види суперечностей у сфері правового регулювання: матеріальні суперечності та формальні суперечності. Матеріальні суперечності у праві мають об'єктивний характер і пов'язані переважно із зовнішніми факторами, такими як динаміка суспільних відносин. До таких суперечностей належать суперечності між правовими нормами і суспільними відносинами, які вони покликані регулювати, а також між правовими нормами і моральними, релігійними та звичаєвими нормами. Формальні неузгодженості — це суперечності всередині правової системи, вони мають суб'єктивну природу і виникають головним чином внаслідок інтелектуальних помилок законодавця, перш за все порушень правил формальної логіки. Формальні суперечності призводять до порушень цілісності, узгодженості та єдності правової системи [27, с. 7-19].

Лук'янов Д.В., вказує, що «колізія законів» - це даність права, постійний і природний дефект, який існує у всіх галузях права. Причини виникнення та існування колізій надзвичайно різноманітні і включають в себе збільшення кількості нормативно-правових актів та ускладнення сучасного права, численні зміни та доповнення, невизначеність та зміни

повноважень правотворчих органів, абстрактний (узагальнений) характер правових норм та порушення правил юридичної техніки. Колізійні закони є об'єктивним недоліком правової системи, який неможливо повністю усунути. З філософської точки зору, конфлікт - це елемент ентропії в правовій системі, який ми намагаємося аналізувати. Про те правові системи не можуть ігнорувати факт існування конфлікту. Небезпека юридичних конфліктів полягає, зокрема, в тому, що вони перешкоджають ефективному регулюванню суспільних відносин на засадах верховенства права, забезпеченню визначеності права, підривають довіру суспільства до права та перешкоджають ефективному захисту прав людини. Наслідком усіх цих небезпек юридичних конфліктів є порушення внутрішньої узгодженості правової системи, а також підрив верховенства права [19, с. 130].

У науковому полі, ми можемо почути термін «юридична колізія», під якою розуміють внутрішню, або формальну, суперечність, яка існує у правовій системі. Тому коли мова йде про попередження колізій у законодавстві, то під цим варто розуміти попередження юридичних колізій нормативно правових актів. Враховуючи велику кількість нормативно-правових актів, які функціонують в нашій державі їх узгодженість між собою становить серйозну проблему для України, що негативно впливає на реалізацію прав громадян. Адже порушені права людини не можуть бути відновлені, з причин, що не залежать від їх волі, а труднощі на законодавчому полі не дають можливості їх врегулювати. Тобто, «юридичні колізії» - це суперечності між правовими нормами, що регулюють одні й ті самі суспільні відносини. Колізії виникають внаслідок непослідовності законодавчого процесу, та внаслідок прийняття законів без урахування вже існуючих норм. За своїми видами колізії різняться на темпоральні, тобто ті, що містять суперечності, що виникають через дію норм у часі. Це може бути одночасна дія норм, які приймалися у різні періоди чи різні часові проміжки. «Ієрархічні колізії», це ті «колізії», що утворюються в результаті зіткнення норм, що мають різну юридичну силу. Це можуть бути норми

Конституції України та підзаконні нормативно-правові акти. Функціональні колізії виникають тоді, коли існують відмінності у тлумаченні законів судами, державними органами або громадянами України.

Доречною є думка Скакун О.Ф., що «юридична колізія» - це загальний термін, що визначає формальне протиріччя або розбіжність у правовій системі держави, що стосується правотворчого, правозастосовчого або правоінтерпретаційного компетентного суб'єкта, яке перешкоджає виконанню ним координуючої функції [38, с. 424].

Широке розуміння колізій включає: 1) колізії між правовими актами або окремими правовими нормами; 2) колізії у правотворчості; 3) колізії у правозастосуванні; 4) колізії повноважень і статусів.

На думку Шемшученко Ю.С., у широкому розумінні колізії включають: 1) колізії між нормативно-правовими актами або окремими правовими нормами; 2) колізії у правотворчості; 3) колізії у правозастосуванні; 4) колізії повноважень та статусів [7, с. 429].

«Колізія законів» у вузькому сенсі, що стосується законодавчої системи, трактується як протиріччя або розбіжність між нормативно-правовими актами, правовими нормами тощо: «юридична колізія» - як розбіжність між «змістом двох або більше чинних нормативно-правових актів, прийнятих з тотожного питання» [47, с. 6].

Коли йдеться про суперечності в праві, то право - це система нормативно-правових актів, внутрішня узгодженість якої може певною мірою порушуватися в процесі економічного розвитку. При вивченні цього питання слід виходити з специфіки реальних відносин, що підлягають законодавчому регулюванню та специфіки законотворчого процесу.

Жеребін В.С. вважає, що, як правило, формальні суперечності є неминучими через надзвичайну складність розуміння правової та законодавчої системи. Безпрецедентне кількісне розширення законодавчих актів у сучасному суспільстві, що ускладнює їх змістовну експертизу,

ускладнює вирішення питання про логічну узгодженість між новоприйнятими законами та існуючими правовими нормами [44, с. 61–62].

Бобровник С.В. дійшов висновку, що колізії містять відносини між нормативними приписами чи актами, які мають форму розбіжностей чи суперечливих тлумачень, та утворюються в процесі регулювання однотипних фактичних відносин [1, с. 16–17].

Деякі наукові школи вказують, що колізії утворюються системою об'єктивних і суб'єктивних причин і є різновидом суперечностей у сфері права, сутність яких виявляється в наявності розбіжностей між положеннями нормативно-правових актів або нормативно-інтерпретаційних актів, спрямованих на регулювання однотипних суспільних відносин або роз'яснення правових норм [43, с. 462].

Захист прав та свобод людини та громадянина це пріоритетний обов'язок нашої держави, що віддзеркалюється в Основному Законі [13].

Так, українські суди оперують поняттями «колізія норм права» та «юридична колізія». Зокрема, у постанові № 240/4937/18 Великої Палати Верховного Суду колізією норм права йменується неузгодженість між нормативно-правовими актами, їх суперечність та протиріччя один одному, а також суперечність між чинними нормами права, прийнятими з одного і того ж питання. Суд також зазначив, що така правова ситуація призведе до неоднакового тлумачення та застосування закону, що призведе до правової невизначеності, яка є неприпустимою, незважаючи на існування норм, що застосовуються у разі виникнення спору [30].

У своєму листі № 758-0-2-08-19 від 26 грудня 2008 року «Про практику застосування норм права у разі колізії» Міністерство юстиції України визначило «колізію норм права», як суперечність між чинними нормативно-правовими актами з одного й того самого питання, їх неузгодженість, а також визначило його як суперечність між двома або більше формально чинними правовими нормами, прийнятими з одного й того самого питання [49].

Власюк Ю.В. та Маслак Н.В., досліджуючи питання колізій між законодавством і моральними нормами вказують, що результати аналізу існуючих суперечностей між правовими нормами та нормами моралі дають можливість органам влади виявити недоліки в їх правотворчій діяльності та запропонувати шляхи її вдосконалення з метою подолання суперечливих підходів до вирішення суспільно значущих проблем в економічній, правовій, політичній та культурній сферах життя. Об'єктивно, поки така ситуація (суперечність між правовими нормами і нормами моралі) існує, як невід'ємна складова реконструкції правового та економічного становища України на сучасному етапі, нагальною необхідною є потреба у новому методологічному підході [2, с. 406].

Варто відрізнити такі поняття, «колізія», та «конкуренція» правових норм. Під «колізією» варто розуміти зіткнення сил, інтересів або прагнень, а під «конкуренцією» – суперництво, боротьба за досягнення більших вигод або переваг.

Головною ознакою колізії норми права від конкуренції правових норм є саме протилежність, що означає повне розходження обох явищ. Ці два поняття можна пов'язувати лише тоді, якщо колізія виникає тоді, коли дві або більше правові норми претендують на регулювання певного юридичного факту, колізія правових норм виникає тоді, коли дві або більше правові норми регулюють певну життєву ситуацію, їх застосування не передбачає взаємного виключення однієї норми іншою нормою, вони не є суперечливими і протилежними можуть бути суміжними, коли самі правові наслідки є подібними, тобто кінцевий результат вирішення юридичних фактів є однаковим.

Конфлікти, протистояння, спори, аномалії є логічними ланцюговими реакціями протиріч у законодавстві. Це пов'язано з тим, що суперечності в законодавстві можуть накопичуватися і не проявлятися певний час, а суперечливі правові акти можуть не застосовуватися. Суперечності виявляються внутрішньо закритими, і лише певні акти можуть їх активувати.

І якщо застосування суперечливого нормативно-правового акту призводить до зіткнення суперечливих інтересів, закріплених у цьому нормативно-правовому акті, то можна говорити про зовнішній прояв конфлікту.

Конфлікти є безособовими, і конфліктними можуть бути лише правові акти або їхні положення. Спір виникає між певними особами, кожна з яких має інтерес або вимогу, що ґрунтується на конфліктному акті або його положеннях. Конфлікт перетворюється на спір, коли сторони не можуть вирішити протиріччя самотійно і звертаються за захистом до суду.

Так, як результатами протиріч та суперечностей у праві є «правова колізія» та «правовий конфлікт», тому варто ці поняття ототожнити. Свиридчук Н.П., висловлює свою думку, що під юридичними конфліктом варто розуміти юридичну колізію [36, с. 88].

Легер Я.І. досліджуючи поняття «конфлікт» і «колізія» виокремив їх спільні ознаки. Він вважає, що це є соціально-правові явища; вони виникають у суспільстві як вид протиріччя; знаходять свій прояв у сфері права; впливають на інтереси індивідів, та доходить висновку, що «колізія є різновидом конфлікту» [15, с. 52]. Така думка автора є цілком виправданою, адже це протиріччя у законодавстві, які існують у нормативно-правових актах.

У разі застосування юридичних колізій неузгодженості, що існують між нормами права, призводять до виникнення «юридичних колізій», як неузгодженості між суб'єктами правовідносин з приводу реалізації суперечливих норм. Кобецька Н.Р., вказує, що недоліки, прогалини та неузгодженості в законодавстві впливають на правозастосування [10, с. 74].

Під правовою аномалією варто розуміти відхилення у змісті права, необхідному зв'язку його елементів і форм. Її існування не відповідає об'єктивній логіці права і не впливає з природного прояву сутнісної основи права, тому є випадковим і довільним для права як цілеспрямованої суб'єктної діяльності. Загальна природа аномалій права полягає в тому, що вони існують у праві, але не так, як існує сутність права. З точки зору

сутності права, його необхідного змісту, закономірності та форми, вони не є суттєвими, але вони існують і становлять один з аспектів існування права. Відхилення від загальної закономірності, від нормального формування і розвитку суспільних відносин, викликані різними чинниками об'єктивного і суб'єктивного порядку серед яких можна назвати колізії та прогалини у праві.

Питання, що стосуються проблем колізій у законодавстві України досліджувались Лилак Д.Д. На його думку найважливішими причинами колізій в національному праві є концептуальні причини, серед яких важливе місце посідають стрімкі соціальні зміни та трансформації, що відбулися у зв'язку з проголошенням державою незалежності. Коли до законів часто вносяться зміни або доповнення, виникають конфлікти як всередині закону, так і між зміненими положеннями та положеннями інших законів. Стабільне законодавство є ключем до безконфліктної правової системи. Недостатнє регулювання законотворчого процесу є першопричиною виникнення колізій у законодавстві. Важливо запобігати виникненню колізій шляхом визначення пріоритетних і принципових норм, консенсусних і альтернативних правових норм, а також розробки колізійних норм. Систематизація законодавства відіграє важливу роль у виявленні та усуненні колізій [17, с. 11-12].

Суперечність у законодавстві - це зв'язок між нормами, що виникає при регулюванні однієї і тієї ж фактичної ситуації. Законодавча неузгодженість виникає лише тоді, коли фактичні відносини регулюють щонайменше дві правові норми; вона існує за наявності двох або більше фактично чинних або формально чинних норм; вона існує за наявності двох або більше фактично чинних або формально чинних норм; вона існує за наявності двох або більше фактично чинних або формально чинних норм; вона існує за наявності двох або більше фактично чинних або формально чинних норм. Положення нечинного нормативно-правового акта (тобто нормативно-правового акта, який був скасований по суті або за формою, але не має постійної дії або зворотної сили) не можуть суперечити чинним нормам [27, с. 8-9].

Скакун О.Ф., досліджуючи класифікацію «законодавчих колізій», дійшла висновку, що вони виникають тільки між нормами права, закріпленими в законодавстві; колізії не можуть утворюватися між нормами, вираженими в інших формах права, а також між нормою права й актом її тлумачення, між актами тлумачення; 2) зазвичай колізії виникають з приводу регулювання однакових фактичних обставин; 3) утворюються тільки у випадку різного регулювання однакових фактичних обставин принаймні двома нормами права [39, с. 301]. Така думка автора заслуговує на визнання, адже варто погодитись з тим, що колізії існують тоді, коли є тотожні обставини, при регулюванні двома однаковими нормами права.

На формування правових колізій впливає ряд причини, які можна класифікувати на: темпоральні, які розуміють під собою прийняття нових норм без скасування старих; ієрархічні, тобто суперечності між нормами різної юридичної сили; змістовні — неоднозначність у формулюваннях норм. Враховуючи причини виникнення правових колізій варто констатувати, що під час прийняття правових норм законотворці повинні бути вкрай уважними, аналізувати правильно старі норми, не забувати скасовувати старі норми, формулювати нову норму так, щоб не виникало неоднозначності. Тобто чітко та змістовно, щоб новоутворена норма була зрозумілою, як для правника, так і для пересічного громадянина, який матиме змогу з нею ознайомитись та використати її під час захисту свого порушено права.

Однією із причин виникнення колізій є те, що виникають ряд проблем, які пов'язані з підготовкою та прийняттям законопроектів, адже їх розробкою займаються фахівці в галузі права, у яких в частих випадках є недостатній рівень юридичної техніки написання проектів законів.

Квапливість прийняття законів теж може негативно впливати на їх якісний зміст, що і являється ще однією надважливою причиною виникнення колізій. За браком часу, у законотворці не розписують норми, так, як їх необхідно описати, та відповідно не узгоджують їх з іншими нормативно-правовими актами.

Використовуючи свої посадові та службові обов'язки посадовці створюють нормативно-правові акти у власних цілях, чи на прохання вищестоящих посадовців, що призводить до виникнення, як колізій у законодавстві, так, як до вчинення корупційних правопорушень чи правопорушень пов'язаних з корупцією, що загалом негативно впливає на розвиток нашої держави. А тому рахую, що перевірку законів, на їх доцільність, відповідність чинному законодавству повинна лягати на спеціальні, незалежні комісії, зокрема це можуть бути представники (чи експерти) з числа громадських організацій, фахівці з певної галузі (науковці чи практичні працівники, в залежності від сутності законопроекту), які зможуть ґрунтовно дати оцінку складеному законопроекту.

Крім цього існування колізій пов'язують із судовими помилками, політичними кризами, із виходом органів держави за межі своїх повноважень і втручання в компетенцію один одного, із недосконалістю законів. Відсутність законодавчої практики планування видання нормативних актів та їх упорядкування також є фундаментом для утворення колізій. Порушення принципу поділу влади, довільне тлумачення Конституції також спонукає виникнення колізії законодавства.

Деякі українські науковці вважають допустимою ситуацію, коли існують позитивні колізії у правозастосовчій діяльності, оскільки за своєю природою правові колізії є нормальним або й необхідним явищем, яке характеризує розвиненість правової системи. Про те, дане питання є досить дискусійним, і в більшій мірі таку позицію науковців не розділяю, адже зіткнення поглядів, переконань, мотивів не може мати позитивної сутності, так, як порушуються права та свободи людини і громадянина, та виникає недовіра до органів влади. Колізії між правовими нормами роблять правове регулювання неузгодженим і знижують його ефективність. Колізії між правовими нормами перешкоджають нормальному і безперебійному функціонуванню правової системи, часто порушують права громадян,

впливають на ефективність правового регулювання, стан правопорядку, правосвідомості та правової культури суспільства.

2.2. Шляхи попередження та подолання окремих видів колізій

Колізійні норми є необхідною складовою механізму правового регулювання для справедливого вирішення різних видів правових спорів на засадах верховенства права та законності. Зі зростанням потреби суспільства у правовій реформі та збільшенням кількості нормативно-правових актів, правові спори стають дедалі частішими. Колізійні норми слугують для визначення пріоритетності при виникненні суперечностей між правовими нормами, що регулюють однакові або подібні правовідносини [8, с. 246].

І тут постає важливе питання, а чи можна попередити правові колізії? Так, як попередження це є недопущення чого-небудь, а загалом будь-який процес, дію чи явище можна передбачити, та попередити, тому не є виключенням і правові колізії. За допомогою систематизації законодавства, так званої інкорпорації, що передбачає об'єднання нормативно-правових актів у збірники без змін її змісту, можна уникнути правових колізій. Змінюючи старі нормативно-правові акти на нові, можливо також уникнути правових колізій. Ефективний контроль за законодавчим процесом дасть можливість контролювати ймовірне утворення правових колізій та вчасно їх попереджувати. Важливу роль на етапі становлення законопроектів відіграє правова експертиза, адже від результатів її проведення буде залежати існування чи відсутність правових колізій. Ефективна, періодична, ревізія чинного законодавства також дасть змогу виявити та усунути правові колізії. Шляхом запровадження єдиних, уніфікованих правових стандартів у різних галузях права також дасть змогу недопустити формування колізій.

Попередження колізій у законодавстві - це заходи, спрямовані на запобігання виникненню колізій на етапі підготовки, ухвалення та введення в дію норм ще до того, як вони набудуть чинності. Таке розуміння

узгоджується з традиційним визначенням терміну «превенція», тобто запобігання чомусь, що може статися, виникнути або бути відверненим заздалегідь вжитими заходами.

Лилак Д.Д., виділяє основні передумови уникнення колізій, зокрема: «чітке визначення умов дії нормативно-правових актів у часі, просторі і за колом осіб, належна організація їх виконання, фінансове, матеріально-технічне, правове та організаційне забезпечення виконання актів, чіткий систематичний контроль і перевірка діючих актів, чітке розмежування нормотворчих повноважень суб'єктів правоутворення» [18, с. 19-21].

Без глибокого розуміння змісту правових норм неможлива їх ефективна реалізація, систематизація, формування правової культури, правосвідомості, а також розробка та прийняття нових норм, проте визначити справжній зміст правової норми, просто прочитавши її текст, неможливо. Це пов'язано з особливостями самої правової норми, її функціональної форми та зовнішнього вираження. Для того, щоб дослідити ці особливості та форми і розкрити зміст положень, обов'язково необхідно використовувати засоби тлумачення правової норми. Тлумачення гарантує процес і результат, який з'ясовує і роз'яснює зміст правових норм. Важливою є також єдність розуміння та реалізації норм у суспільстві, що відображається на стані верховенства права в державі і досягається за допомогою тлумачення. Це досягається шляхом роз'яснення суб'єктам справжнього змісту норм права, ідей та концепцій, закладених законодавцем. Зрештою, тлумачення і роз'яснення як види юридичної діяльності є ключовими для забезпечення верховенства права та підвищення ефективності правового регулювання. У сучасних умовах їх актуальність значно зросла. Це пов'язано з тим, що за останні роки українське законодавство ґрунтовно оновилося, з'явилися нові норми і навіть галузі законодавства.

А чи можна подолати колізії? Так, можна шляхом внесення змін до законів та підзаконних нормативно-правових актів, та видання Конституційним Судом України роз'яснень з тих чи інших правових питань.

Аналізуючи міжнародний досвід. Варто зауважити, що У країнах Європейського Союзу застосовуються стандарти гармонізації законів, що зменшує ризик суперечностей, які можуть виникати у правовому полі.

На моє переконання варто, задля недопущення правових колізій необхідно перш за все удосконалити чинне законодавство, зокрема розробити єдиний реєстр законів; зменшити кількість нормативно-актів, та підвищити їх узгодженість; запровадити автоматичні системи перевірки законодавчих норм на відповідність, та на наявні збіги вже існуючих норм; використовувати штучний інтелект під час перевірки ймовірних збігів у нормативно-правових актах. Крім цього необхідно залучати фахових експертів, науковців Закладів вищої освіти, практичних працівників органів державної влади та місцевого самоврядування для обговорення проектів законів, на предмет їх доцільності, змістовності, та усунення дискусійних питань, чи можливих правових колізій.

На думку Ісаєва С.А., колізійне законодавство в Україні може бути усунуте, якщо буде запроваджена система заходів для запобігання різного роду колізій в українському законодавстві [9, с. 102-104].

Подолання колізій у законодавстві - це заходи, що вживаються для подолання колізій у конкретних випадках у процесі правозастосування. Основними методами подолання колізій є видання колізійних норм, тлумачення права та застосування права. Колізійний механізм повинен включати в себе всі перераховані вище способи і дозволяти в окремих випадках зменшити шкідливі наслідки прорахунку або недбалості законодавця. Подолання колізій українського законодавства залежить від чіткого розуміння правової проблеми, створення механізмів подолання конфліктів гарантує стабільність і вдосконалення цілісної правової системи в її загальному вигляді, як сукупності всіх правових явищ, що формуються під впливом об'єктивних законів суспільного розвитку і перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними системами.

Механізми подолання колізій мають кілька форм. Колізії вирішуються законодавцем, який має право скасовувати (змінювати) суперечливі правові норми. При вирішенні колізії припиняє своє існування не норма права, а вибір правової норми для конкретної життєвої ситуації. Створення та застосування колізійних норм, яких необхідно дотримуватися в процесі вибору суб'єктом однієї з двох норм, що породжують конфлікт, поєднує в собі риси як вирішення, так і подолання конфліктів. Тому для вирішення питання подолання конфліктів у законодавстві використовуються певні принципи та правила. Однак, оскільки ці правила та принципи співвідносяться з видовими характеристиками юридичного конфлікту, їх коректне застосування можливе лише за умови відповідного видового визначення конфлікту [37, с. 110].

У нормотворчому процесі систематизація нормативного матеріалу є ефективним засобом усунення колізій. Планування та інтенсивність нормотворчої діяльності, а також навантаження на відповідні органи державної влади мають бути змінені, щоб зменшити або усунути паралельну систематизацію нормативно-правових актів. Поряд з цим, ключем до зменшення колізій права є постійний моніторинг законодавства [6, с. 37].

Адвокат Яновський О., узагальнюючи практичний досвід з даної проблематики, дійшов висновку, що подолати колізії можна і сформулював загальні правила подолання юридичних колізій. Він здійснив класифікацію правил подолання за видами колізії. Так, останній відзначив, що у випадку виникнення темпоральної колізії, які прийняті в різний час нормативно-правовими актами, перевагу має той акт, що прийнятий пізніше, а у випадку разі ієрархічної, тобто прийнятої між актами різної юридичної сили — перевагу має акт вищої юридичної сили [51].

Лук'янов Д.В., Прийма С.В., пропонують наступні засоби усунення колізій у законодавстві. Перш за все автори вказують на нормотворчість, завдяки якій може бути змінена одна або всі норми, які конфліктують між собою. А також нормотворчість може передбачати скасування однієї з норм,

що суперечать одна одній. Далі науковці стверджують. Що колізії можуть усуватися через визнання нормативних актів неконституційними або протиправними у судовому порядку. Колізії між конституційними положеннями та іншими правовими актами вирішуються шляхом визнання останніх неконституційними, а отже, нечинними [19, с. 131-133].

Вирішення існуючих суперечностей (так званих колізій) у законодавстві, про які можуть заявляти суб'єкти конституційного права на звернення, належить виключно до компетенції Верховної Ради України. Відповідно до статті 131 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», Голова Верховної Ради України може вносити до Верховної Ради пропозиції про усунення редакційних помилок у тексті закону або наявних суперечностей між положеннями закону, що надійшов на підпис. Пропозиція може бути подана до Верховної Ради. Пропозиція вважається прийнятою, якщо її підтримала більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради. Якщо пропозиція відхилена народними депутатами, Голова Верховної Ради України зобов'язаний скріпити своїм підписом раніше поданий текст закону [32].

Наливайко О., зауважує, що різновид колізії правових норм - колізія правил поведінки з однаковою юридичною силою - це суперечність норм, спрямованих на регулювання одних і тих самих сторін однотипних суспільних відносин в один і той самий час і сформованих на рівні горизонтальних (галузевих) структур права та законодавства. Її особливість полягає в тому, що вона виникає між нормативно-правовими актами, прийнятими одним і тим самим правотворчим органом або різними правотворчими органами на одному рівні. В іншому він має ті самі характеристики, що й інші види правових спорів [35, с. 86-92].

Подолання колізій у законодавстві означає використання відповідних заходів, які дозволяють у конкретному випадку обрати одну з колізійних норм для прийняття рішення. Іншими словами, це означає подолання колізій ситуативно, залежно від обставин, без усунення самого конфлікту. У цьому

сенсі подолання конфліктів є менш ефективним рішенням, ніж їх усунення, але воно дозволяє швидко приймати рішення, захищати права і свободи громадян. Загалом, суть вирішення правових колізій зводиться до вибору правових норм, що підлягають застосуванню [27].

Ленгер Я.І., вказує, що елементами механізму вирішення правових колізій є: 1) суб'єкти вирішення правових спорів (наприклад, правотворчі органи, суб'єкти тлумачення правових норм, суди); 2) колізійні принципи та колізійні норми, на основі яких вирішуються правові спори; 3) колізійні правовідносини, що виникають між суб'єктами з приводу вирішення правових спорів. У межах колізійних правовідносин колізійні норми та принципи реалізуються через поведінку суб'єктів [16, с. 81-85].

Як зазначав Дворкін Р., конфлікти між нормами вирішуються за принципом «все або нічого». Інша норма, хоча формально і є чинною, не береться до уваги під час реалізації [4].

Сучасне українське законодавство базується на інших принципах, використовуються нові юридичні терміни та тлумачення, застосовуються зовсім інші види нормативно-правових актів. У законодавчій практиці все частіше використовується міжнародний досвід. У цьому контексті тлумачення має виконувати свою місію як важливий інструмент визнання, реалізації та вдосконалення права. Важливість питання тлумачення та роз'яснення правових норм у сучасних умовах посилюється зовнішніми та внутрішніми причинами. Кількість нормативно-правових актів, систематизованих у сучасній правовій системі, здається неймовірно малою. Це свідчить, насамперед, про значний брак структурованості та узгодженості українського законодавства. Структурні недоліки законодавства ще більше посилюються недоліками правової системи України. Перш за все, це низький рівень законодавчої кваліфікації. Верховна Рада України не завжди здатна ефективно регулювати суспільні відносини, що динамічно розвиваються, через постійно зростаючі вимоги до законотворчості. Крім недоліків законодавчої техніки, неналежне функціонування та повноваження органів

державної влади часто призводить до прийняття та дії надмірної кількості підзаконних актів, що вносить у правове регулювання зайві суперечності, складність та неоднозначність.

Системний підхід до права дозволяє визначити різні аспекти взаємовідносин між національним правом і конкретними нормами міжнародного права наскільки це можливо. Конституційно-правові механізми взаємодії правових систем Ради Європи, Європейського Союзу та держав-членів є частиною механізмів взаємодії міжнародного і національного права та колізійного права. На національному рівні необхідно визначити механізми правової адаптації національних правових систем, які включають гармонізацію законодавства, гармонізацію з міжнародним правом та подолання колізій права [20]. Якщо міжнародне право суперечить національному законодавству, переважну силу має міжнародне право, але якщо останнє суперечить Конституції України, воно може бути застосоване лише після внесення відповідних змін до Конституції України [13].

Тлумачення норм права є одним із способів їх подолання, а тому варто дослідити дане питання, та проаналізувати думки вчених з даного приводу. Юхимюк О.М., зазначає, що узгодженість правових норм і відсутність суперечностей між ними є не лише загальною умовою ефективності законодавства, а й важливою закономірністю його функціонування як самостійного, загальносистемного явища. Специфічним відображенням суперечностей у сфері правового регулювання є колізії, що виникають у проблемі вибору конкретних норм у процесі впливу регулювання на суспільство. Способами подолання правових суперечностей є видання суперечливих норм, застосування правових норм та тлумачення правових норм [50, с. 231.]

Тлумачення правових норм (інтерпретація правових норм) - це розумово-інтелектуальна діяльність суб'єкта, пов'язана з визначенням точного значення (змісту) правової норми. Тлумачення правової норми складається з двох елементів: з'ясування - розкриття змісту правової норми

«для себе» та роз'яснення - розкриття змісту правової норми «для інших» [40, с. 404].

Тлумачення є ефективним способом вирішення колізій у законодавстві, що дозволяє виявити суперечливі або колізійні норми права, встановити співвідношення між загальними та спеціальними нормами, а також допомагає правильно зрозуміти сферу їх дії, коло осіб, на яких вони поширюються, та значення окремих законодавчих термінів.

Важливим засобом забезпечення правильного розуміння і застосування нормативно-правових актів є офіційне тлумачення права, про що говорить Михайлович Д.М. Автор вказує, що суб'єкт офіційного тлумачення усуває викривлення в юридичній практиці шляхом встановлення істинного змісту нормативних приписів та забезпечує стабільність суспільних відносин, врегульованих правом, єдність законності та правопорядку [24].

Варто зауважити, що необхідність тлумачення правових норм зумовлене не тільки загальним змістом і значенням норми, а й більш конкретними елементами процесу її реалізації, а саме: основною метою прийняття правового акту, його роллю і призначенням, можливими наслідками його застосування, місцем у системі права, його можливі наслідки його застосування, місце нормативно-правового акту в правовій системі та характер його взаємодії з іншими нормативно-правовими актами, а також з'ясовується його місце в системі права. Таким чином, тлумачення є передумовою не тільки для кращого розуміння нормативно-правового акту і норм, що містяться в ньому, а й для більш повного та ефективного застосування.

У сучасному цивілізованому світі, зокрема в Європі, тлумачення конституції є прерогативою Конституційного суду, а в країнах, де такого суду немає, конституційний контроль здійснюється загальним судом. У деяких європейських країнах правом тлумачення законів наділений парламент (Греція, Швеція). Однак, якщо виникає спір, його вирішують суди. Особливо це стосується, наприклад, суперечок між законодавчою та

виконавчою гілками влади. Адже законодавча влада має засоби для здійснення власного впливу, якщо, на її думку, той чи інший термін неправильно витлумачений або інтерпретований певним органом.

На сучасному етапі національного розвитку та реформування роз'яснення суті правових норм відіграє важливу роль. Однак одного лише тлумачення закону недостатньо, і все більшого значення набуває офіційне тлумачення, оскільки часто виникають протиріччя та прогалини там, де необхідно забезпечити законність конституції [41, с. 165].

Яка вказує Онищук М.В., необхідність тлумачення правових норм зумовлена, по-перше, тим, що правові норми мають загальний і абстрактний характер, а їх зміст не завжди зрозумілий. По-друге, недоліки законодавчої техніки, які іноді виникають у правозастосовчій практиці, породжують правові спори, що також сприяє необхідності тлумачення правових норм [26, с. 99].

На думку Майстренко О.В., ефективним способом вирішення проблеми правових колізій є тлумачення норм права. Таке тлумачення дає змогу виявити суперечності та колізійні норми в законодавстві, встановити співвідношення між загальними та спеціальними нормами [21, с. 110].

За допомогою тлумачення норм права можна подолати колізії у законодавстві. Таке тлумачення може бути нормативне, казуальне, неофіційне. Більш ефективним тлумаченням під час подолання колізій є нормативне тлумачення, яке буває аутентичне, коли міністерство видає наказ на пояснення попереднього наказу; відомче – при якому державні установи видають наказ в межах своїх повноважень; та легальне, яке здійснюється Конституційним Судом України [13; 29].

Основним засобом подолання колізій є застосування колізійних норм, що дозволяє зменшити шкідливі наслідки законодавчих недосконалостей в окремих, конкретних випадках. Застосування колізійних норм підходить для подолання колізій у всіх галузях права [45].

Проблема подолання колізій законодавства традиційно перебуває в центрі уваги юридичної науки, а поняття конфлікту, в тому числі досліджуваного виду колізії, не існує як єдиного фіксованого поняття в юридичній літературі. Однак, враховуючи останні наукові розробки в юридичній науці, слід зазначити, що темпоральна колізія - це колізія, що виникає внаслідок видання в різний час кількох правових норм, закріплених у нормативно-правових актах з одного й того ж питання [11, с. 245].

Виникнення та існування колізій у праві, у тому числі тимчасових, є явищем складної соціально-правової природи, зумовленим низкою об'єктивних (зокрема, динамічним розвитком суспільних відносин, диференціацією підходів до їх регулювання, проблемами гармонізації національного та міжнародного права, дотриманням міжнародних стандартів, моральних, гуманістичних і демократичних та суб'єктивних чинників (наприклад, порушення процедур прийняття нормативно-правових актів, низький рівень правової культури, недбалість) [48, с. 115].

Особливої уваги потребує проблема подолання темпоральних колізій, це пов'язано з тим, що сучасний контекст розбудови правової держави, формування громадянського суспільства, зближення національного права та права ЄС і пов'язані з цим зміни соціально-правової реальності суттєво вплинули на існування серйозних труднощів у сфері правового регулювання, зумовлених необхідністю встановлення критеріїв для визначення того, які нормативно-правові акти слідують (передують) за іншими нормативно-правовими актами. У динамічному соціальному просторі колізії між законами та підзаконними актами з часом є неминучими і природними. Загальним правилом, яке використовується для подолання таких колізій, є принцип, згідно з яким наступні закони з того самого питання скасовують дію попереднього закону. Таким чином, у разі виникнення колізії застосовується більш пізній закон. Важливо зазначити, що запроваджено низку заходів для запобігання часовим колізіям, які широко застосовуються в юридичній діяльності.

Для подолання ієрархічно-темпоральної колізії, яка виникає внаслідок конфлікту між ухваленим раніше актом із вищою юридичною силою і актом із нижчою юридичною силою, який ухвалено пізніше діє правило: пріоритет надається нормі, яка має вищу юридичну силу, хоча її ухвалено раніше. Підтвердженням цього є рішення Конституційного суду України № 9-рп/2001, де зазначено, що в правовій державі функціонує сувора ієрархія нормативних актів, відповідно до якої постанови та інші рішення органів виконавчої влади носять підзаконний характер і не повинні порушувати сутність і зміст законів. А тому ієрархічне правило має пріоритет щодо усіх інших правил вирішення колізій [33].

Для подолання ієрархічно-змістовної колізії, яка утворюється при суперечності загальної норми вищої юридичної сили та спеціальної норми нижчої юридичної сили необхідно надавати пріоритет нормі з вищою юридичною силою, навіть якщо вона є більш загальною. Прикладом цього є Рішення конституційного суду України, де вказано, що винятки з конституційних норм встановлюються самою Конституцією України, а не іншими нормативно-правовими актами [34].

Ієрархічні, матеріальні та часові колізії вирішуються за вже згаданими правилами: норма з вищою юридичною силою має перевагу, навіть якщо вона є загальною і прийнята раніше.

Змістовні та часові неузгодженості виникають внаслідок суперечностей між загальними нормами, ухваленими пізніше, та спеціальними нормами, ухваленими раніше. З огляду на рівну юридичну силу актів, неможливо застосовувати ієрархічні норми. У юридичній практиці саме цей конфлікт є найскладнішим для вирішення. Це пов'язано з тим, що, залежно від обставин, для її вирішення можуть бути використані різні підходи. Загальне правило подолання цієї колізії полягає в тому, що спеціальні норми, прийняті раніше, мають пріоритет над загальними нормами, прийнятими пізніше. Пріоритет надається спеціальним нормам як таким, що встановлюють більш конкретні та детальні правила поведінки у певній групі суспільних відносин. Як

приклад можна згадати про Рішення Конституційного суду України № 5-р(П)/2020, де окреслено, що закон загальний пізніший не має переваги над спеціальним давнішим (*lex posterior generalis non derogat priori speciali*). Такий підхід є найбільш поширеним у міжнародній спільності [52].

Констатуючи думки попередніх науковців, варто зауважити, що колізії можуть бути вирішені шляхом кодифікації нормативно-правових актів, визнання неконституційними актів або шляхом звичайної законотворчості.

Превентивні заходи будуть необхідні для подолання колізій. До них можна віднести підвищення кваліфікації юристів-правників, електронна реєстрація нормативно-правових актів, наукове вивчення та обґрунтування питань, що стосуються законотворчого процесу.

Усунути розбіжності, суперечки під час законотворчого процесу простіше, ніж справу вже з новоутвореною колізією. Що стосується правил вирішення колізій, то для кожної колізії існує свій спосіб вирішення. Для подолання тимчасових конфліктів використовуються більш пізні акти. Це пов'язано з тим, що суспільні відносини постійно змінюються і попередні дії можуть просто втратити сенс. Для ієрархічних колізій застосовуються закони з більшою юридичною силою. Для матеріальних колізій використовується спеціальний закон, за умови, що спеціальний закон не скасований більш пізнім загальним законом. Якщо спеціальне положення прийнято пізніше, ніж загальне, то спеціальне положення має переважну силу над загальним.

Статкевич Д.І., висловлюючи свою наукову позицію зазначає: «Щоб допомогти законодавцям вирішити існуючі протиріччя, веб-сайт, такий як Верховна Рада України, або опція на існуючих веб-сайтах, повинен мати можливість позначати суперечливі положення та вказувати законодавцям на проблеми, які необхідно виправити. Такі ініціативи, до речі, збільшили б можливості для участі громадськості в управлінні державою. Втім, такі заходи не убезпечать нас від конфліктів, а лише дозволять ефективно їх виявляти та усувати. Втім, такі заходи посилять громадський контроль над законодавцями та зменшать ймовірність того, що в українському

законодавстві залишаються навмисні колізії. З точки зору законотворчого процесу, суттєвих змін не відбудеться, можливо, лише пришвидшиться процес, а кількість колізій та прогалин в українському законодавстві, особливо матеріальному, зменшиться». Таким чином, колізія дійсно є серйозною проблемою в українському праві, хоча і не тільки в українському. В теорії права ця проблема неодноразово досліджувалася, в результаті чого були розроблені певні механізми захисту від колізійних норм. На практиці, однак, ці механізми є недостатніми, що призводить до висновку про необхідність створення додаткових інструментів, які допоможуть законодавцям у подоланні та прогнозуванні колізій. Це пов'язано з тим, що суспільство і держава зацікавлені в ефективному правовому регулюванні суспільних відносин [42, с. 231].

Слушно вказує Майстренко О.В., що найбільш сприятливі умови для запобігання колізіям існують лише тоді, коли у законодавців є чітке, логічно обґрунтоване та єдине концептуальне розуміння, здатне забезпечити законність і верховенство права, коли у законотворчому процесі активно використовуються наукові результати і суворо дотримуються правила законодавчої техніки. Певні заходи допомагають запобігти виникненню колізій, зокрема це формування єдиного концептуального праворозуміння на основі визнання верховенства права, Конституції та заснованих на ній принципів правової держави; подолання правового нігілізму як установки, що деформує правосвідомість особи і суспільства, свідомо ігнорує зміст правових актів і нехтує принципом верховенства права; посилення ролі науки в законотворчому процесі; суворе дотримання; інформатизація законодавчого процесу [22, с. 8].

Сьогодні в Україні діє низка суперечливих законів з різною юридичною силою. Не всі закони та інші нормативно-правові акти мають юридичну силу. Найважливішим змістовним критерієм правового законодавства є невід'ємні та невідчужувані права людини. Вони є законами прямої дії і можуть застосовуватися всупереч закону, якщо вони ігнорують

або неправомірно обмежують права людини. Зменшення колізій права в Україні досягається шляхом запобігання, подолання та усунення колізій [5, с. 101].

Подолання правових колізій є важливим для розвитку правової бази та правової системи в цілому, оскільки засоби вирішення конфліктних ситуацій можуть зменшити шкідливі наслідки недосконалості законодавства. Найбільш прийнятними засобами подолання правових колізій є колізійні норми, колізійні прив'язки та тлумачення законів.

Висновок. Колізії є невід'ємною частиною правової системи України. Це пов'язано з тим, що правова система України на сучасному етапі свого розвитку зазнає значної трансформації на тлі євроінтеграційного руху. На жаль, повністю позбутися правових колізій неможливо, але можна звести їх кількість до мінімуму, що і прагнуть зробити науковці та практики. Основною причиною бажання подолати колізії є необхідність усунення перешкод для вирішення правових питань відповідно до чинного законодавства. Крім того, правові розбіжності уповільнюють процес вирішення колізій. Це пов'язано з тим, що при наявності декількох правових норм, які стосуються одного і того ж питання, потрібен час, щоб вибрати і застосувати єдину правильну норму. Такі правові розбіжності створюють певні незручності, особливо коли існують часові обмеження у вирішенні правових ситуацій, існують майже в усіх законодавствах розвинених країн, про те проблемність цих питань можна мінімізувати, використовуючи ефективні механізми їх подолання. Таким чином, якщо кожна проблема в нашому житті - це можливість стати краще, подолавши її, то правові розбіжності - це можливість вдосконалити українське законодавство, подолавши або усунувши їх.

Для того, щоб запобігти виникненню подібних колізійних явищ в українському законодавстві, необхідно розробити чітку процедуру розгляду законопроектів, тобто прийняття законів; чітко визначити процедуру підготовки, обговорення та прийняття нових законопроектів; підвищити

логічність етапів прийняття законопроектів, компетентність суб'єктів законотворчості та їх правову експертизу, тобто юридичну майстерність. Прийняття закону на папері та його фактичне виконання - це дві дуже різні речі. На жаль, хоча українське законодавство виглядає добре на папері, незабаром виникає багато питань, коли справа доходить до фактичної імплементації. У більшості випадків брак професійних знань у законодавців призводить до розбіжностей у законодавстві. Оскільки українське законодавство має низку загальних і спеціальних положень, що регулюють одні й ті самі питання, доцільніше об'єднати їх в одному нормативно-правовому акті. Колізій у законодавстві залежить від конкретних прийомів, засобів, та процедур, запобігання, подолання та усунення конфліктів експертами, науковцями, та творцями законотворчого процесу.

На разі неузгодженість законодавства залишається проблемою для української правової системи. Подолати ці проблеми можна шляхом систематизації нормативно-правових актів, гармонізації законодавчого процесу та запровадження сучасного підходу до законотворчості. Тільки комплексний підхід забезпечить ефективність правової системи та захист інтересів громадян.

Питання до розділу 2

1. У чому полягає сутність колізій в українському законодавстві?
2. Які права та свободи людини і громадянина можуть бути тимчасово обмежені в умовах воєнного стану?
3. Чи можуть суперечити Закони України одне одному?
4. В чому полягає вища юридична сила закону ?
5. До чого призводить виникнення колізій в нашій державі?
6. Які основні причини виникнення колізій у національному праві?
7. Що варто розуміти під юридичною колізією?

8. В чому полягає відмінність таких понять, як «колізія», та «конкуренція» правових норм?

9. Які спільні ознаки у таких поняттях, як «конфлікт» і «колізія»?

10. Що варто розуміти під правовою аномалією?

11. Що варто розуміти під суперечностями у законодавстві?

12. Які причини впливають на утворення правових колізій?

13. Чи можна попередити правові колізії?

14. Які заходи застосовуються задля виявлення колізій?

15. Назвіть передумови уникнення колізій?

16. Чи можливо подолати колізії?

17. Назвіть основні методи подолання колізій?

18. Які основні шляхи вирішення існуючих суперечностей у законодавстві?

19. Яку роль відіграє тлумачення норм права на шляху до подолання колізій права?

20. Які основні засоби подолання колізій Вам відомі ?

21. В чому сутність подолання темпоральних колізій?

22. Що необхідно робити, щоб запобігти виникненню колізійних явищ в українському законодавстві?

23. В чому суть неузгодженості українського законодавства?

24. В чому суть систематизації нормативно-правових актів?

25. Яким чином попередити (подолати) колізії в українському законодавстві? (Наведіть Ваші особисті пропозиції на підставі опрацьованого матеріалу)

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте наступні поняття: «юридичний конфлікт», «конфлікт у праві», «конфлікт у законодавстві»

2. Дослідіть термін «колізія», та зверніться до думок українських науковців, які тлумачили дане поняття
3. Назвіть спільні ознаки таких понять, як «конфлікт» і «колізія»
4. Охарактеризуйте поняття «юридична колізія»
5. З'ясуйте відмінність таких понять, як : «колізія», та «конкуренція» правових норм
6. Дослідіть шляхи попередження та подолання окремих видів колізій
7. Проаналізуйте праці українських науковців, які досліджували питання, що стосуються колізій у законодавстві та праві України
8. З'ясуйте до яких наслідків призводить виникнення колізій в нашій
9. Надайте класифікацію «законодавчих колізій»
10. Назвіть причини, що впливають на формування правових колізій
11. Назвіть засоби усунення колізій у законодавстві
12. Визначіть коли виникають правові аномалії та їх суть
13. Визначіть основні способи впливу норм міжнародного права на вирішення колізій у законотворчій діяльності держави
14. Визначіть, як відбувається вирішення існуючих суперечностей (так званих колізій)у законодавстві
15. Охарактеризуйте елементи механізму вирішення «правових колізій»
16. Дослідіть «ієрархічно-темпоральної колізії», «ієрархічно-змістовної колізії». Поясніть в чому їх суть
17. Визначіть хто займається попередженням колізій у законодавстві
18. На підставі проаналізованого матеріалу запропонуйте яким чином можна попереджувати колізії у праві
19. Охарактеризуйте форми подолання «правових колізій»
20. Дослідіть міжнародний досвід подолання «правових колізій», та можливість його адаптації до норм українського законодавства
21. Назвіть превентивні заходи будуть необхідні для подолання колізій
22. З'ясуйте, які проблеми виникають на шляху до подолання «правових колізій»

23. Компетенція Верховної Ради України щодо вирішення існуючих суперечностей (так званих колізій) у законодавстві

24. Дослідіть з якою метою здійснюється тлумачення норм права

25. Висловіть свою власну думку щодо засобів усунення колізій у законодавстві. Запропонуйте шляхи вирішення даної проблеми

Література

1. Бобровник С.В. Подолання колізій як умова системності законодавства. Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку. Матеріали міжвузівської студентської конференції. Київ. 2000. Випуск 1. С. 16–19.

2. Власюк Ю.В. та Маслак Н.В. Колізії між законодавством і моральними нормами як ознака кризи суспільства. Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 22 травня 2020 р. НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків. С. 403-406.

3. Головка О.В. Колізії та суперечності в нормативно-правових актах в умовах воєнного стану. 2024. С. 14-18. Режим доступу URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/7f3f029c-e225-464c-bb8d-255148b1fd9f/content>.

4. Дворкін Р. Серйозний погляд на права. Рональд Дворкін, пер з англ. А. Фролкін. Київ. Основи. 2001. 519 с.

5. Дзюба М.В. Колізії нормативно-правових актів та шляхи їх роз'яснення. Механізм функціонування громадянського суспільства: збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (20 листопада 2020 року). упор. Ю. М. Шевців. Львів. ЛьвДУВС. 2020. С. 99-101.

6. Єрофєєва М.М. До питань колізій у законодавстві. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. С. 33-37. Режим доступу URL : http://lsej.org.ua/11_2022/3.pdf.

7. Іванченко О.М. Подолання та усунення колізій – пріоритетне завдання сучасної юридичної науки. О.М. Іванченко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. редкол.: С.В. Ківалов (голов. редкол.), Л.І. Кормич (голов. ред.), А. В. Полухіна (відп. ред.) [та ін.]. НУ «ОЮА».Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса : Фенікс. 2017. Вип. 59. С. 238-247.

8. Іванченко О.М. Подолання правових колізій – пріоритетне завдання сучасної юридичної науки. Юридичний вісник. 2018/2. Національний університет «Одеська юридична академія» С. 11-16.

9. Ісасва С.А.(наук. кер. Юніна М.П.) Колізії в законодавстві України: стан наукового дослідження та способи їх усунення. Правові та організаційні засади забезпечення державою правоохоронної функції. 2018. С. 102-104.

10. Кобецька Н.Р. Критичний аналіз окремих питань ефективності еколого-правового регулювання. Ефективність регулювання екологічних, природоресурсних та космічних відносин для сталого розвитку: право, інституції, сучасні інформаційні технології: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. до 30-річчя Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та 20-річчя Земельного кодексу України (м. Київ, 12 листопада 2021 р.). Київ. Видавництво «Наукова столиця». 2021. С. 70–75.

11. Козюбра М.І. Загальна теорія права: Підручник. За заг. ред. Київ. Ваіте. 2015. 392 с.

12. Колотова О.В. Відмежування прогалин у праві від суміжних правових явищ. Часопис Київського університету права. 2009. № 3. С. 55–59.

13. Конституція України : Закон України від 28.06.1996, виданий «Голос України». «Відомості Верховної Ради України», «Офіційний вісник України».

Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

14. Костецька Л.М., Норми права та норми моралі: колізії законодавства. Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві. Матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції. 22 травня 2020 р. НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків. С. 134-138.

15. Ленгер Я.І. Категорії правовий конфлікт та колізія: аналіз через призму теорій праворозуміння. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Київ. 2017. Випуск 1. Том 2. С. 50–53.

16. Ленгер Я.І. Механізм вирішення правових колізій в муніципальному праві, його елементи. Актуальні проблеми держави і права. 2017. № 78. С. 81-85.

17. Лилак Д.Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика). Автореферат дис. м. Київ. 2004. 15 с. Режим доступу URL: <https://mydisser.com/files/43939811.doc>.

18. Лилак Д.Д. Колізія і конкуренція законів. Право України. 2001. № 4. С. 19.

19. Лук'янов Д.В. Юридичні колізії у законодавстві України: стан і шляхи розв'язання. Д.В. Лук'янов, С.В. Прийма. Право України. 2021. № 12. С. 128-145. Режим доступу URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2021_12_14.

20. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія. Київ. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2003. 304 с.

21. Майстренко О.В. Роль тлумачень та роз'яснень законодавства. Бюлетень Міністерства юстиції України. № 2 (64). 2007. С. 110- 118.

22. Майстренко О.В. Теоретико-правові аспекти колізій у законодавстві України: дис. канд. наук : 12.00.01. Харків, 2008. С.8.

23. Москалюк О.В., Портнов А.В. Проблема подолання колізій між нормами права у правовій науці дорадянського періоду. Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 24–27.

24. Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків. 2003. с. 3.

25. Наливайко О.І. Колізії у законодавстві як різновид юридичних колізій: поняття, ознаки, види, правила та способи вирішення. О. Наливайко, О. Ковіненко. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ 2021. № 4 (114). С. 86-92. Режим доступу URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/8301>.

26. Оніщук М.В. Колізії у законодавстві України: причини та шляхи подолання. Правова держава. Вип. 7. Київ. 1996. С. 96-105.

27. Погребняк С.П. Колізії в законодавстві України та шляхи їх переборення. Дис. к.ю.н. Харків. 2001. 216 с. Режим доступу URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=YgAnpZIAAAAJ&citation_for_view=YgAnpZIAAAAJ:j3f4tGmQtD8C.

28. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#Text>.

29. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.

30. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 березня 2020 року у справі №240/4937/18. Режим доступу URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/88952401>.

31. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. Голос України, Урядовий кур'єр. Офіційний вісник України. Відомості Верховної Ради України. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

32. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 р. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 19. Ст. 171.

33. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 93 народних депутатів України щодо відповідності Конституції

України (конституційності) положення абзацу другого пункту 2 про визначення стажу наукової роботи «з дати присудження наукового ступеня або присвоєння вченого звання». Київ. 19 червня 2001 р. N 9-рп/2001. https://ips.ligazakon.net/document/view/ks01011?an=5&ed=2001_06_19.

34. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устименка) від 30 жовтня 1997 р. № 5-зп.

35. Розгон О.В. Сутність механізму вирішення колізій норм права. Eurasian academic research journal. 2016. № 1. С. 53–62. URL: <http://www.earj.org>.

36. Свиридчук Н.П. Функції юридичного конфлікту. Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. Київ. 2009. Вип. 45. С. 86–91.

37. Семенець К.М. Колізії в законодавстві та шляхи їх подолання. Актуальні питання реформування правової системи : зб. матеріалів XVI Міжнар. наук.-практ. конф. Луцьк. 2019. С.109-111.

38. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. 2-ге видання. Київ. Алерта. 2011. 520 с.

39. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підруч. 4-е вид., стер. Київ. Алерта, 2021. 528 с.

40. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків. Консум. 2006. 656 с.

41. Совтан Ю.В. Суб'єкти офіційного тлумачення в Україні. Матеріали науково-теоретичної конференції Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку Київ. НАВС. 2017. С. 163-165.

42. Статкевич Д.І. змістовні колізії в законодавстві: сутність та шляхи подолання з використанням цифрових технологій. Збірник доповідей 88-ї наукової студентської конференції. Інноваційні ідеї та креативні проєкти в цифровій екосистемі. Київ. 2021. С. 230-231. Режим доступу URL

:<https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/afd042dc-c431-49b5-8062-18c00a28e93b/content#page=230>.

43. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник з ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ. Юрінком Інтер. 2006. 688 с.

44. Ус О.В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : конспект лекцій. Харків. 2018. 123 с.

45. Ус О.В. Теоретичні та прикладні проблеми кваліфікації в кримінальному праві України (Право 2020). 182 с.

46. Хаустова М.Г. Структура правової системи суспільства. Вісник Академії правових наук України. 2010. № 1(60). С. 49-58.

47. Шемшученко Ю.С. Теоретичні засади подолання колізій у законодавстві України. Колізії у законодавстві України: проблеми, теорії і практики. К.: Генеза. 1996. С. 6–7.

48. Шкабаро В.М. Деякі аспекти проблематики колізійності законодавства України. Шкабаро В.М. Рибіна С.А. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. 2013. № 2. С. 114-118.

49. Щодо практики застосування норм права у випадку колізії : Лист Міністерства юстиції України від 26.12.2008. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text>.

50. Юхимюк О.М. Тлумачення норм права як спосіб подолання правових колізій. URL <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/2428/1/doneck2011.pdf>.

51. Яновський О. Правила подолання юридичних колізій / Адвокатське бюро «Яновський і партнери». Статті правова тематика. 10.01.2019. Режим доступу URL : <https://zkg.ua/pravylapodolannya-yurydychnyh-kolizij/>.

52. R Narits, 'Interpretation of Law in the Estonian Legal System' (1996) 1 Juridica International. Law Review. University of Tartu 11–6.

РОЗДІЛ 3 КОЛІЗІЇ В ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР

3.1. Виклики і проблеми у сфері правового захисту прав людини та вирішенні колізійних питань на міжнародному рівні

3.2. Колізії національного законодавства та шляхи їх подолання

3.3. Вплив практики ЄСПЛ у питанні вирішення колізій на розвиток національного законодавства

Питання до розділу

Завдання для самостійної роботи

Література

3.1. Виклики і проблеми у сфері правового захисту прав людини та вирішенні колізійних питань на міжнародному рівні

Захист прав людини є однією з прерогатив правової держави. Захист прав в Україні здійснюється низкою судів. Проблема прав і свобод людини завжди мала свою актуальність для суспільства, тому очевидно і логічно, що захист прав людини не обмежується лише національним рівнем, але включає й міжнародний судовий захист. Як відомо, після використання усіх засобів правового захисту кожен може звернутись до міжнародних судів та організацій за реалізацією процедури захисту. Тобто, захист прав людини здійснюється як на національному, так і на міжнародному рівні.

У процедурі захисту прав людини значну роль відіграють недержавні організації та громадянське суспільство, які здійснюють моніторинг дотримання прав людини, акцентують увагу до порушень прав, сприяють їх поновленню, допомагають у просвітницькій діяльності з питань прав людини.

Захист прав людини - складний процес, у якому наявні колізійні та суперечливі моменти, які іноді не врегульовані належним чином, проте є важливими, адже кожне право людини має бути захищене та поновлене у разі порушення. Тому це складний процес, який вимагає постійної уваги, має бути направлений на вдосконалення законодавства, його адаптації до нових викликів та поглибленої співпраці між державами, міжнародними та регіональними організаціями, а також громадянським суспільством.

Щодо міжнародно-правового захисту, то варто виділити ті нормативи і стандарти, які регулюють захист основних прав та свобод людини. Вони зафіксовані у міжнародних договорах, конвенціях, деклараціях та інших документах, які приймаються під егідою міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Рада Європи, Африканський Союз, Організація американських держав (ОАД) тощо. Ці міжнародні інструменти формують основу механізму міжнародного захисту прав людини та забезпечуючи процедури для їх захисту. Вони вимагають від держав-учасниць прийняття відповідних внутрішніх законодавчих та інших заходів для реалізації встановлених стандартів.

До основних міжнародно-правових інструментів можна віднести:

1. Загальні міжнародно-правові документи:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.) - перший універсальний документ, який проголосив базові права та свободи людини, які повинні захищатися у всьому світі.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.) і його Факультативні протоколи, що визначають широкий спектр громадянських та політичних прав.
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) - встановлює основи для економічних, соціальних та культурних прав.

2. Спеціалізовані міжнародні документи:

- Конвенція про запобігання та покарання злочину геноциду (1948 р.), що забороняє геноцид та інші акти масового насильства над людиною.

- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.) - забороняє расову дискримінацію та сприяє рівності перед законом

- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.) - має на меті забезпечення рівності чоловіків та жінок у всіх сферах життя.

- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принизливих видів поводження або покарання (1984 р.), яка забороняє катування та інші форми жорстокого поводження з людиною.

- Конвенція про права дитини (1989 р.) і її Факультативні протоколи - визначає права дітей, вимагає їх захист та забезпечення з боку держав. Охоплює широкий спектр прав, включаючи право на життя, розвиток, захист від зловживань та експлуатації, а також право на освіту та охорону здоров'я.

- Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006 р.) - спрямована на захист та забезпечення повної та рівної участі всіх осіб з інвалідністю у суспільному житті, усунення дискримінації за ознакою інвалідності.

- Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудових мігрантів та членів їхніх сімей (1990 р.) - забезпечує захист прав трудових мігрантів та їх сімей [2, с. 27].

За дотриманням міжнародно-правових стандартів дотримання та захисту прав людини слідкують спеціалізовані міжнародні органи, які створені для такого моніторингу, зокрема за виконанням державами своїх зобов'язань за відповідними міжнародними договорами. Вони регулярно переглядають доповіді, подані державами, організовують та проводять засідання з метою обговорення прогресу та викликів у галузі прав людини, а також видають рекомендації щодо подальших дій у сфері захисту прав.

Крім того, передбачені спеціальні доповідачі, незалежні експерти та робочі групи, які займаються конкретними питаннями порушених прав людини, а також здійсненням моніторингу ситуацій щодо дотримання (порушення) прав людини у певних країнах. З цією метою ними здійснюються візити до країн, вони уповноважені збирати інформацію, взаємодіяти з урядами та громадянським суспільством та надавати відповідні звіти та рекомендації.

Регіональні організації, такі як Європейський суд з прав людини, Африканський суд з прав людини та народів, та Міжамериканський суд з прав людини, також відіграють важливу роль у захисті прав людини на регіональному рівні. Ці судові інстанції розглядають скарги від осіб, недержавних організацій, а інколи й від держав, щодо порушень прав людини, які сталися на території держав-учасниць відповідних регіональних конвенцій. Рішення цих судів мають обов'язковий характер для держав, які підпали під їх юрисдикцію.

Ефективне застосування та виконання міжнародно-правових стандартів вимагає не тільки формального прийняття міжнародних договорів, а й внутрішнього впровадження відповідних норм та забезпечення їх дотримання на практиці. Це, у свою чергу, потребує будівництва ефективної системи правосуддя, яка забезпечує доступ до справедливості для всіх, а також створення механізмів для відновлення порушених прав. Це зокрема важливо у контексті нових викликів. Мова йде про розширення існуючих правових норм і принципів та їх для адаптація до нових умов з метою забезпечення ефективного захисту прав людини в усіх аспектах і сферах життя. Тому на шляху до забезпечення визнання всезагального принципу цінності людини, поваги до її прав, процедури захисту мають враховувати інноваційні підходи.

Система міжнародних установ із захисту прав людини складається з широкого спектра організацій. Ця система включає як універсальні, тобто глобальні, так і регіональні органи та інституції.

Значним досягненням у механізмі захисту прав людини є прийняття Загальної декларації прав людини, яка заклала основоположні принципи основних прав людини та їх гарантії. Ці принципи доповнені Міжнародними пактами про права людини. Однак для реалізації вказаних нормативів необхідні дієві установи, якими є міжнародні суди та комітети. Вони не лише відновлюють порушені права, але й розробляють стандарти щодо надання експертної допомоги країнам у питаннях захисту прав людини, підвищують обізнаність національних експертних установ та інстанцій з питань дієвого правового захисту. Незважаючи на реальну дієвість проблем з порушенням прав людини не менше, і звернень за захистом стає все більше. Певною мірою це пов'язано з викликами сьогодення та недосконалістю законодавств – значними колізіями та неврегульованими питаннями, на які і покликані реагувати міжнародні установи та організації.

До *універсальних організацій* можна віднести Організацію Об'єднаних Націй (ООН) та її комітети з інституціями. ООН та її спеціалізовані установи грають ключову роль у глобальному управлінні у широкому спектрі питань, від захисту прав людини до охорони здоров'я та збереження навколишнього середовища. Статут ООН закладає фундамент для обов'язку держав співпрацювати в галузі захисту прав людини, вказуючи на те, що діяльність ООН охоплює не лише універсальний, але й регіональний захист прав людини. ООН, маючи майже всі держави світу серед своїх членів, створила універсальну платформу для формулювання глобальних стандартів у сфері прав людини. На основі Статуту ООН було розроблено велику кількість універсальних міжнародних договорів, що стосуються прав людини, а також міжнародних документів, які, хоч і не мають юридично обов'язкового характеру, але узагальнили важливий та значний досвід у цій сфері.

Організацію Об'єднаних Націй (ООН) має відповідні комітети та інституції, серед них:

- Рада з прав людини ООН - яка відповідальна за зміцнення промоції та захисту прав людини навколо світу, займається вирішенням порушень прав людини та проводить роботу над рекомендаціями щодо їх виправлення.

- Верховний комісар ООН з прав людини - відповідає за просування та захист всіх прав людини на усіх рівнях.

- Третій комітет Генеральної Асамблеї ООН - займається соціальними, гуманітарними та культурними питаннями, включаючи права людини.

- Комітети ООН з прав людини - включають ряд тематичних комітетів, які проводять моніторинг дотримання державами-учасницями міжнародних договорів з прав людини. Серед них Комітет з прав людини, Комітет проти катувань, Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок тощо.

В *регіональній системі* знайшли своє місце комісії та суди Європи, Америки та Африки, серед них:

- Європейська комісія з прав людини

- Міжамериканська комісія з прав людини та Міжамериканський суд з прав людини – які здійснюють моніторинг та захист прав людини в країнах-учасницях Організації американських держав (ОАД).

- Африканська комісія з прав людини та народів та Африканський суд з прав людини та народів - сприяють захисту та просуванню прав людини та народів у Африці, забезпечують дотримання Африканської хартії прав людини та народів (також відомої як Банжувська хартія) [2, с. 52].

Хоча в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні не існує формалізованої регіональної системи захисту прав людини на кшталт тих, що діють в Європі, Америці чи Африці, деякі підрегіональні організації та ініціативи

працюють над просуванням та захистом прав людини. Наприклад, «Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)» має Комісію з прав людини АСЕАН, яка спрямована на просування та захист прав людини в рамках держав-членів.

Крім географічно орієнтованих органів, існують також численні міжнародні тематичні та спеціалізовані механізми, спрямовані на захист певних категорій прав або груп населення. Ці органи та механізми доповнюють один одного, створюючи багаторівневу систему захисту та просування прав людини, яка охоплює як універсальні, так і регіональні рівні, а також специфічні тематичні аспекти. Вони працюють через низку інструментів, включаючи моніторинг, доповіді, прямі візити, судові рішення, та рекомендації для держав з метою забезпечення дотримання міжнародних зобов'язань у галузі прав людини. Серед них:

- Спеціальні процедури Ради з прав людини ООН, які включають роботу спеціальних доповідачів, незалежних експертів та робочих груп, що займаються конкретними країнами або тематичними питаннями (наприклад, права жінок, торгівля людьми, свобода вираження поглядів).

- Програми та фонди ООН, такі як Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Програма ООН з питань ВІЛ/СНІД (ЮНЕЙДС), та Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), які займаються специфічними аспектами прав людини у своїх галузях.

Особливе місце в механізмі захисту прав людини та вирішенні колізійних (спірних) питань належить Європейському суду з прав людини (ЄСПЛ). Це суд, що забезпечує дотримання Європейської конвенції з прав людини державами-членами Ради Європи.

ЄСПЛ вирішує справи, які стосуються порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенції) і прийняті ним рішення стають важливими прецедентами країн-учасниць Конвенції.

Практика ЄСПЛ – це діяльність, яка носить доктринальний характер. Її результатом є рішення, у вигляді позицій та рекомендації

Європейського суду з прав людини відповідній державі, які в свою чергу тлумачать та роз'яснюють норм Конвенції, стосуються конкретної ситуації чи конкретного випадку (мають індивідуалізований характер) та є висновком щодо прийнятності/неприйнятності скарги про порушення норм і принципів Конвенції, руху справи в суді, підтвердження факту порушення чи непорушення державою прав і свобод людини.

Правові позиції ЄСПЛ є результатом офіційного тлумачення норм Конвенції та не здійснюють самостійного регулювання суспільних відносин. Лише в сукупності з нормами Конвенції вони мають нормативний характер, адже покликані врегульовувати не поодинокі випадки, а аналогічні.

Рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими для виконання державами-учасниками у конкретних справах державою-відповідачем. Виконання цих контролюється Комітет міністрів Ради Європи, а у разі невиконання це може мати серйозні наслідки для певної держави. Однак рішення, які не стосуються конкретної держави мають рекомендаційний характер і можуть використовуватись як джерело тлумачення Конвенції та слугують засобом вдосконалення юридичної практики і можуть враховуватись національними судами та органами влади. Тобто Рішення ЄСПЛ є важливими прецедентами, оскільки вони розкривають зміст і застосування положень Конвенції. ЄСПЛ відіграє ключову роль у формуванні ефективного механізму захисту прав людини, однак, без активної співпраці між державами, міжнародними організаціями та громадянським суспільством, без постійного удосконалення міжнародного та національного законодавства відповідно до змінюваних умов і викликів сучасності діяльність ЄСПЛ не буде ефективною.

Вирішуючи проблемні питання пов'язані з порушенням прав людини, міжнародні установи стикаються з низкою проблем і викликів, які ускладнюють їхню діяльність. Подекуди ефективність міжнародних

установ обмежена політичною волею держав-членів виконувати рекомендації та рішення, іноді це пов'язано з відсутністю ресурсів, зі складнощами в міжнародному праві або через геополітичні реалії.

Однією з проблем є політичні інтереси держав. Нерідко країни, що мають значний вплив на міжнародній арені, намагаються використовувати міжнародні установи для просування власних інтересів або ж навпаки – блокувати рішення, які можуть зашкодити їхній національній політиці.

Ще одне важливе питання – фінанси. Функції більшості міжнародних організацій базуються на внесках їхніх членів, а скорочення коштів обмежує установу у виконанні її діяльності, що є дуже важливим для програм і завдань, які потребують ресурсів для швидкого вирішення кризових ситуацій або лих. Внутрішня тяганина та довготривале обговорення справ, а також складні процедури прийняття рішень підривають довіру до міжнародних організацій і ставлять під сумнів їх об'єктивність. Незважаючи на всі ці виклики, роль міжнародних організацій у захисті прав людини залишається важливою. Вони продовжують служити місцем, де країни можуть об'єднуватися та співпрацювати для вирішення глобальних проблем, об'єднуючи руки для захисту найвищих принципів людської гідності.

Тому важливо продовжувати підтримку та зміцнення міжнародних установ, водночас вимагаючи від них більшої прозорості, відповідальності та ефективності. Це може включати підвищення фінансування, залучення громадянського суспільства до процесів прийняття рішень, а також інвестування в інновації та технології, що можуть допомогти в роботі з правами людини.

Дуже гострою є проблема визнання юрисдикції міжнародних судів, таких як Міжнародний кримінальний суд, що значно ускладнює притягнення до відповідальності за злочини проти людяності.

Міжнародний кримінальний суд (далі МКС) також вирішує колізійні питання. Його завданням є притягнення до відповідальності осіб, вчинених у геноциді, воєнних злочинах, злочинах проти людяності. МКС вирішує питання у разі, коли національне правосуддя не здатне або не бажає вирішувати справу по суті. Міжнародний кримінальний суд діє у відповідності до принципу додатковості (*complementarity*), що означає його втручання, коли національні суди не здатні або не бажають розглядати справи, що стосуються резонансних міжнародних злочинів.

Таким чином, Міжнародний кримінальний суд знову вирішив суперечливі питання щодо юрисдикції, застосування міжнародного права та взаємодії з національними правовими системами. МКС часто стикається з протиріччями у власній юрисдикції та юрисдикції національних судів. Ті держави, які беруть на себе розслідування злочинів проти людства, МКС стежить за ефективним міжнародним розслідуванням. МКС вирішує конфліктні питання щодо екстрадиції та передачі осіб. У випадках, коли держави відмовляють у видачі осіб, які вчинили серйозні міжнародні злочини, на підставі внутрішніх правових обмежень або навіть міжнародних зобов'язань, Суд вдається до дипломатичних каналів і інтенсивно співпрацює з міжнародними організаціями для усунення таких перешкод.

Значна кількість колізій пов'язані з розслідуванням злочинів, які вчинені на територіях із невизначеним міжнародним статусом. Заслужовує на увагу колізія щодо переваги міжнародного кримінального права над національним. У Справі Омара аль-Башира (Судан) виникла колізія між міжнародним правом, яке передбачає імунітет для осіб, що вчинили злочини передбачені міжнародним правом, як такі та нормами національного права, які гарантують імунітет главам держав. Рішення МКС щодо арешту колишнього Президенту Судану, який вчинив злочини проти людяності деякі країни відмовилися виконати, хоча МКС зазначив, що імунітет не застосовується до осіб, обвинувачених у найбільших міжнародних злочинах [2, с. 114].

З цього випливає, що хоча рішення Міжнародного кримінального суду є обов'язковими для держав, які підписали Римський статут і зобов'язуються виконувати рішення МКС. І відповідно до нього держави мають передавати та екстрадувати злочинців, співпрацювати з МКС і визнавати пріоритет міжнародної юрисдикції МКС. Проте, як показує практика, забезпечення їх виконання державами залежить від багатьох факторів – політичної волі урядів, взаємодії з міжнародними органами та державами, тому іноді держави, порушуючи вимоги Хартії, відмовляються виконувати вимоги МКС. Тоді як національні суди, при цьому, наголошують на бажанні самостійно притягнути особу до відповідальності.

Забезпечення виконання своїх рішень МКС здійснює різними шляхами, зокрема шляхом звернення до Ради Безпеки ООН для забезпечення співпраці держави за для виконання своїх рішень.РБООН здатна застосувати економічні санкції чи дипломатичний тиск та примусити державу виконати рішення МКС. МКС також може провести переговори з урядами держав, які відмовляються виконувати свої зобов'язання, звернутись за сприянням до Генеральної Асамблеї ООН.МКС також може використовувати інші механізми для забезпечення своїх рішень. Наприклад, укладає угоди про співробітництво з окремими країнами щодо арештів, екстрадицій та надання доказів. Дія такого механізму залежить від політичної волі держав-учасників.

В продовження викладу матеріалу зазначимо,що право на життя є одним із ключових прав людини. Воно має бути імперативом та дотримуватись усіма державами, про що наголошує Європейська конвенція з прав людини та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Враховуючи зростаючу глобалізацію та зміну характеру збройних конфліктів, це вимагає адаптації існуючих норм і принципів до сучасних реалій, а також пошуку нових підходів для ефективного захисту основних прав та свобод людини в умовах воєнних дій та збройних конфліктів. Також необхідно згадати й актуальні проблеми сучасності -

збройні конфлікти. Так Хрідочкін А. наголошує на дуалізмі і подвійних стандартах у правовому регулюванні війни. З одного боку, Статут ООН забороняє використання сили у міжнародних відносинах, проте з іншого - держави продовжують застосовувати військову силу для вирішення міждержавних конфліктів.

Безперечно, будь-який збройний конфлікт несе за собою порушення прав людини, а отже, потребує створення ефективних міжнародних механізмів для захисту цих прав. Тому особливої уваги потребує питання індивідуальної відповідальності за порушення норм ведення воєнних дій, що покладається на Європейський суд з прав людини та Міжнародний кримінальний суд [32, с. 192].

Заслуговує на увагу міждержавна справа, яка стосувалася тверджень України про систематичність порушень російською федерацією в Криму положень Конвенції, починаючи з лютого 2014 року (Рішення ухвалене Великою Палатою 25 червня 2024 року). Справа стосувалася звинувачень у переслідуваннях українців за їхню політичну позицію. Порушення прав людини були репресійними, включали в себе зникнення; жорстоке поводження; незаконне затримання; неможливість відмовитися від російського громадянства; придушення українських засобів масової інформації та української мови в школах; переслідування та засудження за сфабрикованими звинуваченнями без справедливого судового розгляду; переведення з Криму до в'язниць в росії [11].

Суд розглянувши заяву прийшов до висновку про порушення статті 6 Конвенції (право на справедливий суд); статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя) у зв'язку з адміністративною практикою відсутності ефективної системи відмови від російського громадянства; статті 2 Конвенції (право на життя) у зв'язку з адміністративною практикою насильницьких зникнень та відсутністю ефективного розслідування заяв про це; статті 3 Конвенції (заборона катування) у зв'язку з практикою жорстокого поводження з українськими

військовослужбовцями, етнічними українцями та кримськими татарами; статті 8 Конвенції у зв'язку з практикою свавільних рейдів та обшуків приватних помешкань; статті 10 Конвенції (свобода вираження поглядів) у зв'язку з практикою придушення неросійських ЗМІ; статті 11 Конвенції (свобода зібрань та об'єднання) у зв'язку з практикою заборони публічних зібрань та проявів підтримки України; статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції (свобода пересування) у зв'язку з практикою обмеження свободи пересування між Кримом та материковою частиною України, статті 3 Конвенції у зв'язку з практикою жорстокого поводження з «українськими політичними в'язнями» як у Криму, так і в російській федерації; статей 5 та 7 Конвенції (ніякого покарання без закону) у зв'язку з триваючою адміністративною практикою незаконного позбавлення волі, переслідування та засудження «українських політичних в'язнів»

У частині, що стосується заяви № 38334/18 щодо Скарги за статтею 8 Конвенції щодо неможливості домогтися передачі Україні «українських політичних в'язнів», заарештованих і засуджених в російській федерації, які потім утримувалися в пенітенціарних установах російської федерації, було визнано неприйнятною як таку, що не підпадає під юрисдикцію Суду *ratione materiae* [11]. У даному випадку ЄСПЛ констатував численні порушення прав людини та міжнародного законодавства росією, однак не наголосив на зобов'язаннях останньої виконати їх. Таким чином виникає питання щодо ефективності такої позиції ЄСПЛ.

Важливо ще раз наголосити на важливості принципу верховенства права ЄС над законами держав-членів – саме цього принципу дотримуються держави-члени ЄС та знаходить свій прояв у практиці ЄСПЛ що в свою чергу зобов'язує держави запроваджувати та реалізовувати цей принцип у національному праві [6, с. 349].

Ведучи мову про колізійні, спірні питання у процедурі захисту прав людини зазначимо, що існує практика, коли за відсутності норм

законодавства ЄС, що регулюють певну сферу, відповідні питання регулюється національним законодавством. Однак, національне законодавство, навіть якщо воно базується на виключній національній компетенції, завжди має відповідати праву ЄС. Держави-члени вживають усіх заходів національного законодавства, які необхідні для виконання юридично обов'язкових актів Союзу. Таким чином, реалізація відбувається в рамках національного правового порядку [35]. Проте право Союзу не повинно «перешкоджати» національному праву, і Європейський суд не має повноважень тлумачити національне законодавство [34, с.383-384]. Якщо Суд ЄС визнає, що національне законодавство (чи його окрема норма, суперечить праву ЄС, то невжиття заходів відповідною державлю щодо зміни національного законодавства може призвести фінансових санкцій [35].

Держава бере на себе зобов'язання у сфері прав людини та визначає своїм головним обов'язком створити «національну правову рамку», тобто таку систему законодавства, яка б гарантувала кожному його основоположні права й свободи, забезпечувала функціонування механізму дієвого захисту, відновлення та реалізації. А також, що не менш важливо – забезпечити превентивні заходи, які б запобігали порушенням прав людини, які гарантуються міжнародним законодавством [31, с. 26].

Як неодноразово заявляв ЄСПЛ, Конвенція є «живим» інструментом для держав-членів, до яких вона застосовується. Слід відзначити, що під час оскарження рішень можуть виникати ситуації, в яких досить складно досягти консенсусу (наприклад, евтаназія, право на аборт, обмеження свободи віри тощо) а різні погляди них відображено у їх законодавстві. Іншими словами неможливо автоматично й шаблонно перенести погляди і позиції ЄСПЛ з однієї країни на інші, оскільки правове регулювання

такого питання може суттєво відрізнятися від того, що прийнято в іншій країні, відносно якої ухвалене рішення.

Варто наголосити й на використанні ЄСПЛ принципу автономного тлумачення норм Конвенції, що означає можливість роз'яснювати певні норми Конвенції незалежно від їх національного тлумачення. Тобто терміни Конвенції не завжди є співзвучними будуть збігатися з тими, що є в національному законодавстві держав-членів Конвенції» з нормами законодавства держав.

Національні суди досить часто послаються у своїх рішеннях на Європейський суд з прав людини, цитують його та вказують на його рішення. Нерідко посилання роблять без урахування контексту самої норми Конвенції або без самого фактичного контексту самого рішення. Довільне трактування таких посилань іноді не відображає правову позицію ЄСПЛ і така практика призводить до того, що навіть правові проблемні ситуації оча на перший погляд і вирішуються, але все ж не з вможі врахувати багатьох аспектів. [14].

Вирішуючи питання вдосконалення захисту прав людини на міжнародному рівні слід зазначити, що право ЄС має пріоритет над правом держав-членів і це правило чітко передбачено у декларації №17 до Лісабонського договору. Право ЄС має перевагу не тільки над законами, а й над положеннями конституцій держав-членів. На підтвердження цього ЄСПЛ зазначав про те, що держави-члени ЄС не можуть використовувати положення свого Основного закону за для уникнення виконання норм права ЄС.

Покращення захисту прав людини на міжнародному рівні є завданням яке повинно спільно вирішуватись усіма членами міжнародного співтовариства та включаючи держави, міжнародні організації, громадянське суспільство. Досягнення цієї мети вимагає здійснення низки кроків, кожен з яких має свою важливість і спрямованість.

По-перше, варто вживати заходів щодо удосконалення норм міжнародного права: приймати нові норми, які відповідають сучасним викликам у сфері прав людини, оновлювати їх та адаптувати існуючі норми до умов сьогодення. Важливо, щоб усі країни-члени реально впроваджували норми міжнародного права у національне законодавство та практику.

По-друге, слід забезпечити дотримання норм міжнародного права, яке встановлює ефективні та дієві міжнародні механізми контролю за дотриманням прав людини і притягнення до відповідальності тих, хто їх порушує. Міжнародні суди повинні відігравати у цьому відношенні важливу роль. Варто також наголосити на необхідності підтримки й національних судів держав-членів, шляхом надання їм Рекомендацій, роз'яснень та висновків, які повинні бути імплементовані у практику судочинства.

Підтримки потребують і правозахисники - активісти та громадські організації, які працюють у сфері захисту прав людини, та які можуть зазнавати у зв'язку з цим переслідувань або тиску. Вони мають здійснювати активну просвітницьку діяльність серед населення, яке свою чергу повинно володіти інформацією про механізми захисту прав. При цьому важливу роль мають відігравати й технології, сучасні засоби зв'язку, що надають можливості здійснювати швидкий моніторинг порушень прав, сприяти швидкому розповсюдженню інформації щодо процедурних аспектів захисту та мобілізації громадської думки.

Окремо варто зупинитись на міжнародній співпраці та співробітництві у сфері захисту прав людини. Проблеми прав людини не знають кордонів, тому такі рішення мають бути спільними. Співпраця між країнами, міжнародними організаціями, неприбутковими організаціями та громадянським суспільством повинна бути ефективною та швидкою. При цьому варто дотримуватись принципів прозорості та відповідальності, демонструвати відкритість у своїй діяльності та бути

готовими до звітувати перед громадськістю за свої дії чи бездіяльність у сфері захисту прав людини.

Проаналізувавши судову практику ЄСПЛ зазначимо, що у ній акцентовано на правилі – «кожному праву відповідає певний обов’язок». Наприклад, право однієї людини на життя, що регламентується статтею 2 ЄКПЛ одночасно є обов’язком іншої не позбавляти її життя, хоча про такий обов’язок прямо не йдеться у змісті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [9].

Дуфенюк О. наголошує на заходах, які вживає ЄСПЛ щодо держав-учасниць Конвенції та їх національного законодавства у сфері прав людини:

1) стимулювати та закликати держави до зміни, скасування чи прийняття законодавства, що буде відповідати Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та додаткових протоколів до неї (доктринальний рівень).

У разі якщо національне законодавство суперечить Конвенції, що призводить до систематичного порушення прав людини держави-учасниці змінюють своє національне законодавство з метою приведення його у відповідність до практики ЄСПЛ. Мова йде про зміну існуючого або прийняття нового законодавства.

2) повідомляти про існуючий стан національного законодавства у конкретних рішеннях (індивідуальний рівень);

Найчастіше держави-члени враховують Рішення ЄСПЛ у своїй судовій практиці і це досить вагомий аргумент у прийнятті майбутніх рішень. Рішення ЄСПЛ які врегульовують колізії можуть тлумачитись національними органами влади. Навіть якщо положення національного законодавства не суперечать Конвенції, національні суди можуть роз’яснювати його спираючись на практику ЄСПЛ. Суди мають можливість використовувати практику ЄСПЛ для інтерпретації тих

правових положень, які стосуються прав та свобод гарантованих Конвенцією.

У разі, якщо національне законодавство не містить чіткої норми щодо врегулювання відносин національний суд може використати практику ЄСПЛ [10, с. 53].

3) виносити та приймати так звані «пілотні рішення», які пов'язані з проблемою неналежного за якістю і вимогами до нього законодавства (системний рівень);

4) використовувати правові позиції ЄСПЛ та положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод для здійснення експертизи національного законодавства держави-члена (експертний рівень) [4, с. 239]

3.2. Колізії національного законодавства та шляхи їх подолання

Колізії в українському законодавстві виникають через ряд чинників та пов'язані з недосконалістю правової системи та особливостями суспільно-політичного розвитку України. Постійні зміни законодавства відповідними політичними силами, які приходять до влади, реформи у різних сферах, що призводять до прийняття нових законів без врахування їх впливу на інші нормативно-правові акти, відсутність системного підходу у процесі нормотворчості, низька якість законодавчої діяльності, наявність у законах нечітких формулювань, узагальнень, відсутність конкретики, формулювання ускладнює їх застосування, суперечності між законами та підзаконними актами, прийняття законів, які покликані вирішити нагальні проблеми без урахування довгострокового системного регулювання, недостатні законодавчої експертизи та відсутність суспільної думки щодо прийнятих правових приписів – ось ті причини, що призводять до колізій у законодавстві. Як приклад можна згадати реформування судової системи, що призвело до

казусів у правових нормах, Зміни до Податкового кодексу, які неузгоджені з іншими правовими нормами, суперечності між Кримінальним Кодексом та Кодексом про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за окремі діяння.

Вступ до ЄС вимагає від України наближення національного законодавства до міжнародних вимог та його узгодження з ними. Ключовим у цьому процесі є наближення України до ЄС шляхом активного співробітництва з державами-членами ЄС, поступова інтеграція у ЄС, адаптація національної правової системи до європейського права шляхом гармонізації українського законодавства [13, с.88-89]. Для України важливо акцентувати увагу на впровадженні міжнародних та європейських стандартів та уніфікації власного законодавства. Для цього необхідно не лише забезпечити надійну правову базу для забезпечення вступу України до ЄС, реалізувати численні реформи у різних сферах, виконати зобов'язання взяті на себе, створити умови для підвищення конкурентоспроможної економіки, сприяти розвитку демократичних процесів та формуванню громадянського суспільства за європейськими стандартами [16, с.66-67]. Основним показником євро інтеграційного курсу, зважаючи на наше дослідження, є досягнення якості національного законодавства та подолання колізій. Під цим маємо на увазі відображення у ньому прав, свобод та інтересів різних суб'єктів, розподіл між ними прав та обов'язків у відповідності до правосуб'єктності, своєчасність удосконалення законодавства, вибір дієвих методів нормативно-правового регулювання, прийняття оптимальних рішень тощо. Подолання колізій передбачає ще одну вимогу – забезпечити ефективність національного законодавства, яке має задовольнити потреби суспільства та кожної окремої особистості. Говорячи про ефективність законодавства наголошуємо на його меті, результаті, корисності, цінності, досягненні поставленої мети тощо. У контексті євро інтеграційного руху Україні необхідно не лише

застосовувати норми міжнародного законодавства, а й виконувати рішення міжнародних судових органів надаючи їм статус джерела права в правовій системі.

Згідно з Лісабонським Договором, саме ЄСПЛ є тим судовим інститутом ЄС, який повинен забезпечувати дотримання прав людини та верховенство права і таким чином на нього покладено зобов'язання розвивати наднаціональне право та забезпечувати його [8, с. 122]. Цей договір не надав ЄС повних повноважень у сфері уніфікації та гармонізації загальноєвропейського права, оскільки його основною метою було трансформувати ЄС з економічного об'єднання в політичну силу. В ЄС були встановлені певні принципи, основоположним з яких є верховенство права. Його суть полягає в тому, що норми європейського права мають пріоритет над нормами національного законодавства. Іншими словами, йдеться про домінування європейського права, яке повинно охоплювати всі джерела правових систем, що знаходяться у протиріччі між собою. Існує загальне правило, яке встановлює перевагу законодавства ЄС над національними нормами у випадках одночасного регулювання однакових питань.

На суди держав-членів ЄС покладено завдання застосовувати практику суду ЄС та слідкувати за дотриманням права ЄС, однак Україна наразі не є членом Євросоюзу, тому все ж має враховувати рішення ЄСПЛ при здійсненні правосуддя. У такому контексті варто звернутись до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергіїїїхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію). У ній йдеться про те, що «сторони, які її підписали домовились розвивати судове співробітництво використовуючи відповідні міжнародні і двосторонні документи»; а також теза про те, що «Україна бере на себе зобов'язання здійснювати наближення свого законодавства до права ЄС» [30]. Звідси слідує, що на законодавців покладається обов'язок уніфікувати

національне законодавство та при вести його у відповідність до європейського. У зв'язку з цим Україна повинна використовувати позиції ЄСПЛ. Але, таке використання передбачає тлумачення національного законодавства з метою його відповідності європейським стандартам. Такий підхід виражає повагу до міжнародного права, про що вказує у своїй позиції Верховний Суд України. Він підкреслює, що з огляду на європейський вектор розвитку України, впровадження Угоди про асоціацію правові позиції ЄСПЛ можуть враховуватися адміністративними судами як аргументація для тлумачення національного законодавства України та гармонізації його згідно зі стандартами правової системи Європейського Союзу. Однак, ці позиції не можуть розглядатися як джерело права для врегулювання відносин, щодо яких виник спір [5].

З іншого боку, Верховний суд (далі –ВСУ) у справі № 910/14489/20 зазначив про те, що Колегія суддів Касаційного Господарського суду ВСУ незгодна з висновками ЄСПЛ та аргументує це тим, що Україна не є членом Європейського Союзу і на неї в не можуть поширюватись рішення Суду ЄСПЛ як імперативні норми, тому неналежність його до правозастосовчої практики не зобов'язує суд до обов'язкового виконання [12]. Це свідчить про суперечливість вищевикладеній позиції ВСУ.

Рішення ЄСПЛ не можуть вважатися джерелом права в Україні та бути прирівняні до нього, а лише виступають засобом для посилення аргументації національних судових рішень. Тому можна стверджувати про відсутність єдиної позиції щодо обов'язковості чи необов'язковості застосування практики ЄСПЛ в Україні. На законодавчому рівні не встановлено вимоги обов'язкового використання рішень Європейського суду з прав людини як джерела українського права. Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка є складовою частиною національного законодавства України, впроваджується на її території. Це свідчить про те, що Україна не порушує свої міжнародні зобов'язання використовує практику ЄСПЛ для тлумачення національних

приписів, що узгоджується з вимогами міжнародного права. Водночас ця колізія й досі залишається нерозв'язаною, і українські судді звертаються до практики ЄСПЛ та цитують її відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який передбачає, що ця практика може слугувати джерелом права. І хоча на практиці суди досить часто посилаються на позиції ЄСПЛ, однак це відбувається не у всіх правовідносинах.

Ухвалені ЄСПЛ рішення щодо вирішення колізійних питань національного законодавства є підставою для реалізації механізму відновлення порушеного права, недопущення порушення прав та свобод людини. Прикладом колізії є поширене використання у національному законодавстві тези «згідно із законом», яке відсилає до певного нормативу чи норми, однак не конкретизує її.

Так, у справі «Михайлюк та Петров проти України» ЄСПЛ нагадує про важливість дотримання принципу законності, що трактується як «згідно із законом» і вимагає, щоб законодавство містило чітку і конкретну правову основу для будь-яких оскаржуваних дій або рішень. При цьому цей принцип має поширюватись не лише на формальне існування такої правової норми, але й на її якість. Отже, законодавство повинно бути зрозумілим і доступним для кожної особи, до якої воно може бути застосовано. Важливо також, щоб людина могла передбачити наслідки застосування цього закону щодо себе. Окрім того, така правова норма має відповідати загальновизнаному принципу верховенства права, що є основою правової держави і гарантією захисту основних прав [17].

Недоліком національного законодавства є відсутність у ньому вимоги щодо обов'язкового дотримання положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а наявна лише норма, яка зобов'язує органи державної влади та посадових осіб діяти на підставі та у спосіб, передбачений Конституцією та законами України.

Колізії, неврегульовані спори, які належить розглядати ЄСПЛ є поширеним під час застосування національного законодавства. Як приклад згадаємо Рішення ЄСПЛ у справі «Корецький та інші проти України» від 3 квітня 2008 року. За ним громадянам було відмовлено у реєстрації громадського об'єднання, посилаючись на недотримання заявниками вимог чинного законодавства. У процесі розгляду цієї справи ЄСПЛ наголосив, що національне законодавство повинно бути якісним, визначеним, адже саме ці характеристики забезпечують прозорість правових процедур. Тоді як Закон України «Про об'єднання громадян» містив розмиті, нечіткі та неточні формулювання, які могли тлумачитись неоднозначно (двоєко) та надавали державним органам занадто широкі повноваження у прийнятті рішень щодо реєстрації [18].

Дана правова невизначеність загрожувала порушенню прав громадян на свободу об'єднання. Її вирішення ЄСПЛ було важливим для подальшого удосконалення національного законодавства про об'єднання громадян. Окрім того ЄСПЛ наголосив на необхідності дотримання положення щодо розмежування права та закону; звернув увагу на те, що пріоритет у разі колізійних питань повинно мати право (що повною мірою підтверджує принцип верховенства права Європейського Союзу). В подальшому Конституційний Суд України, врахувавши рекомендацію ЄСПЛ у 2004 році ухвалив рішення, наголосивши, що право не обмежується лише законодавством та включає інші соціальні регулятори, відповідно не варто ототожнювати право і закон [15].

Ще одна колізія варта уваги. Вона прослідковується у справі «Наталія Михайленко проти України» при вирішенні якої заявниці було відмовлено у поновленні її дієздатності, так як національне законодавство не передбачало можливість недієздатної особи самотійного звернення до суду та автоматичного перегляду рішення про недієздатність протягом певного строку, а також саме рішення не містило термінів обмеження дієздатності [7, с. 34]. З метою вирішення цієї колізії заявниця

звернулась до ЄСПЛ який у своєму Рішенні акцентував, що право на доступ до суду не є абсолютним і може бути обмеженим, з урахуванням того, що потребує державного регулювання, і при цьому національна влада має свободу розсуду. Однак, обмеження права на доступ до суду не можуть посягати на зміст самого права. Якщо обмеження встановлені, його підстави мають бути вказані у законі. ЄСПЛ наголосив, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод визначає права людини як практичні та ефективні. Важливе значення має право доступу до правосуддя, адже справедливий суд є показником справжньої демократії [19].

Ще однією знаковою колізією у національному законодавстві була справа «Волохи проти України», яку розглядав ЄСПЛ. Заявники вважали що Україна порушила їх право повагу до кореспонденції та порушила статті 8 і 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Європейський суд з прав людини, у своєму Рішенні наголосив, що вказівка «згідно із законом» у національному законодавстві має відповідати принципу «верховенства права», а законодавство України чітко не визначає межі та умови здійснення органами влади своїх дискреційних повноважень з вказаного питання, тому було рекомендовано внести зміни до нього [20].

У галузі кримінального права колізії виникають через недоліки законодавства та суперечності між Конституцією, Кримінальним кодексом, Адміністративним кодексом, Податковим кодексом. Так, окремі норми Кодексу (наприклад, про кримінальну відповідальність за поширення певної інформації) можуть тлумачитись як такі, що обмежують свободу слова. Неправильне розуміння органами влади конституційного принципу «ніхто не може бути двічі покараний за одне й те саме правопорушення»; подвійна кваліфікація діянь (наприклад, поєднання статей про шахрайство (ст. 190) та привласнення чи розтрату майна (ст. 191); непропорційність санкцій за подібні злочини (наприклад

крадіжка та грабіж), що є порушенням принципу справедливості покарання

Незважаючи на ратифікацію ряду міжнародних угод виникають питання щодо застосування та реалізації процедури екстрадиції осіб. Відсутність чіткого правового механізму застосування правових норм подекуди призводить до неоднозначності у питаннях застосування запобіжних заходів або визначення підсудності справ, що може порушувати права людини. Тому першочерговим для України наразі має стати врахування практики ЄСПЛ, прийняття спеціальних законів, які б вирішували суперечності, гармонізація чинного законодавства, подолання та усунення колізій для сприяння та реалізації справедливого судочинства.

У галузі цивільного права непоодинокими є колізії за яких Міжнародні договори, які регулюють цивільні відносини (наприклад, Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів), іноді суперечать положенням ЦКУ. Тако варто згадати про колізії між Цивільним кодексом України (ЦКУ) та Господарським кодексом України, (ГКУ) які регулюють подібні відносини, але по-різному визначають їх зміст, порядок укладення та виконання. (наприклад, розбіжності у визначенні правосуб'єктності юридичних осіб або правового статусу господарських товариств). ЦК в порівнянні з нормами ГКУ містить більш гнучкі норми (наприклад у процедурі регулювання господарських договорів). Колізії виникають при вирішенні питань оподаткування з нормами Податкового законодавства (зокрема договору дарування). У сфері земельних правовідносин неузгодженими є питання оренди земельних ділянок (наявні суперечливі моменти між Цивільним та Земельним кодексом). Нечітко врегульовані положення самого цивільного законодавства. Так, загальні положення про договори подекуди суперечать нормам, які врегульовують їх окремі види (купівлі-продажу, оренди, підряду тощо); практика застосування норм щодо

відмови від спадщини та її прийняття також призводить до необхідності оскаржувати такі рішення до ЄСПЛ, подвійне тлумачення щодо обмеження майнових прав (наприклад, щодо відчуження майна малолітніми чи неповнолітніми) не завжди узгоджені із положеннями про захист прав дитини. У сфері договірних відносин колізії виникають через розбіжності між поняттями договору найму в ЦК та нормами законодавства про оренду житла. Тому нагальною є необхідність визначення закону, який буде мати пріоритет і визначати це у питаннях спірних відносин. Це ж стосується і міжнародного законодавства. Вирішальна роль у цьому належить Верховному Суду, який має орієнтуватися на практику ЄСПЛ.

Виникають колізії й у галузі адміністративних правовідносин. Так, можна зазначити про колізії між Кодексом України про адміністративні правопорушення (КПАП) та Конституцією України, яка закріплює принцип презумпції невинуватості, а КПАП фактично перекладає обов'язок доведення невинуватості на саму особу. Деякі норми КПАП встановлюють короткі строки на оскарження що може вважатись порушенням права на ефективний судовий захист та бути оскаржено у наведених судових інстанціях.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) суперечить ряду законів, таким як Закону України "Про запобігання корупції" (деякі корупційні правопорушення регулюються як адміністративним так і кримінальним законодавством); Закону України "Про державну службу" які по-різному регулюють дисциплінарну відповідальність і порядок звільнення державних службовців; Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (наявні суперечності у повноваженнях органів місцевого самоврядування у сфері адміністративних правопорушень).

Можна говорити й про колізії у сфері адміністративних послуг. Наявні різні вимоги та процедури для отримання певної адміністративної послуги (наприклад, у сфері реєстрації майна). Норми адміністративного

та кримінального законодавства іноді перетинаються та можуть врегульовувати однакові правовідносини, існують розмиті межі між адміністративними та кримінальними правопорушеннями (наприклад, одночасно статтями КУпАП і ККУ регулюється право особи на керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння)

Існують колізії у сфері адміністративного судочинства, які стосуються невизначеного питання щодо підсудності справ. Подекуди особа може нести адміністративну відповідальність та зазнавати й іншої відповідальності. Вказані колізії потребують вдосконалення законодавства шляхом розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності, удосконалення національної судової практики та врахування рекомендацій ЄСПЛ у цьому.

Продовжуючи вести мову про колізії розглянемо практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), який у своїх рішеннях вказував на колізії та недоліки українського законодавства та сприяв їх врегулюванню.

У справі «Зубко та інші проти України» (2006) особа оскаржувала бездіяльність влади, зокрема, невиконання рішень національних судів. ЄСПЛ встановив, що у даній справі порушується стаття 6 Конвенції - право на справедливий суд та стаття 13 - право на ефективний засіб правового захисту. Тобто наявна колізія між рішеннями судів та діями виконавчої влади в Україні. В результаті Україна вдосконалила механізм виконання судових рішень, зокрема через створення інституту приватних виконавців. Було прийнято Закон України "Про виконавче провадження" у 2016 році, який реформував систему примусового виконання рішень суду, що зменшило кількість невиконаних судових рішень та прискорило виконавчі процедури [21].

У справі «Федоренко проти України» (2012) ЄСПЛ вказав на недоліки у регулюванні питань земельної власності в Україні а

процедурі скасування прав на землю. Це вплинуло на вдосконалення національного земельного законодавства [22].

У справі «Бортнік проти України» заявник оскаржив до ЄСПЛ відсутність ефективного правового захисту зокрема вказував на порушення ст. 8 Конвенції, яка гарантує право на повагу до приватного життя. Рішення яке було прийнято на користь заявника спонукало вдосконаленню національного законодавства про захист персональних даних [23].

Істотні випадки колізій наявні також у сфері кримінального процесуального законодавства. Так, у Справі «Салов проти України» вбачалось порушення статті: Конвенції, яка декларує право на справедливий суд. В результаті розгляду ЄСПЛ вказав на конфлікт правових приписів, а саме – норм, які стосуються досудового ув'язнення та захисту прав обвинувачених, що призвело до реформи кримінального процесуального законодавства та внесення змін до відповідного кодексу у 2012 році [24].

Заслуговує на увагу Справа «Харченко проти України» в якій заявник оскаржував порушення статті 5 - право на свободу та особисту недоторканність. Колізією кримінального процесуального законодавства було недостатньо чіткі норми щодо строків досудового тримання під вартою, що призвело до порушення статті 5 Конвенції. За результатом розгляду ЄСПЛ підтвердив порушення статті 5 через недоліки в регулюванні строків тримання під вартою, що сприяло реформі кримінального процесуального законодавства, ухваленню нового Кодексу у 2012 році, у якому чітко передбачалось: строки тримання під вартою під час досудового розслідування, обов'язковість судового контролю за продовженням терміну тримання під вартою, надання альтернативних варіацій щодо обрання запобіжних заходів. Таким чином Україна привела своє законодавства у відповідність до вимог європейських стандартів, що зменшило кількість порушень прав обвинувачених [25].

Непоодинокими є рішення щодо вирішення колізій у сфері виборчого права. У Справі "Ковач проти України" (2008) ЄСПЛ зазначив на Суд зазначає що редакція статті 72 Закону України "Про вибори народних депутатів України" від 18 жовтня 2001 року, який діяв на той момент (щодо надання права окружним комісіям скасовувати недійсність результатів виборів на окремих виборчих дільницях у так званих "інших випадках") є нечіткою і такою, що не відповідає додатковим протоколам до Конвенції. Відповідно ствердив що і рішення окружної виборчої комісії яке ґрунтувалося на "нечіткій" статті 72 згаданого Закону є "нечітким, довільним", що унеможливило справедливий доступ кандидатів до виборів. Це стало рекомендацією для подальшого удосконалення виборчого законодавства України і прийняття в подальшому Виборчого кодексу.

У справі "Іванов проти України" заявник скаржився на порушення термінів виплат грошової допомоги. ЄСПЛ констатував, що у даному випадку мало місце порушення [п.1 статті 6](#) та [статті 13](#) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та [статті 1](#) Першого протоколу до Конвенції. Комітет Міністрів Ради Європи прийняв резолюцію, якою вказав, що невиконання рішень національних судів є проблемою в Україні, і це призводить до порушень норм Конвенції. ЄСПЛ вказав державі Україна на необхідність вжиття заходів, для усунення підстав подальших подібних порушень, що вплинуло на подальші реформи у сфері соціального забезпечення [14]. Як результат – було внесено зміни до Законів України "Про Державний бюджет України", "Про виконавче провадження" у 2016 році. Результат: Це сприяло зменшенню випадків затримок виплат, покращились механізми судового стягнення коштів на користь громадян.

Вирішуючи колізії у свободі слова та вираження зокрема у Справі «Олександр Волков проти України» ЄСПЛ вказав на порушення статті 10 Конвенції щодо свободи вираження поглядів через необґрунтоване

звільнення судді. Ухвалив рішення, про порушення під час процедури звільнення вимог міжнародного законодавства, а саме: порушення статті 6 (право на справедливий судовий розгляд) та статті 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) Конвенції з прав людини [28]. Це рішення сприяло реформуванню сфери правосуддя та суддівської незалежності, удосконалення законодавства у цій сфері, зокрема Закону «Про судоустрій і статус суддів»

3.3. Вплив практики ЄСПЛ у питанні вирішення колізій на розвиток національного законодавства

На сьогодні Україна зіштовхується з багатьма проблемами у імплементації міжнародних стандартів прав людини до своєї системи. Мова не лише про системність спроб досягти успіху на цьому полі, а і про проблеми, які становлять приховані виклики. На необхідності змін правоохоронної системи, у якій прослідковуються значні порушення прав людини (зокрема пов'язані з катуваннями, порушенням права на свободу та особисту недоторканність, незаконним затриманням) наголошує Біліченко В. та зазначає, що реформи, розпочаті в цьому напрямку, безсумнівно, потребують дальшого розвитку та вдосконалення, особливо у сфері забезпечення прав та свобод кожного в партнерстві з правоохоронними органами. Це включає зміцнення незалежності судової системи, підвищення відповідальності правоохоронних структур щодо порушень прав громадян та вдосконалення громадського контролю за їх діями [1, с. 33].

Застосування і використання міжнародних вимог і стандартів захисту прав людини вимагає від представників правоохоронних відомств відповідного рівня знань цих нормативів та професіоналізму у сфері прав людини. Також можна наголосити на глибокому розумінні правових стандартів та ефективних методів їх застосування у практичному вимірі, посилення громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів,

дотримання законності при проведенні будь-яких слідчих дій, забезпечення прав осіб під час їх проведення є одним із пріоритетних завдань подальших реформ та вказує на недоліки правоохоронної системи, що негативно відображається на їх практичній діяльності та усьому процесі захисту прав людини і громадянина [1, с.34]. Для України важливим є визнання у 2006 році практики ЄСПЛ джерелом національного права через прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та визначення необхідності розуміння принципу верховенства права у діяльності держави та усіх її органів через розуміння та врахування практики Європейського суду з прав людини. Варто погодитись з думкою Деркача А., що Європейський суд з прав людини забезпечує актуальність положень Конвенції про захист людських прав та основоположних свобод (Конвенція) та відповідність її норм сучасності. Тлумачення ЄСПЛ положень, має відповідати «загальному духу Конвенції, яка покликана підтримувати та просувати ідеали та цінності демократичного суспільства» [3, с. 125].

На актуальності та важливості врахування і застосування міжнародних механізмів захисту прав людини наголошує Сухарева А., вважаючи Європейський суд з прав людини тим органом, який може забезпечити та гарантувати дотримання зобов'язань державами-членами Ради Європи; при цьому він відіграє важливу роль у формуванні таких правових стандартів і практик, що будуть впливати на національні правові системи, зокрема на систему правосуддя в Україні [29, с. 125]. На думку ряду науковців, яку ми підтримуємо, численні звернення громадян України до ЄСПЛ підтверджують низьку ефективність українського законодавства, її судової системи та практичної діяльності правових приписів [2, с. 320].

На розгляді Європейського суду з прав людини перебуває 8 тисяч скарг проти держави України. Така кількість свідчить про те, що Україна

є одним із лідерів порушень прав людини, неефективного законодавства та його застосування владою щодо людини. Найбільша кількість скарг стосуються індивідуальних прав людини - права на свободу і недоторканність, права на ефективний засіб захисту, заборони нелюдського або принижуючого гідності поводження, тривалості судового провадження, права на справедливий суд, справи, пов'язані з відсутністю доступу до суду. Наразі певна кількість справ, пов'язані безпосередньо з війною в державі та наслідками воєнних дій. Однак в них мова йде не лише про події 2022-го, такі скарги мали місце й у 2014 році й актуальні донині. Усе це свідчить про наявні колізії у національному законодавстві, які не сприяють поновленню порушених прав, підтверджують наявні проблеми у пенітенціарній, правоохоронній і судовій системах, акцентують на проблемах з правом власності, тобто фактично з дієвістю правової системи України.

У 2023 році ЄСПЛ ухвалив 130 рішень, у яких було встановлено щонайменше одне або більше порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з боку України, що свідчить про численні колізії у законодавстві, які потребують врегулювання [33, с. 125].

Зазначимо, що практика ЄСПЛ впливає на національну правотворчість та відображається в діяльності органів державної влади, які приймають нові нормативно-правові акти та оновлюють діючі. Підтвердженням цьому є прийняття у 2006 році Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ». Крім цього, практика ЄСПЛ впливає на свідомість і поведінку суб'єктів юридичної діяльності, вона призводить до змін у відносинах між громадянським суспільством та державою, є трансформатором людського існування в контексті побудови громадянського суспільства європейського зразка. Переконані, що під впливом правових позицій і рішень ЄСПЛ формується нове мислення кожної людини, яке дозволяє усвідомити європейські цінності,

їх зміст та обсяг прав людини, створити умови для недопущення їх порушень у майбутньому [2, с. 311].

Практика ЄСПЛ впливає на юридичну діяльність в Україні, тобто на правосвідомість і поведінку суб'єктів, які на професійній основі здійснюють таку діяльність, що виражається у їх поінформованості про позиції ЄСПЛ та формування на їх основі всебічного розуміння конвенційних прав людини та усвідомленої необхідності їх урахування і дотримання в практичній діяльності для забезпечення панування верховенства права в національній правовій системі. Метою такого впливу є утвердження в національній правовій системі України принципу верховенства права, цінностей і важливості прав людини. Результатом розгляду справ ЄСПЛ було змінено ряд норм Конституції України щодо здійснення правосуддя (ст. 129 ч.1. Конституції України «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується принципом верховенства права») [2, с. 125].

Під впливом практики ЄСПЛ було також змінено ст. 129 Конституції України. У статті йдеться про такі основи і принципи судочинства, як: розумні строки розгляду справ судом, обов'язковість виконання судового рішення, обґрунтованість судових рішень.

Розумні строки розгляду справи судом неодноразово порушувались в українській судовій системі, а рішення неодноразово оскаржувались у зв'язку з конфліктом між нормами законодавства. Це стосується справ «Науменко проти України», «Бублик проти України» «Карнаушенко проти України», «Хурава проти України», «Дульський проти України».

Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» є яскравим прикладом проблем в українському законодавстві, що пов'язано з тривалим невиконанням судових рішень [27]. Україна відреагувала на позицію ЄСПЛ прийнятим у 2012 році Законом України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», передбачивши у ньому виплату компенсацій за несвоєчасне виконання рішень суду чи його затримку.

Позиції ЄСПЛ вплинули мали вплив на прийняття законодавства про правовий статус органів влади та державних службовців. Так розглядаючи справу «Олександр Волков проти України» ЄСПЛ встановив порушення ст. 6 Конвенції та визнав ст. 131 Конституції України неповною. В результаті, з урахуванням позиції Суду були прийняті Закон України «Про Вищу раду правосуддя» (щодо членів цієї ради) та Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (щодо визначення строків давності притягнення суддів, які порушили присягу до відповідальності).

Ми погоджуємось з А.Завгороднім, що рішення ЄСПЛ вплинуло на Закон України «Про Конституційний Суд України», зокрема в частині акцентування на принципах діяльності органів конституційної юрисдикції таких як повний розгляд справи, всебічний розгляд, верховенство права та обов'язковість судових рішень [2, с. 134].

Позиції ЄСПЛ мала значний вплив на положення національного процесуального законодавства України. Наприклад, у Кримінальному процесуальному кодексі сформульовані загальні засади кримінального провадження; у Кодексі адміністративного судочинства України основні засади адміністративного судочинства; Господарському процесуальному кодексі України принципи господарського судочинства; у Цивільному процесуальному кодексі - засади цивільного судочинства. Незважаючи на рекомендації ЄСПЛ українські законодавці не завжди реагують на них. Наприклад, у Рішенні ЄСПЛ у справі «Веренцов проти України» зазначено, що в Україні немає національних норм, які б регулювали процедуру і порядок проведення мирних демонстрацій і зібрань. Оскільки право на свободу мирних зібрань є фундаментальним, основоположним і закріпленим у Конвенції, повинні існувати процедури його реалізації. Цей цей недолік призводить до опротестування рішень органів місцевого самоврядування, які обмежують право на мирні зібрання [2, с. 221].

Однак, ця рекомендація тривалий час не береться до уваги і не враховується (хоча зараз можна говорити про обмеження вказаного права у зв'язку з воєнним

станом на території України і недоцільністю прийняття вказаних нормативів). Іншими словами, Україна є непослідовною у своїй політиці, зокрема у прагненні подолання правові неузгодженості у законодавстві. Вона демонструє декларативний підхід до внесення змін зміни та прийняття нових нормативно-правових актів, нею невиконано значну частину заходів нормативного характеру у сфері захисту прав людини. Подекуди вона ігнорує правові позиції ЄСПЛ, в яких наголошено на необхідності прийняття конкретних законодавчих актів на національному рівні. Незважаючи на прийняття окремих законодавчих актів на виконання рекомендацій ЄСПЛ це не мало суттєвого впливу на загальну ситуацію з вимогою обов'язкового виконання судових рішень. Наразі в державі відсутні належні механізми притягнення до відповідальності осіб, чиї дії та рішення призводять до порушення прав людини.

Отже, на сьогодні можна говорити про значні колізії у сфері реалізації та захисту прав людини. Це колізії між національним і міжнародним правом (за яких норми національне законодавство суперечить Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод); колізії між національним законодавством (щодо захисту прав людини); колізії між нормами однієї галузі права (протиріччя між нормами, що регулюють однакові питання в рамках однієї галузі, наприклад, трудового чи цивільного права); колізії між правами людини, що закріплені у законодавстві. Ці колізії регулюються на національному рівні (у рамках судочинства) та на міжнародному рівні, коли використані усі засоби національного захисту (за участю міжнародних установ та Європейського суду з прав людини).

Практика ЄСПЛ та прийняті ним рішення є стандартами у сфері захисту прав людини та застосовуються усіма державами-учасниками Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Щодо впливу на національну правову систему, то Рішення ЄСПЛ сприяють зміні національної правової доктрини, виявленню та усуненню колізій в українському законодавстві, стимулюють його вдосконалення, систематизацію, забезпечують втілення у практику міжнародних стандартів та дотримання прав людини і громадянина.

Рішення ЄСПЛ є корисними рекомендаціями для подальшого практичного втілення, юристи-практики вивчають і застосовують принципи ЄСПЛ, навіть якщо справа стосується іншої країни.

Таким чином, практика ЄСПЛ встановлює стандарти, які визнаються на всій території Ради Європи. ЄСПЛ розробляє і впроваджує загальні стандарти тлумачення та застосування прав, передбачених Конвенцією. Тобто можна констатувати, що практика ЄСПЛ не лише інструмент вирішення конкретних спорів, але й механізм єдиних стандартів захисту прав людини, що визнає ЄСПЛ гарантом прав людини.

Питання до розділу 3

1. Які міжнародні інструменти формують основу механізму міжнародного захисту прав людини?
2. Назвіть загальні та спеціалізовані міжнародно-правові документи у сфері захисту прав людини.
3. Яка роль судів у захисті прав людини на регіональному рівні?
4. Назвіть систему міжнародних установ із захисту прав людини
5. Поясніть як виконуються рішення Європейського суду з прав людини державами-учасниками?
6. Які проблеми та виклики ускладнюють діяльність міжнародних установ при вирішенні колізій?
7. Що таке принцип автономного тлумачення норм Конвенції, що застосовується ЄСПЛ при регулюванні колізійних питань?
8. Назвіть причини колізій національного законодавства?
9. Зазначте колізії у кримінальному та адміністративному законодавстві України?
10. Назвіть проблемні питання та виклики з якими зустрічається Україна в процесі імплементації міжнародних стандартів прав людини в діяльність національних правозахисних органів?

11. Вкажіть на колізії між національним правом і міжнародним правом.

Завдання для самостійної роботи

1. Поясніть чому Загальна декларація прав людини є основним нормативом, що регулює захист основних прав та свобод людини
2. Охарактеризуйте Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод як важливий норматив у сфері захисту прав людини
3. Проаналізуйте роль ООН у захисті прав людини та врегулюванні колізій.
4. Проаналізуйте місце ЄСПЛ у механізмі захисту прав людини та вирішенні колізійних питань
5. Дослідіть діяльність Міжнародного кримінального суду у вирішенні колізій у законодавстві щодо захисту прав людини
6. Доведіть, що принцип верховенства права ЄС має пріоритет над законами держав-членів та поясніть як це проявляється у практиці ЄСПЛ під час врегулювання колізій.
7. Аргументуйте, чи виконує Україна рішення ЄСПЛ?
8. Поясніть, чи повинна виконувати Україна рішення ЄСПЛ?
9. Поясніть чи має вплив практика ЄСПЛ на людську свідомість?
10. Зазначте вплив практики ЄСПЛ на процеси правотворення та юридичну практичну діяльність в Україні.
11. Доведіть, що Україна враховує позиції ЄСПЛ у національному законодавстві та усуває колізії у ньому.

Література

1. Біліченко В.В. Міжнародні стандарти щодо захисту ключових прав та свобод людини в діяльності правоохоронних органів України. Наукові праці НУ ОЮА: Міжнародні стандарти щодо захисту ключових прав людини. 2020. с.31- 35

2. Бровко Н.І. Поняття, сутність та генезис інформаційного обміну в контексті формування людської свідомості. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.Вернадського. 2018. Вип. 1. Т. 29 (68). С. 170-176.

3. Деркач А., Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їх відображення в конституції України. Підприємництво, господарство і право: Конституційне право. 2019 с. 124-127

4. Дуфенюк О. Вплив ЄСПЛ на формування наднаціональної та національної парадигми прав людини (український контекст). Ideology and politics journal. 2021. № 1(17). С. 232–250.

5. Єдиний державний реєстр судових рішень.
URL:<https://reyestr.court.gov.ua>

6. Іванов А.В. вплив права єс на національні правові системи та світовий порядок. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2024. Серія Право. Вип. 83: ч.3 с. 347-352

7. Калюжна Є.С. Вплив практики європейського суду з прав людини на національну систему України Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2021. Серія Право. Вип. 64. с.32-36

8. Комарова Т.В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС: монографія. Харків. 2008. 526с.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). 1950 р.

10. Кучук А.М. Європейський суд з прав людини як чинник удосконалення забезпечення людських прав в Україні Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство» [№ 6 \(2023\)](#) с.51-55

11. Огляд рішень ЄСПЛ (червень-липень 20024р.р.). Ukraine v. russia (re Crimea) [GC] (№ 20958/14 та № 38334/18). Київ. 2024. 101с.

12. Постанова Великої Палати Верховного Суду (Справа № 910/15792/20). «Про визнання незаконними реєстраційних дій та їх скасування». <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=112664879&red=10000386a9c3b6df0b67fffc7fa016f3847723&d=5>

13. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія / за заг. ред. проф. Ю.Л. Бошицького; КУП НАН України. Київ, 2012. 616 с.

14. Пушкар П., Бабанли Р. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради.

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 02.11.2004р. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04>

16. Сидоренко О.О. Правова система України в контексті глобалізації. Теорія і практика правознавства. 2016. Вип. 1.

17. Справа "Михайлюк та Петров проти України" (Заява № 11932/02) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_500#Text

18. Справа «Корецький та інші проти України» (заява № 40269/02). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_446#Text

19. Справа «Наталія Михайленко проти України» (заява № 49069/11). <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119975>

20. Справа «Волохи проти України» (заява № 23543/02). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138#Text

21. Справа «Зубко та інші проти України» (Заяви №№ 3955/04, 5622/04, 8538/04, 11418/04) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_014#Text

22. Справа «Федоренко проти України» (2012). Огляд практики застосування суддями Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду рішень ЄСПЛ при прийнятті постанов за 2018 рік.

23. Справа «Бортнік проти України» (Заява №39582/04) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_674#Text

24. Справі «Салов проти України» (Заява №65518/01) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text

25. Справа «Харченко проти України» (Заява №40107/02)
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662#Text
26. Справі «Ковач проти України» (Заява №39424/02)
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_452#Text
27. Справі "Юрій Миколайович Іванов проти України" (Заява № 40450/04)
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text
28. Справі "Олександр Волков проти України" (Заява №21722/11)
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text
29. Сухарєва А.О., Європейський суд з прав людини, як еталон справедливості з відновлення порушених прав. Дотримання прав і свобод людини Національною поліцією в умовах глобальних викликів сьогодення: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції. Одеса, 2023. С. 125- 128
30. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано Законом №1678-VII від 16.09.2014.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
31. Христова Г.О. Типи та особливості зобов'язань держави у сфері прав людини. Національний юридичний журнал: теорія та практика. 2018 р, с. 22–28.
32. Хрідочкін А.В., Актуальні проблеми становлення захисту прав людини в міжнародному гуманітарному праві. «Український правовий вимір: пошук відповідей на глобальні міжнародні виклики»: матеріали міжнародної наук.-практ. конференції. Дніпро, 2021. С. 191-193
33. ANNUAL REPORT European Court of Human Rights, 2023
<https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/annual-report-2023-eng>
34. Prek M., Lefèvre S. The EU courts as «national» courts: national law in the EU judicial process. Common Mark Law Rev. 2017. Vol. 54. P. 369–402.
35. Treaty of the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-con-tent/summary/treaty-on-the-functioning-of-the-european-union.htm>

РОЗДІЛ 4 ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ В ЗАСТОСУВАННІ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРАВ І СВОБОД

4.1. Поняття правозастосування прав і свобод

4.2. Поняття правової колізії фундаментальних прав і свобод.

Питання до розділу

Завдання для самостійної роботи

Література

4.1. Поняття правозастосування прав і свобод

Питання правозастосування є глобальним і багатогранним. Це вимагає ретельного дослідження та розуміння як науковцями, так і практиками. Правозастосовні помилки викликають додаткові запитання, оскільки вони є результатом недоліків у процесі правозастосування. Метою застосування права є задоволення потреб та інтересів суспільства. Потреби людей постійно змінюються відповідно до умов життя, які диктують нам політика, економіка, технічний прогрес та інші сфери впливу. Натомість державні установи та особи, які застосовують право, мають враховувати будь-які нововведення у своїй діяльності, ефективно регулювати відносини у суспільному житті та уникати подібних помилок у правозастосуванні. Процес вибору норми права, яка повинна бути застосована до конкретного випадку, іноді виявляє відсутність такого правила, тобто прогалину в законодавстві.

Прогалина в законодавстві – це відсутність або неповнота норм права, необхідних для ефективного регулювання суспільних відносин. Неврегульованість окремих суспільних відносин має об'єктивний характер і обумовлюється розвитком суспільства.

У часи, коли правова система розвивається послідовно, повільно, вона має сталий характер, суспільні відносини максимально врегульовані.

У періоди революційних змін у суспільстві правова система не встигає своєчасно врегульовуватися, заповнити відсутні елементи, що і призводить до появи прогалин у законодавстві. Крім того, зближення держав веде до трансформації національних правових систем, виникнення нових сторонніх суспільних відносин, які потребують юридичного врегулювання.

Таким чином, причинами виникнення прогалин в законодавстві може бути відставання нормотворчості від розвитку суспільного життя, а також упущення при підготовці нормативно-правових актів.

Проаналізуємо поняття нормотворчої діяльності (нормотворчості), співвідношення понять «нормотворчість», «правотворчість» та «законотворчість».

Юридичні норми виникають внаслідок свідомої цілеспрямованої діяльності суб'єктів нормотворення. Цю діяльність називають нормотворчістю. Водночас з тим, як вже було зазначено, у суспільстві діють й інші норми, зокрема, технічні, корпоративні тощо. Зважаючи на це, нормотворчість у сфері права логічніше було б визначати як правову або юридичну нормотворчість (правотворчість). Однак, традиційно склалося, що у юридичній літературі терміни «нормотворча діяльність» («нормотворчість») та «правотворча діяльність» («правотворчість») використовуються як синоніми та означають діяльність по виробленню юридичних норм.

Слід звернути увагу на те, що окремі вчені висловлюють думку, відповідно до якої нормотворчість — це діяльність, спрямована на підготовку і видання нормативно-правових актів. Таке визначення є помилковим з двох причин: по-перше, у ньому зазначається тільки результат нормотворчості — форма виразу, у даному випадку нормативно-правовий акт, а змістовий аспект залишено поза увагою; по-друге, це визначення можна застосувати тільки до романо-германської правової системи. Англосаксонська і традиційно-релігійні правові

системи, а також відповідні цим системам такі способи нормотворчості, як судовий прецедент і санкціонування звичаїв і традицій, залишаються поза увагою.

Відтак, нормотворчість — це правова форма діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбачених законом випадках), пов'язана зі встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм. Нормотворчість тісно пов'язана із законотворчістю. Остання, проте, є вузьчим поняттям, оскільки стосується прийняття лише законодавчих актів.

Відмінність нормотворчості від нормоутворення.

Поняття «нормотворчість» («правотворчість») слід відрізнити від поняття «нормоутворення» («правоутворення»). Нормоутворення — це найбільш широка категорія, яка включає всі форми і засоби виникнення, розвитку та зміни права, у тому числі і нормотворчість.

Нормотворчість — це завжди офіційно оформлений процес діяльності держави, посадових осіб, органів місцевого самоврядування, а нормоутворення (формування права) — це неформований соціальний процес становлення правових ідей про необхідність упорядкування суспільних відносин, зумовлений різними факторами і поглядами. Головною відмінністю нормотворчості від нормоутворення є те, що творчість права здійснюється державними органами або з їх санкції, дозволу. Нормоутворення відбувається і поза нормотворчістю державою, у рамках громадянського суспільства — у правосвідомості, конкретних правовідносинах, правомірній поведінці, правових теоріях тощо. Нормотворчість має свої особливості в кожній правовій системі та державі, що і визначає способи закріплення та існування норм права (джерела права), а також особливості суб'єктів нормотворчості.

В Україні провідною формою об'єктивного позитивного права є нормативно-правовий акт. Широке застосування має нормативно-правовий договір. Нормативні договори використовуються в

міжнародному праві (міжнародний договір — це угода між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з питань, що мають для них спільний інтерес і що регулюють їх відносини шляхом встановлення взаємних прав і обов'язків); у конституційному праві (наприклад, Конституційний Договір 1995 року між Верховною Радою України та Президентом України, який діяв до прийняття Конституції України); в трудовому праві (колективний трудовий договір, який укладається між трудовим колективом і власником підприємства) та інших галузях права.

Роль нормативно-правових договорів в умовах ринкових відносин зростає, що пов'язано з тим, що вони є швидким, зручним і простим способом регулювання, який дозволяє враховувати взаємні інтереси суб'єктів і забезпечувати відносно безконфліктне існування громадянського суспільства. Щодо судового прецеденту, то у країнах романо-германської правової системи судова практика, як правило, не виходила за межі тлумачення закону і судовий прецедент офіційно не визнавався формою права. Однак, наприкінці ХХ століття за умов зближення англо-саксонської і романо-германської правових систем прецедент фактично перетворюється на джерело права в цих країнах. Судовий прецедент офіційно джерелом права в Україні не визнано. Конституція України не передбачає прийняття судами нормативно-правових актів. Проте дана проблема вже досить давно обговорюється вченими. Деякі юристи висувають припущення, що постанови Пленуму Верховного Суду України та рішення Конституційного Суду України слід розглядати не як офіційні акти тлумачення, а як судові прецеденти, що містять певні норми права. Адже відповідно до ст. 150 Конституції України Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.

Нормотворча діяльність підпорядковується відповідним принципам. Принципи нормотворчості — це основоположні засади, керівні ідеї

діяльності, пов'язаної з прийняттям, скасуванням або зі зміною юридичних норм. Всі принципи нормотворчості можна розглядати як систему, оскільки вони є взаємозалежними і взаємозумовленими. Загальними принципами нормотворчості, тобто принципами, прийнятними для усіх без винятку видів нормотворчості є:

1) гуманізм, тобто людинолюбство — юридичні норми повинні формуватися на засадах загальнолюдських цінностей, міжнародних стандартів прав людини, створення умов і механізмів їх втілення в життя суспільства і держави;

2) демократизм — юридичні норми повинні виражати волю більшості населення, враховувати інтереси різних соціальних груп; до участі у нормотворчості залучаються найширші верстви населення, різноманітні об'єднання громадян;

3) гласність — відкритість, «прозорість» нормотворчого процесу для широкої громадськості;

4) законність — юридичні норми повинні встановлювати лише компетентні органи в межах їх повноважень, з дотриманням визначеної процедури, а головне — відповідно до змісту конституції та інших законів держави;

5) науковість — юридичні норми повинні відповідати науковим положенням стосовно досягнутого рівня розвитку суспільства, реальним соціальним умовам, закономірностям суспільного життя; при їх розробці слід використовувати новітні досягнення відповідних наук;

6) системність — облік нормативно-правових актів, узгодження їх з іншими нормативно-правовими актами;

7) техніко-юридична досконалість — при розробці та встановленні юридичних норм слід застосовувати оптимальні, рекомендовані юридичною наукою і випробувані практикою засоби юридичної техніки;

8) професіоналізм — виробленням юридичних норм повинні займатися професіонали. У нормотворчому процесі необхідно

використовувати знання не тільки досвідчених юристів (як учених, так і практиків), а й учених різних спеціальностей (політологів, економістів та ін.) [4].

Повертаючись до того що прогалина в законодавстві існує, коли певна поведінка може і повинна бути врегульована юридичними засобами, але законодавство не передбачає правила на таку поведінку. Основним способом усунення (заповнення) прогалини в законодавстві є видання компетентним нормотворчим органом відсутньої норми права, необхідність якої зумовлена життям. Якщо суб'єкт правозастосування зустрічається з прогалинами в законодавстві, закон передбачає для нього різну поведінку. У правоохоронній сфері, яка передбачає заборону певної поведінки, встановлення санкцій, дія, яка заборонена, повинна бути чітко закріплена у відповідному нормативно-правовому акті. Суб'єкт правозастосування повинен діяти за принципом, який існує ще з часів римського права: немає злочину, проступку, немає покарання і стягнення без закону. Суб'єкт правозастосування в такому випадку повинен відмовити у відкритті провадження у справі, винести виправдувальне рішення.

У відносинах, які не пов'язані з визнанням діяння правопорушенням (кримінальним або адміністративним), діє інше правило. Так, у цивільному праві діє принцип, за яким забороняється відмовляти в правосудді на підставі неврегульованості суспільних відносин законом. Якщо випадок, який розглядається, знаходиться у сфері правового регулювання, якщо є пряма вказівка про те, що він повинен бути вирішеним юридичними засобами, відсутність його регламентації не дає підстав правозастосовному органу відмовити у вирішенні справи.

Засобами подолання прогалин у сфері цивільних правовідносин, а також у справах, які виникають з адміністративно-правових відносин, є аналогія закону та аналогія права.

Аналогія закону означає вирішення справи на підставі закону, який регулює схожі з неурегульованими правом суспільні відносини. Таким чином, перш за все, треба розшукати норму права, яка регулює аналогічні, найбільш близькі правові відносини. Схожість фактів, які аналізуються, і фактів, що закріплені в нормі, яка застосовується за аналогією, повинна бути відображена в суттєвих, аналогічних у правових відносинах ознаках. Аналогія закону передбачає пошук норми, в першу чергу, за предметом правового регулювання, тобто розглядаються: юридичний інститут, галузь законодавства, а в подальшому можливе звернення до іншої галузі й до законодавства в цілому (субсидіарне застосування). Знайшовши найбільш близьку за змістом норму, треба вирішувати казус на її підставі з урахуванням інших аналогічних норм, принципів інституту і галузі, до яких належить норма.

Аналогія права означає вирішення справи на підставі принципів інституту права, галузі або загальних принципів права. Необхідність у застосуванні за аналогією права виникає тоді, коли не була знайдена аналогічна норма, тобто не можливо вирішити питання за аналогією закону. Навіть при застосуванні аналогії права повинен діяти режим законності. Орган, який застосовує аналогію права, повинен обґрунтовувати своє рішення на загальних положеннях нормативних актів, що визначають цілі та призначення всього комплексу норм, принципах правового регулювання, які закріплені в законодавстві[1].

Юридична колізія (лат. *collisio* – зіткнення) – це суперечність між юридичними нормами відповідних нормативно-правових актів, що виявляється у відмінностях у процесі регулювання аналогічних суспільних відносин.

Сутність цього правового явища полягає в тому, що: юридичні колізії – це суперечності, які виникають лише між нормативно-правовими актами; колізія виникає за наявності двох і більше нормативно-правових актів, які регулюють аналогічні відносини; регулюючи одні й ті ж факт,

відносини, нормативно-правовими акти пропонують різні змістом і формою шляхи регулювання; суперечності можуть бути врегульовані правовими засобами.

Види юридичних колізій:

1. Колізії праворозуміння

Це досить важливий елемент, де зароджуються, по суті, колізії в самій правосвідомості, й відповідно, у правових установках, правових оцінках. Наприклад, суперечки, що загострилися, з приводу розуміння права як виразу загальнолюдських цінностей або як «писаного права». Прихильники «гуманітарного» трактування висловлюють недовіру до будь-якої нормативної системи, законів і законності, даючи мотив кожному визначати міру відношення до норм. Різні правові погляди, що відображають неоднаковий рівень правосвідомості та правової культури, слугують першопричиною майбутніх юридичних конфліктів. Правовий нігілізм, спотворення значення норм, неправильне розуміння ієрархії актів, довільний вибір окремих норм, надання переваги доцільності перед законністю – такий діапазон оцінок і позицій подібного роду. Звідси різні правові установки: не «дотримувати», «уникати», «порушувати», не «виконувати». Формуються негативні правові мотиви, що спонукають до звуження зони правомірної поведінки і до неправомірних дій. А за цим слідує, природно, порушення законності, що виражаються у виданні актів з порушенням їх ієрархії, протиправних діях і бездіяльності, перешкодах законній діяльності, у не правовому утворенні організацій, довільній зміні статусу суб'єктів права тощо.

2. Колізії всередині правової системи, наприклад, між конституцією та законом.

Наприклад, ст. 63 Конституції України проголошує, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначається законом. Підозрюваний, звинувачений, підсудний має право зберігати мовчання

впродовж всього процесу. Потерпілий теж не зобов'язаний давати свідчення. У той же час ст. 385 Кримінального кодексу України (далі – КК України) від 5 квітня 2001 р. № 2341-III передбачає кримінальну відповідальність свідка за відмову від давання показань [2]. Отже, можна вести мову, що в наявності колізія норм Конституції та КК України. У результаті цього суб'єкти правозастосування, головним чином, слідчі підрозділи, практично позбулися важливих джерел доведення.

3. Міжгалузеві колізії – суперечності між нормами різних галузей законодавства, що виникли внаслідок неузгодженості в законодавчій діяльності.

Часто трапляються випадки врегулювання одних і тих же відносин різними нормативно-правовими актами.

4. Колізії між загальновизнаними нормами міжнародного права, ратифікованими міжнародними договорами та національним законодавством.

Будь-який вітчизняний юрист скаже, що прецеденти, прецедентне право в Україні не застосовуються. Проте виявляється, що з 17 липня 1997 р. в Україні діє європейське прецедентне право. Річ у тому, що саме цього дня був прийнятий Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції».

У пункті першому цього законодавчого акту наголошується, що Україна повністю визнає на своїй території дію статті 25 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав

людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Україна повністю визнає на своїй території дію статей 25 та 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо протоколів № 4 і № 7 до Конвенції[3].

Вважаємо, що це чергова колізія, оскільки під впливом континентальної правової традиції правозастосування в Україні традиційно здійснюється шляхом застосування факту до правової норми, а не до принципу права. Її поява стала можливою через відсутність чіткої процедури реалізації міжнародних норм у правовій системі України, коли відомства не приводять свої акти у відповідність з міжнародними нормами, не застосовують останні і т. д.

Колізії у правозастосовній діяльності носять подвійний характер.

По-перше, вони є свідченням низького рівня правотворчого процесу в країні в цілому.

По-друге, колізії можуть бути причиною, а потім складовою частиною іншого юридичного конфлікту, а також виступати як елемент загальнішої конфліктної ситуації, коли в його епіцентрі знаходяться державно-правові явища. А це може привести до підриву й ослаблення державної влади, цілісності держави, відчуження громадян від державних інститутів, відступу від конституції, принципів правової системи, масових порушень законодавства і прав людини.

4.2.Поняття правової колізії фундаментальних прав і свобод

Правові джерела фундаментальних прав і свобод, національне законодавство, яке суперечить фундаментальним правам чи порушує їх, європейські рекомендації щодо судочинства та доброчесності, рішення Суду Європейського Союзу як орієнтир для національних судів – ці та інші питання є у фокусі уваги. Наразі питання вступу України до Європейського Союзу є тривалим процесом і водночас фундаментальною

метою нашою країни. Так, 25 червня 2024 року було офіційно оголошено про початок переговорів про вступ до ЄС, а вже у вересні цього року відбулася двостороння сесія Україна – ЄС. Україна вже адаптувала майже 70 % законодавства до законодавства країн ЄС, самостійно взявши на себе такі зобов'язання. А тому, на переконання національних суддів, необхідно постійно здійснювати аналіз застосування цього законодавства адміністративними судами країн – членів ЄС, зокрема в митній, податковій та виборчій сферах.

Маємо сподівання, що обговорення актуальних питань щодо застосування фундаментальних прав та свобод у колі компетентних і фахових експертів допоможе подолати правові колізії, які виникають у реаліях сьогодення, а також аналіз питань правових колізій у праві є дуже актуальними, оскільки застосування фундаментальних прав і свобод у національній правовій системі має відповідати міжнародним стандартам, практиці європейських країн.

Динамічний розвиток суспільно-правових відносин зумовлює прийняття нових законодавчих актів і внесення змін до них, проте не завжди наявна повнота й точність їх регламентації. Системною проблемою є забезпечення належної правової якості законодавства, з чіткістю побудови правових норм, повнотою нормативно-правового регулювання, а також відсутністю колізійних положень та правових прогалин. Від якісного законодавчого регулювання та правильного й однакового розуміння, тлумачення і застосування законодавства залежить рівень захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

На переконання експертів, правові проблеми щодо застосування та захисту фундаментальних прав і свобод слід вирішувати з урахуванням принципу верховенства права, який є надважливим, особливо коли наявні правові колізії.

Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо.

Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості та дістали своє відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи.

Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню.

Адміністративні суди першими в Україні почали у своїх судових рішеннях посилалися на рішення ЄСПЛ та Суду ЄС. Право Європейського Союзу, практика Європейського суду з прав людини, рішення Суду Європейського Союзу – орієнтир для національних судів, у тому числі й для вирішення правових колізій. У національній системі права має бути однаковим розуміння, тлумачення та застосування положень матеріального й процесуального права з урахуванням міжнародних правових стандартів. Має формуватися єдина судова практика за умов гарантування об'єктивності та прогнозованості, справедливості правосуддя, рівності всіх громадян перед законом і судом.

Адже єдність судової практики – запорука довіри демократичного суспільства до судової системи.

Голова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду України зазначає, що формування належних функціональних підходів розв’язання правових колізій у застосуванні та захисті фундаментальних прав і свобод з урахуванням принципу верховенства права, практики ЄСПЛ та рішень Суду Європейського Союзу підвищить ефективність правового регулювання, забезпечить єдність національної судової практики, розвиток та вдосконалення правової системи України, її відповідність міжнародним стандартам.

Керівник проекту ЄС «Право-Justice» в Україні Оксана Цимбрівська звертає увагу на два ключові аспекти. Перший – це виклики, що постають перед судовою владою в умовах воєнного часу. Другий – це процес євроінтеграції. Так як, європейська інтеграція – це зближення України з Європейським Союзом як на рівні законів, так і на рівні правил та звичаїв, що існують у суспільстві. Її метою є вступ України до ЄС.

Вступ України до ЄС підтримує переважна більшість українців, євроінтеграційний процес є відображенням волі українського народу. Євроінтеграція є пріоритетом української влади. Президент, Уряд та парламент працюють як одна команда, щоб цей процес ішов якомога швидше. Сьогодні Україна є надійним партнером Європейського Союзу і рухається до набуття членства в ЄС. Це не швидкий процес, але держава виконує Угоду про асоціацію з ЄС, приймає необхідні (євроінтеграційні) закони та проводить реформи.

Згідно з євроінтеграційним курсом українська влада взяла на себе зобов’язання проводити реформи, що дозволять нам остаточно розпрощатися з залишками радянського минулого, з його бюрократією, зневагою до людини, економічною та технологічною відсталістю. І поступово перетворюють Україну на розвинену країну з високим рівнем життя. Євроінтеграція спрямована на дуже практичні речі, які ведуть до

покращення життя українців. Безвізовий режим з Європейським Союзом; сучасні Центри надання адміністративних послуг; державні сервіси, які можна отримати без черг онлайн через додаток Дія; дороги, які будуються у відповідності до стандартів ЄС – це перші результати євроінтеграції, здійснені за підтримки Євросоюзу. Також євроінтеграція – це практичні вигоди, які отримує кожний громадянин України від того, що країна починає жити за новими, високими стандартами. Це можливості, які відкриваються для українських підприємців, студентів, виробників завдяки можливості навчатися в Європі та постачати туди свої товари. Це також безпечна продукція для споживачів, що вироблена за європейськими стандартами. Євросоюз є головним торговельним партнером України. Завдяки євроінтеграції українські виробники отримали спрощений доступ на ринок Євросоюзу – один із найбільших ринків світу. Україна вже стала одним із лідерів експорту сільськогосподарської продукції до ЄС.

Євроінтеграція – не тільки про торгівлю, але й про світогляд. Нетерпимість до корупції (не тільки не брати, але й не давати хабарів), рівність прав і можливостей жінок та чоловіків, повага один до одного, гідність, одні для всіх закони – це теж життя «за європейськими стандартами». Якісні дороги, безпечні продукти, відповідальна влада є похідними від цього. Шість базових цінностей Європейського Союзу – Повага до людської гідності, Свобода, Демократія, Рівність, Верховенство права, Повага до прав людини – це світоглядні принципи, які є близькими та зрозумілими кожному українцю. Саме вони об'єднують нас з європейцями більше, ніж закони чи міждержавні угоди. На основі цих принципів проводяться реформи – не для Євросоюзу, як інституції, а для нас самих. Адже всі ми хочемо жити в комфортній та безпечній країні, вільно подорожувати та навчатися, знати, що в державі діють єдині для всіх закони. Євроінтеграція – це зміна світогляду. Необхідно щоб з нашого світогляду зникла «радянщина».

Щоб основою життя, новим світоглядним стандартом в Україні стали відповідальність, повага один до одного, до права та гідності. Простіше кажучи, якщо ви з повагою ставитеся до оточення, паркуєтеся у дозволених місцях, дбаєте про чистоту свого будинку і свого міста, ощадливо ставитеся до ресурсів своєї країни – то ви вже дієте як європеець. Саме європейський світогляд – шість базових цінностей – є основою добробуту Європейського Союзу. Євроінтеграція України є зміною світоглядних принципів на всіх рівнях життя і рухом до європейського добробуту. Кампанія EU країна розкриває практичний зміст євроінтеграції, розповідає про шість базових цінностей ЄС, переваги та можливості, які з'являються в житті українців завдяки тому, що Україна інтегрується до ЄС [5].

Отже, забезпечення фундаментальних прав є критично важливим не лише для стабільного функціонування держави та системи правосуддя, але й для збереження довіри громадян до державних інституцій і забезпечення справедливості в умовах надзвичайних викликів. Разом з тим ключове питання у процесі євроінтеграції – це, безумовно, гармонізація. У цьому контексті роль суддів, особливо адміністративної юрисдикції, набуває особливого значення. Адже процес гармонізації українського законодавства з правом ЄС вимагає від суддів глибокого розуміння та правильного застосування норм різних правових режимів. Здатність суддів орієнтуватися у складнощах національного, міжнародного права, права ЄС стане насправді критично важливим фактором успіху євроінтеграційного процесу для України.

Керівник проекту «Підтримка Верховного Суду та вищих судів у реалізації судової реформи та забезпеченні доступу до правосуддя в умовах війни» Програми підтримки ОБСЄ для України Ольга Кравченко, відзначає активну діяльність ВС в налагодженні справжнього діалогу із судами першої та апеляційної інстанцій. Суддя Великої Палати Верховного Суду Олег Ткачук зауважив, що суди адміністративної

юрисдикції, вирішуючи спори у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, опікуються передусім питаннями дотримання фундаментальних прав та свобод і тим, щоб при застосуванні національного законодавства були дотримані стандарти, визначені ЄСПЛ.

Що стосується забезпечення фундаментальних прав, свобод та інтересів тих людей, які захищають країну, то значна частина справ у судах присвячена захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців, членів їх сімей. Норми Конституції України, які передбачають євроінтеграцію, передбачають і шлях України до НАТО. В країнах НАТО діють військові суди. Військові суди мають діяти і в Україні, адже є проблема забезпечення правосуддя в зонах безпосереднього здійснення бойових дій із оскарженням дій військового командування, а також із нормативною базою, яка налічує сотні тисяч нормативних актів, що регулюють військову сферу.

Фундаментальні права і свободи людини є основою кожної демократичної держави і визначають етичні та правові аспекти й межі суспільства. Їх захист і правильне застосування є не лише обов'язком держави, а й гарантією гідного життя кожного з нас. Питання прав людини та їх застосування, особливо в умовах воєнного часу, – особливо важлива тематика.

При вирішенні відповідних спорів адміністративні суди застосовують розгалужену сукупність законів та інших національних і міжнародних нормативно-правових актів, які є джерелом певних галузей права в аспекті чіткого дотримання або відновлення порушених фундаментальних прав і свобод. Загальні підходи до вирішення вказаних питань визначені в Конституції України, чинних міжнародних договорах, а також КАС України. Водночас на практиці дуже часто виникають

нетипові правові проблеми, що потребують пошуку нових механізмів ґрунтовного наукового дослідження.

Едіт Целлер наголошує на важливості базових прав: без їх захисту не може бути демократії та верховенства права. Вона навела тріаду: демократія, верховенство права, права людини, складові якої перетинаються. Також зазначає, що країни ЄС мають різні рівні захисту базових прав. Розглядаючи одну й ту ж справу, суддя застосовує різні режими: Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, міжнародне законодавство, Хартію основних прав ЄС, конституції і закони країн. Інколи ці режими забезпечують подвійний захист прав, а іноді бувають конфлікти між ними. Також вона розповіла про механізми і правила кожної із цих систем, як вирішувати конфлікти між ними, знаходити найкраще рішення у випадку такого конфлікту. Зокрема, йшлося про право ЄС як джерело фундаментальних прав, сферу застосування права ЄС і застосування Хартії основних прав ЄС, а також про сценарії можливих порушень фундаментальних прав і конфлікти.

Єва Вендлер розглянула ситуації, коли рішення адміністративних судів порушують права, прописані в національній конституції, а також коли національний закон порушує норми Основного Закону. Вона розповіла про підходи, що існують у різних державах ЄС, до того, як діяти, коли окремі рішення порушують національну Конституцію. Наприклад, в Австрії Конституційний суд може переглядати постанови адміністративних судів, у разі порушень він скасовує рішення і повертає справу до адміністративного суду. Федеральний Конституційний суд Німеччини при розгляді конституційної скарги не обмежується адміністративними постановами. У Фінляндії немає Конституційного суду, натомість існує розгляд *ex ante* норм парламентом і контроль *ex post* судами. Конституція країни передбачає верховенство її норм, коли є очевидний конфлікт норм права. Також вона розглянула

питання, як бути, коли міжнародний закон конфліктує з нормами конституції.

Керівник компонента «Підтримка процесу євроінтеграції в секторі юстиції» проекту ЄС «Право Justice», суддя Суду справедливості Європейського Союзу (2016–2023) Віргіліус Валанчюс прокоментував, що спочатку ЄС був лише економічним союзом. Але після підписання його членами Хартії основних прав ЄС захист фундаментальних прав перейшов на новий рівень. Він зауважив, що після вступу України до ЄС 75–85 % справ, що стосуються права ЄС, будуть розглядати судді адміністративних судів, тож практика Суду ЄС матиме найбільший вплив на адміністративне судочинство в Україні. Оскільки Україна вже підписала Угоду з ЄС про асоціацію, суддям слід бути готовими до застосування права ЄС. А щодо конфліктів між конституціями, правом ЄС, практикою ЄСПЛ, то вони завжди були, є і будуть. Однак необхідно робити все, щоб мінімізувати кількість цих конфліктів.

Член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України Віталій Гацелюк і його коментар про черговий раунд у рамках переговорного процесу з Єврокомісією щодо вступу України до ЄС, який відбувся 17–19 вересня 2024 року в Брюсселі та в якому взяли участь представники судової влади. Він відзначив, що перемовини відбувалися в практичній площині. Доповідач зауважив, що навіть сам переговорний процес є максимально корисним для України і для української правової системи.

Говорячи про фундаментальні права, Віргіліус Валанчюс зауважив, що потрібно бути готовими до того, що європейське право буде джерелом для всіх суддів. Задля вступу в Європейський Союз від України вимагається забезпечити доступ до правосуддя. Дуже важливо, щоб судова система працювала в умовах суспільної довіри, а наші стандарти та засади верховенства права відповідали європейським стандартам і праву ЄС. Суддям України доведеться працювати в умовах наявності правових колізій і прогалин у праві. І тут важливо продовжувати

вдосконалювати навички і бути готовими застосовувати загальні засади принципу права, в тому числі з урахуванням правової системи ЄС.

Визначимо кроки які сприятимуть наближенню до європейських стандартів у сфері судочинства. Насамперед це зміцнення верховенства права, забезпечення дотримання захисту прав людини і основоположних свобод, інституційна незалежність суддів, впровадження кращих європейських практик, пов'язаних із функціонуванням судової влади та налагодження діалогу з громадянським суспільством. Для ефективного функціонування судової системи України важливим є налагодження діалогу із суспільством. Голова Третього департаменту Фінансової палати Вищого адміністративного суду Республіки Польща Кшиштоф Вінярський поділився з українськими колегами судовою практикою Суду Європейського Союзу у сфері державної допомоги. Після вступу Польщі до ЄС правового реформування зазнала і сфера державної допомоги. За словами Кшиштофа Вінярського, визнання певного національного заходу «державною допомогою» в розумінні ч. 1 ст. 107 Договору про функціонування Європейського Союзу вимагає виконання чотирьох передумов. Насамперед має бути наявне втручання держави або втручання через використання державних ресурсів. Разом з тим це втручання спроможне вплинути на торговельний обмін між державами – членами ЄС, надавати селективну перевагу бенефіціару, а також воно може порушувати принцип конкуренції або загрожувати його порушенням.

Дедалі помітніший вплив Суду ЄС як гаранта єдиного тлумачення та застосування права ЄС на обов'язки національного судді. Окрім застосування національного законодавства, національному судді надається роль імплементації та гарантування внутрішньої ефективності європейського права відповідно до принципу лояльної співпраці. Цей принцип вимагає від ЄС та держав-членів поважати одна одну й допомагати одна одній у виконанні завдань, що випливають із договорів.

Держави-члени повинні вжити всіх належних заходів для забезпечення виконання зобов'язань, що випливають із договору або актів ЄС. І саме в цьому контексті можна сказати, що національний суддя застосовує, крім національного законодавства, європейське, гарантуючи, що воно застосовується так само, як і в інших державах-членах. І для досягнення цієї мети прецедентне право суду ЄС є справжнім орієнтиром для тлумачення національного та європейського законодавства, що робить значний внесок у його однакове однорідне застосування в різних державах-членах.

Національне право врегульовує застосування судами України практики Суду справедливості Європейського Союзу. На відміну від практики ЄСПЛ, яка є для національного суду джерелом права, що прямо передбачено нормами ч. 2 ст. 6 КАС України та ч. 1 ст. 17 спеціального закону, практика Суду Європейського Союзу не визнана законом обов'язковою для врахування судами України. Разом з тим ст. 9 Конституції України врегульовано, що міжнародні договори (до яких належить Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом) є частиною національного законодавства України.

Аналізуючи національну судову практику, зазначимо, що 1 вересня 2017 року набула чинності в повному обсязі Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а 15 грудня того ж року – набрав чинності КАС України в новій редакції та почав свою діяльність оновлений Верховний Суд. За час, що минув, Україна значно просунулася на шляху до членства у Європейському Союзі. Зазнала трансформації і судова практика в питанні застосування практики Суду Європейського Союзу.

Так, якщо у 2018 році ВП ВС відзначала, що національний суд може застосовувати практику Суду ЄС лише як додаткове обґрунтування, яке не замінює правових підстав прийняття судом чи відхилення вимог чи заперечень сторін, то вже у постанові від 3 серпня 2022 року у справі

№ 910/9627/20 ВП ВС дійшла висновку, що «Велика Палата Верховного Суду вважає необґрунтованими доводи Скаржника про відсутність у судів першої та апеляційної інстанцій підстав для посилення на рішення Суду ЄС у справі FENS vs Slovak Republic як таке, що не є джерелом права, оскільки за змістом положень наведених вище норм законодавства відповідна релевантна практика Суду ЄС має братися до уваги, у тому числі судами. А твердження про те, що відповідно до статей 28, 30 Договору про ЄС заборонено накладати митні збори саме між державами-членами ЄС спростовуються з огляду на положення статті 41 Договору про ЄС, щодо тлумачення якої надав висновки Секретаріат ЄС». Тобто ВП ВС при вирішенні спору були враховані навіть висновки щодо тлумачення, надані Секретаріатом ЄС. На думку судді, ми на шляху до того, щоб брати до уваги не лише тлумачення правових положень Угоди й термінів, що в ній ужиті, а й загалом тих принципів, що є релевантними у справах за подібних правовідносин.

Також звертаємо увагу на ряд справ Суду справедливості Європейського Союзу, зокрема на справу C-6/64, у якій Суд зазначив, що інтеграція до законодавства кожної держави-члена положень, що беруть свій початок у Спільноті, і в більш загальному контексті – умов та духу Договору про Європейський Союз, позбавляє держави можливості надавати перевагу одностороннім і започаткованим пізніше заходам щодо правової системи, яку вони прийняли на засадах взаємності. Обов'язковість застосування права Співтовариства не може змінюватися в різних державах через ухвалення пізнішого внутрішнього законодавства. А тому право, яке виникає з Договору і є незалежним джерелом права, не може в силу своєї особливої та своєрідної природи бути скасованим на користь застосування внутрішньодержавних норм права. З цього випливає, що національні парламенти і після вступу в ЄС при прийнятті наступних законів зобов'язані дотримуватися норм та вимог права ЄС і саме так забезпечується дотримання однієї з

найважливіших цінностей ЄС – верховенства права. Важливо, щоб юриспруденція могла реально змінити інститути, які формують нашу соціально-політичну реальність. Суди мають значний вплив не лише на розуміння права, а й на його формування, наприклад шляхом визнання певних норм неконституційними.

Говорячи про конституційний плюралізм, це поняття стосується правового порядку ЄС та його зв'язку з національними правовими системами держав – членів Європейського Союзу. Слід переходити на новий рівень усвідомлення норм права, на якому всі конституційні правові системи в Європейському Союзі існують у такому правовому полі, що країни-учасниці мають одночасно поважати свої національні конституції і водночас розуміти, що вони підпорядковані єдиному праву Європейського Союзу. Зараз судді можуть допомогти законодавчій і виконавчій гілкам влади привести наше законодавство у відповідність до належного рівня, щоб забезпечувати поглиблення верховенства права в країні. Маємо сподівання, що в найближчому майбутньому вдасться усувати правові колізії на підставі чинного національного законодавства, яке відповідатиме міжнародному законодавству [6].

Якщо є законодавчі колізії, то суди мають долати їх шляхом якісного, одно векторного тлумачення нормативних приписів з позицій розуміння їх змісту та механізму правозастосування. Суди, належно здійснюючи правосуддя, долають правові колізії, проте вони повинні це робити в межах своїх повноважень. Саме досвід європейських колег допоможе правильно зрозуміти підходи і практики європейських національних судів, а також наднаціональних судових інституцій до подолання правових колізій.

Щодо правових джерел фундаментальних прав та свобод, одне із багатьох джерел це Конвенція про захист прав людини і основоположних громадян (з протоколами)(Європейська конвенція з прав людини), то Уряди держав - членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію, беручи

до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, беручи до уваги те, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і додержання проголошених у ній прав, беручи до уваги те, що метою Ради Європи є досягнення тіснішого єднання між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і розвиток прав людини та основоположних свобод, знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать, сповнені рішучості, як уряди європейських держав, що є одностайними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права, зробити перші кроки для забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації, підтверджуючи, що Високі Договірні Сторони, відповідно до принципу субсидіарності, несуть основну відповідальність за захист прав і свобод, визначених цією Конвенцією та протоколами до неї, і що при цьому вони наділені свободою розсуду, яка підлягає наглядовій юрисдикції з боку Європейського суду з прав людини, створеного за цією Конвенцією. В змісті перераховується великий перелік прав людини [7].

У національній системі права має формуватися єдина судова практика, тому застосування фундаментальних прав і свобод також має бути однаковим та відповідати міжнародним стандартам і практикам інших демократичних країн світу. Коли ми говоримо про колізії, то це колізії між законами, це колізії між нормами права, це колізії в правотворчості, в правозастосуванні, це колізії між міжнародним правом й українським. Але, суддям, найважливіше, щоб їх діяльність не була джерелом колізії. Найголовніше, щоб забезпечували єдність

правозастосування і єдність судової практики. Пакти тлумачення суду мають бути єдиними, тлумачення змісту законодавства і його розвитку також має бути зрозумілим і єдиним.

Фундаментальним принципом правової системи є верховенство права, який визначає, що жодна особа не може бути вищою за саме право. Цей принцип є основою для стабільності та правопорядку в суспільстві, забезпечуючи надійний фундамент для розвитку і реалізації інших правових норм. Права і свободи людини і громадянина є фундаментальними цінностями, які гарантують гідність, автономію та розвиток кожної особи. Вони формують основу для становлення та соціалізації кожної особи, дозволяючи вільно виражати свої думки, переконання, ідеї тощо. Проблематика прав людини і громадянина в умовах воєнного стану є складною і багатоаспектною. За таких умов постає питання, як забезпечити безпеку населення, при цьому не порушивши основні права та свободи людини та громадянина.

Дотримання прав і свобод людини є однією з основних та актуальних проблем сучасного світу, якій присвячена низка наукових праць. Вагоме значення у дослідженнях даного питання мають праці таких вчених як Проць І. М., Мерник А. М., Раданович Н., Славко А.С. та інші. Метою дослідження багатьох науковців є дослідження дотримання та особливостей обмеження прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану.

У правовій демократичній державі права людини є найвищою цінністю, але не зважаючи на це вони не можуть бути повністю абсолютні і бути завжди в усіх випадках недоторканими. Для досягнення балансу між правами кожного індивіда та інтересами суспільства загалом держави все ж змушені обмежувати права людини. Міжнародне право дозволяє державам відступати в деяких випадках від виконання взятих ними на себе міжнародних зобов'язань із захисту прав людини і відповідно призупиняти дію національного законодавства. Наразі конституційне

законодавство держав світу, в тому числі і України, передбачає можливість обмеження прав і свобод людини на повністю законних підставах. Обмеження прав і свобод людини – це інститут права, який складається з великої кількості взаємопов’язаних, узгоджених між собою норм конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного, екологічного й інших галузей права, які встановлюють порядок, підстави, умови, правомірність, механізми звуження змісту й обсягу прав людини. Крім того, усі ці норми законодавства доповнюються судовою практикою національних судів, а також практикою Європейського суду з прав людини. Особливості обмеження прав та свобод людини і громадянина в умовах особливих правових режимів закріплюються у Конституції України, Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» в якому зазначається в статті 22. Правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах надзвичайного стану. Правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах надзвичайного стану визначаються відповідно до Конституції України, цього Закону та інших законів України. Передбачені цим Законом обмеження конституційних прав і свобод громадян, які можуть бути застосовані за умов надзвичайного стану, є вичерпними і розширеному тлумаченню не підлягають. Строк їх застосування не перевищує строку, на який вводиться надзвичайний стан. Введення інших обмежень забороняється [7].

Проаналізуємо норму закону України «Про правовий режим воєнного стану» «Правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану»

1. Правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану визначаються відповідно до Конституції України та Закону [9].

2. В умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України.

3. У процесі трудової діяльності осіб, щодо яких запроваджена трудова повинність, забезпечується дотримання таких стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальний термін відпустки та час відпочинку між змінами, максимальний робочий час, врахування стану здоров'я особи тощо. На час залучення працюючої особи до виконання трудової повинності поза місцем її роботи за трудовим договором за нею після закінчення виконання таких робіт зберігається відповідне робоче місце (посада).

4. У період дії воєнного стану громадяни України чоловічої статі віком від 18 до 60 років зобов'язані мати при собі військово-обліковий документ разом з документом, що посвідчує особу, та пред'являти їх за вимогою уповноваженого представника районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки або поліцейського, а також представника Державної прикордонної служби України у прикордонній смузі, контрольованому прикордонному районі та на пунктах пропуску через державний кордон України.

5. Вчинення консульських дій у закордонних дипломатичних установах України в умовах воєнного стану за заявами громадян України чоловічої статі віком від 18 до 60 років, які не оновили персональні дані у строки, визначені цим Законом, здійснюється за умови одночасного їх оновлення.

Дійсність військово-облікових документів перевіряється консульською посадовою особою закордонної дипломатичної установи України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Ця правова норма не застосовується у разі:

- ✓ оформлення посвідчення особи на повернення в Україну;

✓ вчинення консульських дій щодо дітей громадянина України, другий з батьків яких є іноземцем або особою без громадянства;

✓ вчинення дій за заявами громадян України, які перебувають під арештом, затримані чи позбавлені волі за кордоном.

6. В умовах воєнного стану оформлення паспорта громадянина України та паспорта громадянина України для виїзду за кордон розміщеним за межами України відокремленим підрозділом (філією, представництвом) державного підприємства, що належить до сфери управління Державної міграційної служби України, громадянам України чоловічої статі віком від 18 до 60 років здійснюється за умови наявності у вказаних осіб військово-облікових документів [8].

Дійсність військово-облікових документів перевіряється працівником відокремленого підрозділу (філії, представництва) у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України та інших законах України.

Якщо розглядати особливості обмеження прав та свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану, то в першу чергу необхідно звернути увагу на поняття «воєнний стан». Зокрема, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Частина 2 статті 20 Закону України «Про правовий режим

воєнного стану» закріплює, що в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України. До таких належать:

- право на рівність громадян перед законом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак (ст. 24);

- право на громадянство та його зміну (ст. 25);

- право на життя (ст. 27);

- право на повагу до гідності особи (ст. 28);

- право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29);

- право на індивідуальні або колективні письмові звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 40);

- право на житло (ст. 47);

- право на шлюб і рівні права та обов'язки в шлюбі і сім'ї (ст. 51);

- рівність дітей у своїх правах незалежно від походження (ст. 52);

- право на захист прав і свобод у людини у суді (ст. 55);

- право на відшкодування коштами держави або органів місцевого самоврядування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями органів державної влади (ст. 56);

- право знати свої права і обов'язки (ст. 57);

- закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ст. 58); право на професійну правничу допомогу (ст. 59),

- право на відмову від виконання явно злочинних розпоряджень чи наказів (ст. 60);

- право не притягуватися двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне і те ж правопорушення (ст. 61);

- презумпція невинуватості (ст. 62);

- право на захист і відмову свідчити або давати пояснення чи показання щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначено законом (ст. 63).

Такий перелік прав, які не підлягають обмеженню, навіть під час дії воєнного стану, виступає конституційною гарантією прав людини і громадянина. Це важливий аспект для забезпечення основних прав та свобод людини та громадянина за будь-яких умов, адже побудова демократичної держави передбачає не лише проголошення, а й забезпечення прав людини в будь-яких ситуаціях.

Законодавство України закріплює, що у період дії воєнного стану права та свободи людини і громадянина можуть бути обмежені лише в тій мірі, в якій це необхідно для безпеки держави та населення. Тому встановлення таких певних заборон та обмежень, викликаних воєнним станом, повинно носити виключно тимчасовий характер, тобто діють до поки не будуть усунені обставини, які спричинили введення воєнного стану.

Проаналізувавши зазначені документи можна виділити такі права та свободи фізичних осіб, що можуть бути обмежені:

- право на недоторканність житла;
- право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- право на невтручання в особисте і сімейне життя;
- свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України;
- право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;
- право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації;
- право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;
- право на підприємницьку діяльність;
- право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею;
- право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів;
- право на освіту.

Також, введення воєнного стану не може бути підставою для посягання на життя людини, застосування насильства, тортур та будь-якого жорсткого поводження, що принижує людську гідність. Варто наголосити на тому, що поняття обмеження прав людини відрізняється від поняття порушення прав людини. Обмеження прав людини відбуваються, коли держава обмежує використання окремих прав людини в певних ситуаціях із законною метою, такою як забезпечення безпеки, громадського порядку, захисту прав та свобод інших осіб або інтересів суспільства загалом. Обмеження прав людини постійно пов'язані з певними умовами і повинні бути пропорційними до легітимних цілей. В свою чергу порушення прав людини завжди перебуває поза межами дозволеного та законодавчого підґрунтя.

Конституція України та інші нормативно-правові акти передбачають механізм обмеження здійснення окремих прав громадян. Проте, такі обмеження повинні бути обґрунтованими, обмежені часом, мати законодавче підґрунтя та легітимну мету, використовуватися згідно з принципами демократії та правової держави з метою захисту інтересів суспільства, збереження громадського порядку і безпеки, а також праві свобод інших громадян.

Питання до розділу 4

1. Поясніть терміни: аналогія закону, аналогія права або субсидіарне застосування (міжгалузева аналогія)
2. Що означає термін «подолання прогалин у нормативно-правових актах»
3. Назвіть найбільш поширені види колізій у законодавстві.
4. Поясніть терміни «ієрархічна (субодинаційна) колізія», «змістовна колізія»
5. Вчені ведуть мову про існування у сфері правового регулювання двох видів неузгодженостей (суперечностей). Розкрийте їх зміст.
6. Виділіть ознаки колізії в законодавстві та праві.
7. Зазначте випадки, за яких виникають колізії у законодавстві.
8. Назвіть способи зменшення колізійності законодавства
9. Виділіть види прогалин у нормативно-правових актах
10. Назвіть заборони і обмеження, які діють в умовах надзвичайного та воєнного стану?
11. Назвіть, у який спосіб права людини, затверджені ООН, включені до українського законодавства?

Завдання для самостійної роботи

1. Дайте характеристику органам якими вводиться воєнний стан в Україні або в окремих її місцевостях.
2. Поясніть, чи дозволено законодавством під час дії надзвичайного чи воєнного стану введення скорочених або прискорених форм судочинства з метою оперативного та швидкого вирішення судових справ, особливо для захисту прав і свобод громадян ?
3. Аргументуйте твердження: «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень»

4. Яке право людини є невід'ємним? Поясніть свою думку
5. Обґрунтуйте головний принцип Декларації прав людини та громадянина ООН
6. Охарактеризуйте діяльність ООН як міжнародної організації, що слідує за дотриманням прав людини у світі?
7. Зазначте випадки, за яких людина може звернутися до Європейського суду з прав людини?
8. Поясніть як Європейський суд з прав людини розглядає скарги окремих осіб, неурядових організацій та груп щодо порушення їх прав
9. Зазначте, де вперше згадується поняття «людська гідність», як основа прав людини ?
10. Які порушення може розглядати Європейський суд з прав:

Література :

1. Проблеми правозастосування
URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/enforcement/info/lec7.html>
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20100216>
3. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>
4. Риндюк В. І. Нормотворча діяльність. Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни.
<https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/818d29b3-2fd5-4a33-bc47-b69866fb0295/content>
5. Державна регуляторна служба URL: <https://www.drs.gov.ua/yevrointegratsiya/pro-yevrointegratsiyu-prostymy-slovamy>

6. Про правові колізії фундаментальних прав і свобод
URL:<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/19872575>

7.Європейська конвенція з прав людини
URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

8. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>

9. Закон України «Про правовий режим воєнного стану»,
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

10. Бровко Н. І. Взаємозв'язок права та держави в процесі євроінтеграції України // Актуальні проблеми сучасного публічного і приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні: матер. держ. наук. конф. (БНАУ, 23 листопада 2017 р.). Біла Церква, 2017. С. 4-5.

11.Бровко Н. І. Моральний зміст конституційних норм: проблеми правового регулювання при побудові інформаційного суспільства в Україні // Матеріали круглого столу : Конституція України: історія, сьогодення, перспективи (БНАУ, 24 червня 2021 р.). Біла Церква, 2021. С. 3-4.

РОЗДІЛ 5 КОЛІЗІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКИХ І ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

5.1. Поняття колізій в процесі реалізації громадянських і політичних прав людини в Україні

5.2. Колізії в процесі реалізації громадянських прав людини в Україні

5.3. Колізії в процесі реалізації політичних прав людини в Україні

Питання до розділу

Завдання для самостійної роботи

Література

5.1. Поняття колізій в процесі реалізації громадянських і політичних прав людини в Україні

Розбіжності або суперечності між нормативно-правовими актами, які регулюють одні й ті ж або суміжні правовідносини у сфері реалізації громадянських і політичних прав людини в Україні, а також компетенція органів і посадових осіб в процесі їх втілення в життя розглядаються в розділі як колізії щодо регулювання і організації здійснення прав і свобод людини і громадянина. Метою розділу є вивчення колізій регулювання і реалізації названих прав, причин їх виникнення та способи подолання. Для досягнення поставленої мети слід сформулювати поняття колізій в процесі реалізації громадянських і політичних прав людини в Україні; вивчити і дослідити окремі види колізій в Україні в процесі регулювання і реалізації : а) громадянських прав і свобод; б) політичних прав і свобод; запропонувати висновки і рекомендації щодо подолання названих колізій.

Громадянські політичні права і свободи людини та громадянина розглядаються в наукових працях українських авторів як можливості індивіда: а) на фізичну, психічно-психологічну та духовну автономію; б) участь індивідуально або колективно людини і громадянина України у

політичному житті держави і суспільства шляхом об'єднання у політичні партії та громадські організації; в) інші можливості здійснення участі у реалізації суспільної, державної та політичної влади в Україні.

Ознаками колізій, які виникають в процесі реалізації людиною і громадянином своїх громадянських і політичних прав і свобод є :

а) колізії, що закріплені в ратифікованих Україною міжнародних принципах і нормах, конституційних нормах, нормах законодавства України;

б) колізії щодо можливостей людини і громадянина стосовно реалізації фізичної, психічно-психологічної і духовної недоторканності;

в) колізії стосовно можливостей участі людини і громадянина України індивідуально або колективно у суспільно-політичному житті держави і суспільства;

г) колізії в регулюванні об'єднання у політичні партії та громадські організації, інших можливостей здійснення суспільної, державної та політичної влади;

г) колізії в гарантуванні державою і суспільством реалізації громадянських та політичних прав і свобод [1, с. 147-160].

Ключовим для розуміння всіх системних протиріч у праві є юридичні колізії. Саме в них відбивається насамперед суперечність між існуючими правовими актами та інститутами, правопорядком в цілому, а також діями щодо їх зміни, визнання або відторгнення. Юридична колізія визначається в науці як спірне правовідношення, що має суб'єктивну природу і виникає внаслідок помилок законодавця, передусім порушень правил формальної логіки [2]. Цікавими з розуміння колізій є наукові думки окремих авторів. Так, Я.І. Ленгер, досліджуючи правову природу колізій підкреслює, що вивчення їх природи та механізму правового врегулювання є потребою їх усунення. Вона робить висновки про те, що в продовж певного часу в правовій системі суспільства утворюється значна кількість нормативних актів, які мають один і той же предмет правового регулювання, а приписи таких актів часто повторюються та іноді містять явні колізії. У зв'язку з цим

виникає потреба ліквідації множинності і конкурентності таких актів і їх укрупнення. Я.І.Ленгер переконана в тому, що колізії мають бути усунуті. Вони, на її думку, можуть розглядатися як колізії: соціальні, правові, нормативно-правових актів, законів, правових інститутів, правових норм. Я.І. Ленгер відмічає, що колізії є явищем позитивним як для правової системи, так і для суспільства в цілому. Їх позитивне значення полягає в тому, що вони сприяють виявленню деструктивних заходів щодо їх локалізації і усунення [3, с. 1,16]. Отже, Я.І. Ленгер досліджує правові колізії нормативно-правових актів і вважає за необхідність пошуку механізмів їх усунення.

Д.Д. Лилак визначає колізію як протиріччя між кількома правовими актами чи їх нормами, що прийняті одним або різними суб'єктами правотворчості, які спрямовані на регулювання одних і тих самих суспільних відносин, а застосування кожного з них окремо дає різний результат. Він переконаний, що колізія, конфлікт і спір є логічною ланцюговою реакцією протиріч у законодавстві, тому що колізії в законодавстві можуть накопичуватися і не проявлятися певний час, а суперечливі правові акти можуть не застосовуватись. Колізії ніби внутрішньо замкнуті і лише конкретна дія може її активізувати. А в разі, коли при застосуванні колізійних правових актів зіткнуться закріплені в них протилежні інтереси, можна говорити про зовнішній прояв колізії [4, с. 12]. Отже, на думку Д. Д. Лилак слід розглядати колізії як протиріччя у законодавстві, які можуть накопичуватися і не проявлятися певний час.

О.В. Москалюк, досліджуючи механізм подолання змістовних і темпоральних колізій норм права, визначає юридичну конструкцію механізму подолання колізій норм права, як динамічну систему критеріїв вибору однієї з правових норм, що перебувають у колізії. Він зазначає, що колізія відрізняється від прогалини тим, що при колізіях існує «надлишок» у правовому регулюванні, що обумовлює потребу здійснення вибору однієї з кількох норм, тоді як за наявності прогалин суб'єкт правозастосування стикається з ситуацією відсутності правової норми [5, с. 6,10].

М.М. Єрофєєва поділяє думку тих вчених, які визначають колізії як протиріччя між окремими нормативно-правовими актами чи їх нормами, що мають різні шляхи регулювання однієї моделі суспільних відносин, та при застосуванні кожного з яких буде отримано різний результат. Детермінантами колізій у законодавстві виступають фактори об'єктивного та суб'єктивного характеру. Особливо вагому роль серед факторів, які зумовлюють виникнення колізій є неточність правових норм. Усунення цього недоліку дозволило б забезпечити належну якість, виваженість та зрозумілість приписів нормативно-правових актів [6, с. 33]. Отже, М.М. Єрофєєва протиріччя між окремими нормативно-правовими актами чи їх нормами, що мають різні шляхи регулювання однієї моделі суспільних відносин характеризує як колізії у законодавстві.

О. В. Майстренко, досліджуючи теоретико-правові аспекти колізій у законодавстві України, визначає їх як суперечності або розбіжності між приписами нормативно-правових актів, що регулюють однакові правові відносини та виявляються в процесі їх застосування компетентними органами і уповноваженими посадовими особами. На його думку, серед причин породження колізій в законодавстві, виділяються такі, як недосконалість законів, судові помилки, довільне тлумачення Конституції й інших нормативно-правових актів, вихід окремих державних органів за межі своєї компетенції [7]. Отже, О.В. Майстренко визначає колізії у законодавстві як суперечності або розбіжності між приписами нормативно-правових актів. Серед причин колізій він виділяє недосконалість законів, судові помилки, довільне тлумачення Конституції й інших нормативно-правових актів, вихід окремих державних органів за межі своєї компетенції.

Таким чином, колізії реалізації громадянських і політичних прав і свобод – це протиріччя між існуючим правовим порядком, намірами і діями щодо його зміни, які закріплені міжнародними документами, нормами Конституції України і деталізовані нормами законодавства і є конкретними можливостями людини і громадянина щодо фізичної, психічно-психологічної

і духовної недоторканності, їх участі індивідуально або колективно у суспільно-політичному житті держави і суспільства, реалізації інших можливостей здійснення суспільної, державної та політичної влади, що їм гарантуються.

У сфері правового регулювання існує два види колізій : матеріальні та формальні. Матеріальні колізії слід розглядати як неузгодженості між нормами права і суспільними відносинами, які вони покликані регулювати. Формальні колізії розглядають як суперечності усередині правової системи, які мають суб'єктивну природу і зазвичай виникають унаслідок інтелектуальних помилок суб'єктів права, порушень правил юридичної техніки [2]. У разі існування неузгодженості між актами, виданими одним й тим же органом, але які мають різну юридичну силу, застосовується акт вищої юридичної сили. Наприклад, у випадку суперечностей норм законів та Конституції України колізія вирішується на користь Конституції, яка має найвищу юридичну силу.

Так, Т. В. Шевченко визначає колізії у двох аспектах: а) за широким розумінням – юридична колізія як різновид юридичних суперечностей усередині правової системи держави; б) у вузькому розумінні – як суперечність між чинними нормами права, з яких необхідно обрати одну норму, для її подальшого застосування [8, с. 17].

Колізії реалізації названих прав і свобод регулюються міжнародними і національними правовими нормами і реалізуються відповідно до компетенції органів і посадових осіб задіяних в процесі їх здійснення та містяться у відповідних нормативно-правових актах. До міжнародних документів, що містять принципи та правові норми, що регулюють реалізацію громадянських та політичних прав і свобод відносять універсальні і регіональні акти. Їх класифікація залежить від різних критеріїв.

За принципом всезагальної поваги та додержання прав та свобод людини важливе місце належить принципам і нормам, що містяться в міжнародних актах: а) положеннях Статуту ООН щодо прав і свобод людини; б) Загальній декларації

прав людини від 10 грудня 1948 року; в) Міжнародному пакті про громадянські і політичні права людини 1966 р.; г) Європейській конвенції з прав людини від 4 жовтня 1950 року; ґ) міжнародному законодавстві з прав людини тощо. Національне законодавство України, що регулює здійснення громадянських і політичних прав і свобод та можливі в ньому колізії включає: а) Конституцію та закони України; б) підзаконні нормативно-правові акти; в) акти тлумачення правових норм тощо.

В процесі дослідження слід зупинитися на характеристиці колізій в процесі реалізації громадянських і політичних прав і свобод, що закріплюються в міжнародних документах, Конституції та законодавстві України. До таких міжнародних і конституційних правових норм, що регулюють можливостей людини і громадянина, реалізація яких здійснюється правовими актами відносяться: 1) громадянські права і свободи: а) на життя; б) повагу до гідності; в) свободу і особисту недоторканність; ґ) недоторканність житла, особистого і сімейного життя; г) свободи думки і слова, вільного пересування, світогляду та віросповідання; 2) політичні права і свободи: а) громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації; б) брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах; в) обирати та бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування; ґ) доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування; г) громадян на мирні збори, мітинги, вуличні походи та демонстрації; д) звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів.

Таким чином, в реалізації громадянських і політичних прав людини в Україні слід зосередити увагу на юридичних колізіях як розбіжностях або суперечностях між нормативно-правовими актами і їх нормами, що регулюють одні й ті ж або суміжні правовідносини та правовідносини в процесі реалізації компетенції органів державної влади і суспільства, які приймають участь у забезпеченні здійснення названих прав і свобод.

Причини існування колізій характеризуються як сукупність умов, що мають об'єктивний та суб'єктивний характер. Серед основних причин колізій називають:

- а) недосконалу якість сучасного законодавства;
- б) недостатню системність нормативно-правових актів, що засновується на непослідовності;
- в) низький рівень систематизації законодавства, що супроводжується дією одночасно нових та вже скасованих нормативних актів;
- г) недосконалість термінології нормативного масиву, що викликає труднощі правозастосовчої практики;
- ґ) наявність великої кількості нормативно-правових актів, що регламентують рівнопорядкові суспільні відносини;
- д) відсутність повної реалізації принципу гласності у законодавчій сфері;
- е) невизначеність повноважень суб'єктів владних відносин, що призводить до порушення принципу розподілу влади та втручання в нормотворчу діяльність інших державних структур;
- є) специфіку правового регулювання окремих відносин; ж) низький рівень професійної культури юристів, що призводить до незнання змісту актів нормативного масиву [2].

Розрізняють багатоманітність критеріїв поділу юридичних колізій на види:

- 1) матеріальні та формальні, що існують у сфері правового регулювання залежно від двох видів неузгодженостей (суперечностей);

- 2) у залежності від правових форм діяльності розрізняють колізії : а) в правозастосуванні; б) між різними правовими нормами законодавства; в) між окремими актами тлумачення норм законодавства, правозастосовними актами і актами тлумачення; г) між іншими елементами правової системи (наприклад, колізії між юридичною наукою і юридичною практикою);

- 3) за характером причин, що породжують колізії, розрізняють правові колізії, що : а) виникають внаслідок розвитку самих суспільних відносин; б) є

наслідком дії суб'єктивних факторів (наприклад, наукової обґрунтованості законодавства);

4) за юридичною силою нормативних актів, що вміщують колізуючі норми щодо: а) національного законодавства та норм міжнародного права; б) національного законодавства;

5) колізії, що існують між нормами, які є рівними за юридичною силою: а) містяться в одній статті нормативно-правового акта; б) містяться в різних статтях одного нормативно-правового акта; в) містяться в різних нормативно-правових актах;

б) колізії між структурними елементами норм права (гіпотезою, диспозицією, санкцією);

7) за субстанціональним характером;

8) за суб'єктами правового регулювання: а) колізії юридичного статусу осіб; б) колізії компетенції юридичних органів; в) колізії статусу громадських об'єднань; г) колізії в правових нормах, що визначають повноваження посадових осіб [2].

Важливе значення для усунення колізій при реалізації громадянських і політичних прав і свобод мають способи зменшення колізійності законодавства. Їх розглядаються як конкретні прийоми, засоби і процедури попередження, подолання та усунення названих колізій.

Серед способів вдосконалення законодавства слід застосовувати:

а) вияв у системі законодавства актів, що протирічать та прийняття замість них нового акту;

б) відміну одного із актів, які протирічать;

в) розробку та прийняття актів щодо усунення колізійних норм;

г) приведення у відповідність до вимог суспільного розвитку тих нормативних актів, що мають тривалу історію функціонування;

г) розробку механізмів та їх закріплення правом, що надають можливість подолати конфлікт;

д) нормативно-правове закріплення процедури подолання конфліктів;

є) прийняття конституційного закону з метою визначити ієрархію нормативно-правових актів та способи подолання протирічностей у їх положеннях;

е) нормативне закріплення на галузевому рівні особливостей колізій, що існують на галузевому рівні та можливостей їх усунення;

і) підвищення якості законодавства з точки зору його системності та непротиворічності; й) підвищення рівня та якості професійної підготовки юристів [2].

Підводячи підсумки по підрозділу щодо поняття колізій в процесі реалізації громадянських і політичних прав людини і громадянина в Україні можна запропонувати такі висновки і рекомендації. Колізії реалізації громадянських і політичних прав і свобод пропонуємо розглядати як протиріччя між існуючим правовим порядком, намірами і діями щодо його зміни, які закріплені міжнародними документами, нормами Конституції України і деталізовані нормами законодавства як конкретні можливості людини і громадянина щодо фізичної, психічно-психологічної і духовної недоторканності, участі людини і громадянина України індивідуально або колективно у суспільно-політичному житті держави і суспільства, інші можливостях здійснення суспільної, державної та політичної влади їм гарантованої. Колізії реалізації названих прав і свободи регулюються міжнародними і національними правовими нормами і реалізуються відповідно до компетенції органів і посадових осіб задіяних в процесі їх забезпечення реалізації та містяться у відповідних нормативно-правових актах. Причини існування колізій характеризуються як сукупність умов, що мають об'єктивний та суб'єктивний характер. Способи зменшення колізійності законодавства розглядаються як конкретні прийоми, засоби і процедури їх попередження, подолання та усунення. В якості рекомендацій пропонується прийняття Закону України «Про подолання колізій реалізації громадянських і політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні».

5.2. Колізії в процесі реалізації громадянських прав людини в Україні

Колізії реалізації громадянських прав і свобод людини і громадянина в Україні є протиріччями між існуючим правовим порядком, намірами і діями щодо його зміни. Названі протиріччя закріплені міжнародними документами, нормами Конституції України і деталізовані в законодавстві України як конкретні можливості людини і громадянина щодо фізичної, психічно-психологічної і духовної недоторканності. Метою підрозділу є виявлення та характеристика колізій в міжнародних договорах і нормативно-правових актах в процесі регулювання і реалізації громадянських прав і свобод людини і громадянина в Україні та пропозиції щодо їх усунення.

Правові норми в міжнародних документах і національних нормативно-правових актах щодо колізій в процесі реалізації громадянських прав і свобод слід аналізувати стосовно можливостей : а) на життя; б) повагу до гідності; в) свободу і особисту недоторканність; г) недоторканність житла, особистого і сімейного життя; г) свободи думки і слова, вільного пересування, світогляду та віросповідання. Серед правових норм щодо їх колізійності в міжнародних документах зупинимося на характеристиці таких : а) положеннях Статуту ООН щодо прав і свобод людини; б) Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року; в) Міжнародному білі про громадянські і політичні права людини 1966 р.; г) Європейській конвенції з прав людини від 4 жовтня 1950 року; г) міжнародному законодавстві з прав людини та інших.

В Статуті ООН закріплюється рішучість народів позбавити прийдешні покоління нещасть війни, яка двічі в нашому житті принесла людству невимовне горе, і знову утвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків та жінок і в рівність прав більших та малих націй, та створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права, і сприяти соціальному

прогресу й поліпшенню умов життя при більшій свободі. Член ООН, що систематично порушує принципи, встановлені в Статуті, може бути виключений з Організації Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки [9]. Починаючи з 24 лютого 2022 року триває повномасштабна агресія Росії проти України. Російська армія, не досягнувши на початку вторгнення заявлених Кремлем цілей, веде головні бойові дії на Донбасі, півдні України, Харківщині, а також щоденно обстрілює українські міста, руйнує інфраструктуру, убиває цивільних людей [10]. Така поведінка члена ООН у світовій спільноті недопустима.

Отже, незважаючи на те, що Росія є членом ООН і систематично порушує принципи, встановлені в Статуті ООН, вона до цього часу не виключена Генеральною Асамблеєю з ООН і навіть не існує перспектив такого виключення, що не відповідає вимогам ООН і світової спільноти і створює колізію нормативного і організаційного характеру.

В преамбулі Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року підкреслюється увага щодо : а) визнання гідності всіх членів людської сім'ї, рівних та невід'ємних їх прав як основи свободи, справедливості та загального миру; б) свободи слова і переконань; в) необхідності охороняти права людини силою закону, сприяти розвитку дружніх відносин між народами; г) зобов'язань держав-членів сприяти у співробітництві з ООН загальній повазі і додержання прав людини і основних її свобод; г) загального розуміння характеру прав і свобод та їх величезного значення для повного виконання зобов'язань держав-членів ООН. У зв'язку з цим Генеральна Асамблея ООН проголосила «Загальну декларацію прав людини» [11].

В міжнародному пакті про громадянські і політичні права людини ідеал вільної людської особи, яка користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та нужди, може здійснити їх тільки якщо будуть створені сприятливі умови для реалізації громадянських та політичних прав. Держави члени ООН зобов'язані заохочувати загальне

поважання і додержання прав і свобод людини, беручи до уваги, що кожна окрема людина, маючи обов'язки щодо інших людей і того колективу, до якого вона належить, повинна добиватися заохочення і додержання прав, визнаних у Міжнародному пакті, а саме : а) право на життя; б) право на гідність; в) заборона рабства і работоргівлі в усіх їх видах; г) неможливості нікого тримати в підневільному стані; ґ) право на свободу та особисту недоторканність; д) право осіб позбавлених волі на гуманне поводження і поважання гідності; е) право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання; є) право не втручання в особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність житла людини, таємниці кореспонденції чи незаконних посягань на честь гідність і репутацію; ж) право на свободу думки, совісті і релігії; з) право на вільне вираження своїх поглядів; і) право на мирні збори; й) право на свободу асоціації; к) право на захист сім'ї з боку суспільства і держави та інші [12].

Отже, враховуючи повномасштабну війну РФ проти України, протиріччя між міжнародними актами і компетенцією організацій, що здійснюють реалізацію прав і свобод людини в Україні таке становище свідчить про існуючі колізії в названих правовідносинах на рівні універсальних міжнародних стандартів забезпечення прав людини.

Європейська конвенція з прав людини від 4 жовтня 1950 року підтверджує, що метою Ради Європи є досягнення тіснішого єднання між її членами. Одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і розвиток прав людини та основоположних її свобод, а саме : 1) прав і свобод: а) на життя; б) на свободу та особисту недоторканність; в) на справедливий суд; г) на повагу до приватного і сімейного життя; ґ) на шлюб; д) свободу думки, совісті і релігії; е) свободу вираження поглядів; є) свободу зібрань та об'єднання; ж) на ефективний засіб юридичного захисту; 2) Заборон : а) катування; б) рабства і примусової праці; в) дискримінації; г) зловживання правами; 3) ніякого покарання без закону; 4) на ефективний засіб

юридичного захисту; 5) Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації; 6) межі застосування обмежень громадянських прав і свобод.

Україна, ставши 9 листопада 1995 року членом Ради Європи, взяла на себе зобов'язання дотримуватися положень названої конвенції. 23 квітня 1998 Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Про уповноваженого у справах дотримання конвенції 1950 р. „Про захист прав і основних свобод людини“». У листопаді 1998 року Європейський суд з прав людини та Європейська комісія з прав людини були об'єднані в новий постійно діючий орган — [Європейський суд](#). До його складу увійшов представник України, який бере участь у засіданнях вищої палати суду при розгляді справ за позов українських громадян [13]. Отже, виявлення колізій у правовому регулюванні на рівні міжнародного регіонального права передбачає приведення компетенції членів Ради Європи до вимог міжнародних стандартів громадянських прав людини.

До міжнародного законодавства з прав людини відносять :

- а) Декларація прав дитини 1923 року;
- б) Декларація прав людей з інвалідністю (ООН, 1975 р.);
- в) Декларація про право на розвиток (ООН, 1986) (ООН, 1979);
- г) Віденська декларація та програма дій (Всесвітня конференція з прав людини, 1993 р.);
- г) Пекінська декларація та платформа дій (Четверта Всесвітня конференція з питань жінок, 1995 р.);
- д) Декларація прав корінних народів (ООН, 2007);
- е) Декларація ООН про сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність (ООН, 2008).

Наприклад, в Декларації прав дитини 1923 року закріплені наступні принципи які є можливостями дитини: 1) повинні належати всі зазначені в Декларації права. Ці права мають визнаватися за всіма дітьми без будь-яких винятків і без відмінностей чи дискримінацій за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного

чи соціального походження, майнового стану, народження або іншої обставини, що стосується самої дитини чи її сім'ї; 2) законом або іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та у соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом і в умовах свободи та гідності. При виданні з цією метою законів головним міркуванням має бути найкраще забезпечення інтересів дитини; 3) має належати від її народження право на ім'я і громадянство; 4) повинна користуватися благами соціального забезпечення. Їй має належати право на здорове зростання і розвиток; з цією метою спеціальні догляд і охорона повинні бути забезпечені як їй, так і її матері, включно з належним допологовим і післяпологовим доглядом. Дитині має належати право на відповідне харчування, житло, розваги та медичне обслуговування; 5) яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинні забезпечуватися спеціальні режим, освіта і піклування, необхідні з огляду на її особливий стан; 6) для повного і гармонійного розвитку її особи потребує любові та розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові й моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю. На суспільстві та на органах публічної влади повинен лежати обов'язок здійснювати особливе піклування про дітей, що не мають сім'ї, і про дітей, що не мають достатніх засобів для існування. Бажано, щоб багатодітним сім'ям надавалась державна або інша допомога на утримання дітей; 7) має право на здобуття освіти, яка має бути безкоштовною і обов'язковою, в усякому разі на початкових стадіях. Їй має даватися освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвитку, і завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності та особисте мислення, а також усвідомлення моральної та соціальної відповідальності, і стати корисним членом суспільства. Якнайкраще забезпечення інтересів дитини має бути

керівним принципом для тих, хто відповідає за її освіту і навчання; ця відповідальність лежить насамперед на її батьках; 8) повинна за всіх обставин бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу; 9) повинна бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості й експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі. Дитину не слід приймати на роботу до досягнення належного вікового мінімуму; їй у жодному разі не повинні доручатися чи дозволятися роботи або заняття, які були б шкідливі для її здоров'я чи освіти або перешкоджали її фізичному, розумовому чи моральному розвитку; 10) має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей [14].

Війна між Росією і Україною, викликана прямим й опосередкованим застосуванням збройної сили [Російською Федерацією](#) (РФ) проти [суверенітету](#) і [територіальної цілісності України](#) і триває з [2014](#) року. 24 лютого 2022 року [Російська Федерація](#) розпочала новий етап війни проти України повномасштабним наступом. Ворог здійснює масовані обстріли та бомбардування мирних українських міст та сіл. Як член ООН та член Ради Європи РФ, маючи обов'язки забезпечувати права людини, порушує міжнародне право щодо реалізації прав людини, що слід характеризувати як колізію між нормами міжнародного універсального і регіонального права і фактичними діями одного з суб'єктів названих міжнародних організацій.

Отже, всі вищерозглянуті універсальні і регіональні міжнародні документи закріплюють права людини і члени ООН, Ради Європи (включаючи РФ) повинні виконувати свої зобов'язання по забезпеченню названих прав. За систематичне порушення принципів, встановлених в Статуті (ст. 6), РФ як член ООН має бути виключена з Організації та Ради

Безпеки Генеральною Асамблеєю ООН. З цього приводу ніяких рішень поки що стосовно РФ на рівні ООН прийнято не було.

Серед національних правових норм, що регулюють громадянські права людини в Україні для виявлення і усунення колізій в процесі їх реалізації необхідно проаналізувати норми Конституції і законів України та підзаконних нормативно-правових актів. Конституція України [14] в статтях 27-35 закріплює громадянські конституційні права і свободи людини і громадянина.

А.Ю. Олійник підкреслює, що для деталізації конституційних прав і свобод, що містяться в Конституції України можна виділити ряд кодифікованих і поточних законів України. До кодифікованих законів, в яких деталізується реалізація загальних прав і свобод людини та громадянина, відносяться:

- а) Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р.;
- б) КК України від 5 квітня 2001 р.;
- в) КПК України від 13 квітня 2012 р.;
- г) ЦК України від 16 січня 2003 р.;
- г) ЦПК України від 18 березня 2004 р. та інші.

У Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. закріплюється, що цивільний захист – це функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період (ст. 4) [15].

Відповідно до ст. 27 Конституції «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань». Дана стаття вміщує декілька правових принципів і норм, які можуть бути деталізовані в поточному законодавстві. Так, кожна людина має невід'ємне

право на життя. Цей конституційний принцип може бути деталізованим в кримінально-правовому, цивільно-правовому та процесуальному законодавстві. О.В. Домбровська в своєму дисертаційному дослідженні робить певні висновки щодо поняття життя і права на життя. Життя, на її думку, є складне явище. З одного боку вона розглядає його як постійну та безперервно функціонуючу взаємодію біологічних явищ в процесі розвитку соціального організму. З іншого – це форма існування людини в суспільстві у певному часовому проміжку, що знаходиться під охороною закону. На основі аналізу випадків втручання в реалізацію права на життя О. В. Домбровська прийшла до висновку про доцільність прийняття спеціального закону, спрямованого на охорону життя людини, що було б вирішенням проблеми законодавчого врегулювання права на життя [16].

Цивільно-правовий зміст права на життя включає в себе : а) заборону позбавлення життя фізичної особи; б) захист свого життя і здоров'я та інших осіб від протиправних посягань не забороненими законом засобами; в) неможливість проведення медичних, наукових та інших дослідів щодо неповнолітньої, недієздатної особи чи без її вільної згоди; г) заборону задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя; ґ) недозволеність стерилізації щодо неповнолітньої особи та особлива вимога щодо порядку стерилізації недієздатної особи; д) визначений порядок проведення операцій по штучному перериванню вагітності, штучного запліднення та перенесення зародка в організм жінки [17].

Наступним конституційним громадянським правом є повага до гідності людини. Відповідно до Конституції України Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом (ст. 28). Деталізуються названі конституційні принципи в цивільному законодавстві. Право на повагу до честі, гідності та недоторканності ділової репутації закріплено у статтях 297,

299 [Цивільного кодексу України](#) (ЦК України), а саме вказаними нормами встановлено, що: а) Кожен має право на повагу до його гідності та честі; б) Гідність та честь фізичної особи є недоторканими; в) Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі; г) Фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репутації; ґ) Фізична особа може звернутися до суду з позовом про захист своєї ділової репутації. Чинне законодавство не містить конкретного визначення понять гідності, честі чи ділової репутації. Під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, тобто кожна людина – особистість, яка заслуговує на повагу до себе. З честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло [18].

Громадянським конституційним правом є право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29). Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника. Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого [14].

Так, В.С. Олійник визначає конституційне право кожного на особисту недоторканність як історично обумовлену, що має міжнародно-правовий характер, гарантовану державою та закріплену нормами Конституції України й деталізована в поточному законодавстві природну можливість кожного (людини та громадянина) діяти чи утримуватися від дій з власної волі, не порушувати при цьому прав і свобод інших людей і користуватися особистою недоторканністю, тобто не бути безпідставно затриманим, заарештованим чи триматися під вартою в кримінально-процесуальному, адміністративному чи оперативно-розшуковому порядку й претендувати на відновлення порушеного права [19, с. 12]. Названі конституційні принципи деталізуються в кримінальному праві і процесі. Наприклад, Кримінальний кодекс (КК) України (ст. 371 — Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою) [19]. Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України (наприклад, глава 11. — Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід (ст. 133-143) [20].

Конституція України гарантує кожному недоторканність житла (ст. 30). Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку [14]. А.Ю.Бідняжевська нормативно-правове регулювання права на недоторканність житла визначає як діяльність міжнародних форумів та внутрішніх національних структур по створенню правових норм, які закріплюють можливості людини і громадянина на недоторканність житла, розміщення їх в міжнародних актах, Конституції та законах України, підзаконних нормативно-правових актах та гарантування недопущення незаконного проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку, крім наявності вмотивованого рішення суду чи

невідкладних випадків [21]. Назване право є можливістю людини користуватися гарантією від незаконного проникнення до житла чи до іншого володіння особи деталізується в кримінальному і кримінально-процесуальному законодавстві України. Так, наприклад, глава 20. – Слідчі (розшукові) дії (ст. 233-236) закріплює в ст. 233 порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи [22].

Відповідно в Конституції України (ст. 31) закріплено, що кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо. Названі принципи деталізуються в нормах кримінального, цивільного і адміністративного законодавства України.

Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 32). Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації [14].

Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які

встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну (ст. 33).

Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ст 34).

Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою (ст. 35) [14].

Отже, деталізація конституційних принципів в нормах законів та підзаконних правових норм в процесі правового регулювання містить деякі протиріччя, які можуть розглядатися як колізії в правовідносинах між компетентними органами, посадовими особами та кожним при втіленні в життя їх громадянських прав.

Розглянемо колізії в процесі реалізації компетенції органів і посадових осіб при втіленні в життя громадянських прав людини в Україні.

До компетенції органів і посадових осіб відноситься Українську державу, як суб'єкт забезпечення прав і свобод людини і громадянина та громадянське суспільство. Вона включає в себе систему загальнодержавних і місцевих органів держави, що мають повноваження щодо створення умов для реалізації названих прав і свобод, їх охорони і захисту, поновлення порушених основних свобод і відшкодування моральної і матеріальної шкоди завданої особам, основні свободи яких були порушені. До загальнодержавних органів відносяться : 1) ВР України, як законодавчий орган держави; 2) Президент України як глава держави; 3) Органи і посадові особи виконавчої влади забезпечують конституційні свободи людини і громадянина і включають: а) КМ України; б) міністерства, державні служби, державні агентства, державні інспекції, інші центральні органи виконавчої влади; в) ВР і РМ АРК, місцеві державні адміністрації, місцеві підрозділи (головні управління, управління, відділи) центральних органів виконавчої влади; 4) Судові органи : а) Конституційний Суд України (КСУ); б) суди загальної юрисдикції (місцеві, апеляційні, Верховний Суд); 5) Правоохоронні і правозахисні органи, до компетенції яких входять повноваження щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні : а) прокуратура; б) служба безпеки; в) органи внутрішніх справ; г) фіскальна служба; г) охорони державного кордону тощо [15, с. 270-271].

Найбільш розповсюдженими суб'єктами громадянського суспільства, що забезпечують конституційні свободи людини і громадянина в Україні, є: а) територіальні громади, органи і посадові особи місцевого самоврядування; б) політичні партії; в) громадські організації; г) засоби масової інформації.

Територіальні громади, ОТГ, органи і посадові особи місцевого самоврядування, їх об'єднання та окремі депутати місцевих рад є суб'єктами громадянського суспільства, які у відповідності з діючою Конституцією і законами України забезпечують конституційні свободи людини і

громадянина. Удосконалення законодавства і практики їх діяльності сприятиме забезпеченню конституційних свобод людини і громадянина. Політичні партії, громадські організації та ЗМІ є суб'єктами громадянського суспільства, що беруть участь у забезпеченні основних свобод людини і громадянина [15, с. 371]. Отже, колізії виникають в процесі реалізації компетенції органів і посадових осіб держави і суспільства при забезпеченні громадянських прав і свобод людини в Україні під час втілення їх в життя та потребують подальшого удосконалення окремих правовідносин.

Причини існування колізій при регулюванні правовідносин в процесі реалізації громадянських прав і свобод в Україні мають об'єктивний і суб'єктивний характер.

Об'єктивні причини існування колізій науковці розглядають як суперечливі протиріччя при здійсненні правовідносин між суб'єктами держави і суспільства та носіями громадянських прав в умовах їх реалізації. При цьому важливе значення має недосконалість визначення статусу суб'єктів названих відносин та невизначеність статусу держави і суспільства як суб'єктів забезпечення названих правових відносин.

Коло суб'єктивних причин має більш широке значення. Воно зумовлюється рівнем удосконалення законодавства і є результатом практичної діяльності певних суб'єктів. Серед основних причин такого роду колізій називають:

- 1) недосконалу якість сучасного законодавства, що регулює громадянські права і відображається у його суперечності та невідповідності правилам законодавчої техніки;
- 2) недостатню системність нормативно-правових актів, що засновується на непослідовності регулювання громадянських прав;
- 3) низький рівень внесення змін до законодавства, що супроводжується дією одночасно нових та вже скасованих нормативних актів щодо громадянських прав;

4) недосконалість термінології нормативно-правових актів, що викликає певні труднощі правозастосовчої практики при реалізації та забезпечення громадянських прав;

5) наявність великої кількості нормативно-правових актів, що регламентують рівнопорядкові суспільні відносини здійснення громадянських прав;

6) відсутність повної реалізації принципу гласності у законодавчій сфері регулювання громадянських прав;

7) невизначеність повноважень суб'єктів владних відносин, що призводить до порушення принципу розподілу влади та втручання в нормотворчу діяльність інших державних структур (наприклад, виконавчих і судових) при забезпеченні громадянських прав людини;

8) специфіка правового регулювання окремих відносин громадянських прав;

9) низький рівень професійної культури юристів, що призводить до незнання нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини в процесі реалізації громадянських прав і свобод тощо [2].

Дослідження колізій реалізації громадянських прав і свобод людини і громадянина в Україні передбачає характеристику конкретних прийомів, засобів і процедур їх попередження, подолання та усунення їх як способів зменшення колізійності законодавства, що регулює громадянські права. О.В.Москалюк в дисертаційному дослідженні «Механізм подолання змістовних і темпоральних колізій норм права» робить висновок про те, що колізія норм права є нетиповою ситуацією правозастосування, що вимагає від правозастосовувача комплексу дій, спрямованих на правильний вибір правової норми. Подолання колізії відбувається шляхом використання низки критеріїв. Для позначення процесу подолання колізій корисною є категорія «механізм подолання колізій норм права». Це обумовлюється тим, що для подолання колізій існує потреба встановлення ієрархії критеріїв вибору правової норми, яка повинна мати системний і логічно обґрунтований характер. Знаючи місце кожного з колізійних

критеріїв у механізмі подолання колізій, суб'єкт вибору правової норми матиме уявлення про пріоритетність певного критерію, що дасть йому змогу зробити правильний вибір конкретної правової норми. На думку О.В. Москалюк, механізм подолання колізій включає такі елементи, як: 1) колізійна норма; 2) колізійні принципи; 3) принципи права [22].

З метою удосконалення законодавства щодо колізійних правових норм в процесі регулювання і реалізації громадянських прав і свобод пропонуємо прийняти закон України «Про урегулювання конституційних громадянських прав і свобод в Україні».

Підводячи підсумок пропонуємо такі висновки і рекомендації. Протиріччя між міжнародними актами і компетенцією організацій, що здійснюють забезпечення реалізації громадянських прав і свобод людини в Україні свідчить про існуючі колізії в названих правовідносинах. Міжнародні документи закріплюють права людини і членів ООН, (включаючи РФ) які можуть та бажають виконувати свої зобов'язання по забезпеченню громадянських прав людини і громадянина в Україні. За систематичне порушення принципів, встановлених в Статуті ООН (ст.6), член ООН може бути виключений з Організації Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки. З цього приводу ніяких рішень ООН щодо РФ поки що не було прийнято.

Деталізація конституційних принципів в нормах законів та підзаконних правових норм в процесі правового регулювання громадянських прав і свобод людини містить деякі протиріччя, які можуть розглядатися як колізії в правовідносинах між компетентними органами, посадовими особами та кожною особою при втіленні в життя їх громадянських прав. Колізії проявляються в процесі реалізації компетенції органів і посадових осіб держави і суспільства при забезпеченні здійснення громадянських прав і свобод людини в Україні під час втілення їх в життя та потребують подальшого удосконалення окремих правових норм і правовідносин. Пропонуємо прийняти Закон України «Про урегулювання конституційних громадянських прав і свобод в Україні».

5.3. Колізії в процесі реалізації політичних прав людини в Україні

При реалізації політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні колізії містяться в міжнародному і національному законодавстві та в нормативно-правовому регулюванні компетенції суб'єктів правовідносин щодо їх забезпечення. Відповідно до вільної енциклопедії політичні права і свободи визначаються як забезпечена законом і публічною владою можливість участі людини і громадянина в суспільно-політичному житті держави та здійсненні державної і суспільної влади. Це, зокрема, права на свободу слова, зборів, мітингів та на участь в управлінні державними й громадськими справами [23]. Як зауважує В.Л. Федренко, політичні права і свободи людини і громадянина України, поряд з громадянськими правами і свободами, є пріоритетними у системі конституційних прав і свобод людини і громадянина. Це права і свободи людини, які одними із перших отримали своє закріплення в перших конституціях і конституційних актах Європи і Америки і ознаменували утвердження нових, буржуазно-демократичних відносин» [24, с. 80]. Отже реалізація політичних прав, виходячи із змісту наукової праці В.Л.Федоренка, забезпечує можливість людини і громадянина приймати участь у політичному житті держави і суспільства.

Метою підрозділу є дослідження колізій політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати наукові праці та нормативно-правові акти щодо регулювання міжнародними і національними правовими актами процесу реалізації політичних прав і свобод в Україні та усунення протиріч між діючими нормативно-правовими актами і компетенцією суб'єктів, що забезпечують реалізацію названих прав; сформулювати ознаки і дати визначення колізіям регулювання політичних прав і свобод; розкрити причини колізій і запропонувати способи їх усунення; запропонувати висновки і рекомендації по предмету дослідження.

Серед монографічних досліджень конституційних політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні, слід назвати монографію В.В. Букача та А.Ю.Олійника «Конституційні політичні права та свободи людини і громадянина в Україні». В ній досліджені методологічна основа і нормативно-правове регулювання, поняття, зміст та механізм реалізації названих прав і свобод, пропонуються теоретичні висновки та практичні рекомендації щодо удосконалення законодавства та практики реалізації політичних прав і свобод [25].

До політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні традиційно відносять: а) право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36); право громадян України брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 38); в) право на рівний доступ до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 38); г) право громадян України збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39); ґ) право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування (ст. 40) [14].

Забезпечення реалізації політичних прав і свобод людини і громадянина як складової державного суверенітету України залежить від якості законодавства (міжнародного і національного), розвитку принципів права, рівня правового виховання та правової культури особи, дотримання законодавства органами державної влади і місцевого самоврядування [26].

До міжнародного законодавства, що регулює політичні права і свободи людини і громадянина в Україні відносяться:

а) Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки, прийнята 4 липня 1776 р.;

б) Французька Декларація прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р.;

- в) Загальна декларація прав людини 1948 р.;
- г) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.;
- г) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. та ін.

Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки, що була прийнята 4 липня 1776 р. закріпила: а) права до яких належать життя, свобода і прагнення щастя; б) що уряди встановлюються між людьми на те, щоб забезпечувати ці права, а влада урядів походить із згоди тих, ким вони управляють; в) що в кожному випадку, коли якась форма правління стає згубною для такої мети, народ має право змінити або скасувати її і встановити новий уряд, спираючись на такі принципи та організовуючи його владу в такі способи, які видаються народу найдоцільнішими для досягнення своєї безпеки і щастя [27].

Французька Декларація прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р. включає загальні колективні та індивідуальні права всіх громадян Франції, вона досі має фундаментальний характер для французького конституційного права. В ній закріплено політичне право про те, що метою кожного політичного об'єднання є збереження природних і невіддільних прав людини. Цими правами є свобода, власність, безпека та опір гніту [28].

Загальна декларація прав людини 1948 р. закріплює наступні політичні права і свободи людини. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації (ст. 20). Кожна людина має право: а) брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників; б) рівного доступу до державної служби в своїй країні. Воля народу повинна бути основою влади уряду і виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування (ст. 21) [11].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. закріпив наступні політичні права людини : а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і через вільно обраних представників; б) вибирати і бути обраним на виборах; в) бути допущеними на загальних умовах рівності до державної служби; г) право на свободу об'єднання; ґ) право на мирні збори; д) заборона пропаганди війни і виступів на користь національної, расової або релігійної ненависті і закликів до насилля [12].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. серед політичних прав і свобод закріпила: а) свободи зібрань та об'єднання (ст. 11); б) обмеження політичної діяльності іноземців (ст.16) [13]. Отже, закріплення і регулювання політичних прав і свобод людини в міжнародних (універсальних і регіональних) документах свідчить про неповний перелік усіх політичних можливостей на міжнародному рівні та їх деталізації в Конституції і законах України.

Національне законодавство України розширює названий перелік політичних прав і свобод людини і громадянина. Як визначають автори вільної енциклопедії, Конституція України дає більш широкий перелік політичних прав і свобод людини і громадянина (ст. 36-40). Слід зазначити, що названі політичні права конкретизовані у законах України:

- а) Про звернення громадян;
- б) Про інформацію;
- в) Про політичні партії;
- г) Про виборчий кодекс України і деяких ін.

Особливістю політичних прав і свобод в Україні є те, що їх мають лише громадяни України, які досягли 18 років і набули повної правосуб'єктності. Винятком є права на об'єднання в громадські (не політичні) організації та права на індивідуальні та колективні звернення, які належать не тільки громадянам України, а й іноземцям та особам без громадянства, що перебувають на законних підставах в Україні [23].

На думку В.Л. Федоренка, найбільш узагальненим (системоутворюючим) щодо інших політичних прав і свобод людини, є право громадян України брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади й органів місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції України) [24].

Серед названих політичних прав і свобод Конституція України закріплює право: а) на участь в управлінні державними справами; б) на участь у всеукраїнському референдумі; в) участі у місцевих референдумах; г) обирати і бути обраним до органів державної влади і органів місцевого самоврядування; г) на рівний доступ до публічної служби.

О.В. Плахотнік визначає конституційне право на участь у всеукраїнському і місцевих референдумах як закріплену Конституцією України та деталізовану у законах України можливість громадянина України здійснювати активну чи пасивну, публічну, добровільну, цілеспрямовану, законну діяльність щодо власного волевиявлення стосовно прийняття законів і підзаконних нормативно-правових актів та вирішення питань загальнодержавного і місцевого значення шляхом таємного голосування [29]. Отже, О.В. Плахотнік конституційне право на участь у всеукраїнському і місцевих референдумах розглядає з позиції об'єктивного праворозуміння, що закріплене в Конституції України і деталізоване в поточному законодавстві. Відсутність нормативного урегулювання місцевих референдумів потребує прийняття відповідного закону.

К.Я. Сьох визначає конституційного права громадян України на службу в органах місцевого самоврядування в об'єктивному та суб'єктивному значенні. В об'єктивному значенні, на її думку, це сукупність правових норм і принципів, що закріплюються текстуально в Конституції і законах України, на підставі яких у громадянина, який відповідає встановленим вимогам для участі в певній сфері політичної діяльності, виникають та припиняються суспільні відносини щодо доступу і проходження служби в органах місцевого

самоврядування. В суб'єктивному значенні – це непорушні та гарантовані вид і міра можливої (дозволеної), свідомо вольової поведінки суб'єкта (громадянина) в конкретних правовідносинах щодо доступу та проходження служби в органах місцевого самоврядування, участі в управлінні місцевими справами, шляхом здійснення трудової діяльності та реалізації своїх політичних прав в органах місцевого самоврядування, а також це воля громадян, спрямована на зміцнення місцевої демократії в державі [30]. Отже, К.Я. Сьох досліджує конституційного права громадян України на службу в органах місцевого самоврядування в об'єктивному та суб'єктивному значенні. Вона вважає, що це воля громадян України, спрямована на зміцнення місцевої демократії в державі і суспільстві.

С. П. Талимончик, досліджуючи колізії діючих норм, робить висновок про те, що стосовно проведення виборів Президента України під час воєнного стану існує певний вид ієрархічної колізії між нормами Конституції та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо можливості проведення названих виборів. На його думку, для подолання такої колізії необхідно застосовувати норми Конституції як нормативно-правового акта, що має вищу юридичну силу. Адже норми Конституції України дозволяють обмежувати проведення виборів президента у випадку воєнного стану [31, с. 91-92]. Закон України Про правовий режим воєнного стану прямо закріплює, що у разі закінчення строку повноважень Президента України під час дії воєнного стану його повноваження продовжуються до вступу на пост новообраного Президента України, обраного після скасування воєнного стану (ст. 11, п.3) [32]. Отже, С.П. Талимончик вважає, що при вирішенні питання щодо проведення виборів Президента України слід діяти в межах норм Конституції і законів України.

Названі вище закони Україн деталізують окремі положення Конституції України щодо політичних прав людини і громадянина. Так, Закон України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм

Конституцією України права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статуту пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Закон забезпечує громадянам України можливості для участі в управлінні державними і громадськими справами, для впливу на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, для відстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення. Особи, які не є громадянами України і законно знаходяться на її території, мають таке ж право на подання звернення, як і громадяни України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами [33].

Закон України «Про інформацію» від 13 січня 2011 р. регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації [34]. Окремі положення закону протирічать конституційним принципам щодо заборони цензури або гарантування свободи політичної діяльності (ст. 15, 36). В таких випадках діють норми конституції як такі, що мають вищу юридичну силу.

Положення ст. 36 Конституції України деталізуються в Законі України «Про політичні партії» від 5 квітня 2001 року [35]. Законом регулюється порядок утворення і діяльність політичних партій, під якими розуміються зареєстровані згідно з законом добровільні об'єднання громадян, прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, участь у виборах та інших політичних заходах [24]. Ю.М. Ситник визначає конституційне право на свободу об'єднання у політичні партії як закріплені Конституцією та законодавством України і орієнтовані на міжнародні стандарти конституційні політичні можливості громадян України, що визнані, захищені і гарантовані державою і суспільством, виражаються у їх участі при створенні, ліквідації чи реформуванні політичних партій, вступі,

утриманні від вступу чи виході з них та спрямоване на реалізацію і захист інших прав і свобод [36].

Реалізація громадянином України конституційних прав: 1) брати участь: а) в управлінні державними справами; б) у всеукраїнському та місцевих референдумах; 2) вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38) деталізуються виборчому кодексі України та законах України : а) Про Центральну виборчу комісію; б) Про Державний реєстр виборців та ін.

Так, виборчий кодекс України відповідно до Конституції України визначає гарантії права громадян на участь у виборах, регулює підготовку та проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, сільських, селищних, міських, районних у містах рад, сільських, селищних, міських голів [37].

Отже, протиріччя між принципами і нормами міжнародного та національного права, що регулює реалізацію політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні існують на рівні міжнародних договорів і окремих національних нормативно-правових актів, а також правових норм, що урегульовують компетенцію органів і посадових осіб в процесі забезпечення реалізації названих прав і свобод. Пропозиції по усуненню існуючих протиріч сприятимуть удосконаленню законодавства та забезпечення реалізації названих прав людиною і громадянином в Україні.

Проаналізувавши наукові праці і нормативно-правові акти (міжнародні і національні) слід сформулювати ознаки і дати визначення колізіям регулювання політичних прав і свобод.

Ознаками колізій реалізації політичних прав і свобод є:

а) протиріччя між існуючим правопорядком щодо реалізації політичних прав;

б) закріплення політичних прав і свобод та порядку їх реалізації в міжнародних документах та національних нормативно-правових актах;

в) участь людини і громадянина в суспільно-політичному житті держави та здійсненні державної і суспільної влади;

г) гарантування з боку держави і суспільства здійснення політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Колізії реалізації політичних прав і свобод – це протиріччя між існуючим правовим порядком, намірами і діями щодо його зміни, які закріплені міжнародними документами, нормами Конституції України і деталізовані нормами українського законодавства як конкретні можливості людини і громадянина щодо їх участі в суспільно-політичному житті держави та здійсненні державної і суспільної влади та гарантування державою і суспільством їх забезпечення.

Причини колізій регулювання і реалізації політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні є об'єктивні і суб'єктивні.

До об'єктивних причин існування колізій в процесі регулювання політичних прав і свобод відносять :

а) низька якість діючого законодавства, що регулює політичні права і свободи;

б) недосконалість системи нормативно-правових актів, що застосовуються при регулюванні політичних прав і свобод;

в) несвоєчасне удосконалення діючих і вилучення скасованих нормативно-правових актів, що регулюють політичні права;

г) недосконалість термінології нормправа, що викликає труднощі правозастосовчої практики;

г) наявність великої кількості нормативно-правових актів, що регламентують рівнопорядкові суспільні відносини щодо регулювання політичних прав тощо.

Суб'єктивними причинами існування колізій компетенції суб'єктів забезпечення реалізації політичних прав і свобод:

а) які зумовлюються рівнем удосконалення законодавства, щодо результатів практичної діяльності названи суб'єктів;

б) відсутність у суб'єктів повної реалізації принципу гласності у законодавчій сфері;

в) невизначеність повноважень суб'єктів владних відносин при забезпеченні реалізації політичних прав;

г) специфіка правового регулювання окремих правовідносин при реалізації політичних прав;

г) низький рівень професійної культури юристів, що призводить до незнання нормативно-правових актів, що регулюють компетенцію суб'єктів забезпечення політичних свобод та ін. [2].

Пропонуємо наступні способи усунення колізій регулювання і реалізації політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні :

а) у системі законодавства актів, що регулюють процес реалізації політичних прав і свобод виявляти протиріччя та готувати прийняття нового акту;

б) пропонувати відміну одного із актів, які протирічать забезпеченню політичних прав і свобод;

в) приведення у відповідність до вимог суспільного розвитку тих нормативних актів, що мають тривалу історію функціонування та регулюють політичні права і свободи в Україні;

г) здійснювати розробку механізмів та їх закріплення правом з метою подолання конфліктів;

г) підвищення якості законодавства з точки зору його системності та непротиворічності;

д) підвищення рівня та якості професійної підготовки юристів, як суб'єктів забезпечення політичних прав і свобод в Україні.

Підводячи підсумок по підрозділу, можна запропонувати висновки і дати рекомендації по предмету дослідження. Колізії реалізації політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні слід розглядати як протиріччя між існуючим правовим порядком, намірами і діями щодо його зміни, що закріплені міжнародними документами, нормами Конституції України і

деталізовані нормами законодавства як конкретні можливості людини і громадянина щодо їх участі в суспільно-політичному житті держави та здійсненні державної і суспільної влади та гарантування державою і суспільством їх здійснення.

В процесі удосконалення законодавства України та компетенції органів і посадових осіб, що забезпечують реалізацію політичних прав і свобод враховувати причини колізійності законодавства та обирати найбільш ефективні способи їх усунення.

Як рекомендацію пропонуємо прийняти закон України : а) Про урегулювання конституційних політичних прав і свобод в Україні; б) Про місцеві референдуми в Україні.

Підсумовуючи, зазначимо, що колізії реалізації громадянських і політичних прав і свобод – це протиріччя між існуючим правовим порядком, намірами і діями щодо його зміни, які закріплені міжнародними документами, нормами Конституції України і деталізовані нормами законодавства конкретні можливості людини і громадянина щодо фізичної, психічно-психологічної і духовної недоторканності, участі людини і громадянина України індивідуально або колективно у суспільно-політичному житті держави і суспільства, інших можливостях здійснення суспільної, державної та політичної влади, що їм гарантуються. Названі колізії регулюються міжнародними і національними правовими нормами і реалізуються відповідно до компетенції органів і посадових осіб задіяних в процесі їх реалізації та містяться у відповідних нормативно-правових актах. Причини існування колізій характеризуються як сукупність умов, що мають об'єктивний та суб'єктивний характер. Способи зменшення колізійності законодавства розглядаються як конкретні прийоми, засоби і процедури їх попередження, подолання та усунення.

Протиріччя між міжнародними актами і компетенцією організацій, що здійснюють реалізацію громадянських прав і свобод людини в Україні свідчить про існуючі колізії в названих правовідносинах. Міжнародні

документи закріплюють права людини і держав-членів ООН, (включаючи РФ), що можуть виконувати свої зобов'язання по забезпеченню громадянських прав. За систематичне порушення принципів, встановлених в Статуті (ст.6), член ООН може бути виключений з Організації Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки. З цього приводу ніяких рішень ООН стосовно РФ поки що не прийняла.

Деталізація громадянських принципів в нормах законів та підзаконних правових нормах в процесі правового регулювання містить деякі протиріччя, які можуть розглядатися як колізії в правовідносинах між компетентними органами, посадовими особами та кожним при втіленні в життя їх громадянських прав.

Колізії в процесі реалізації компетенції органів і посадових осіб держави і суспільства при забезпеченні громадянських прав і свобод людини в Україні під час втілення їх в життя потребують подальшого удосконалення окремих правовідносин та закріплення їх в законах.

Протиріччя між існуючим правовим порядком, намірами і діями щодо його зміни є колізіями в процесі регулювання і реалізації політичних прав і свобод, як закріплені міжнародними документами, нормами Конституції України і деталізовані нормами законодавства як конкретні можливості людини і громадянина щодо їх участі в суспільно-політичному житті держави та здійсненні державної і суспільної влади та гарантування державою і суспільством їх здійснення.

З метою усунення протиріч в Конституції і законах України в якості рекомендацій пропонуємо прийняття законів України: а) Про колізії реалізації громадянських і політичних прав і свобод людини в Україні; б) Про урегулювання конституційних громадянських прав і свобод в Україні; в) Про урегулювання конституційних політичних прав і свобод в Україні; г) Про місцеві референдуми в Україні.

Питання до розділу 5

1. Поняття колізій в реалізації громадянських і політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні.
2. Види колізій реалізації громадянських прав і свобод людини і громадянина в Україні.
3. Види колізій реалізації політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні.
4. Міжнародні правові норми які регулюють колізій в процесі реалізації громадянських і політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні.
5. Національні правові норми які регулюють колізій в процесі реалізації громадянських і політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні.
6. Причини існування колізій в процесі реалізації громадянських і політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні.
7. Конкретні прийоми, засоби і процедури в процесі реалізації громадянських і політичних прав і свобод людини і громадянина та їх попередження, подолання та усунення в Україні.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте міжнародні правові акти:

- а) положення Статуту ООН щодо прав і свобод людини;
- б) Загальну декларацію прав людини від 10 грудня 1948 року;
- в) Міжнародний біль про громадянські і політичні права людини;
- г) Європейську конвенцію з прав людини від 4 жовтня 1950 року;
- г) інше міжнародне законодавство з прав людини в Україні.

Запропонуйте висновки і рекомендації щодо удосконалення міжнародного законодавства.

2. Проаналізуйте національні правові акти :

- 1) Конституцію України (ст. 27-35; ст. 36-40);

2) закони України щодо регулювання громадянських і політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні;

3) підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють колізії щодо реалізації громадянських і політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні.

3. Підготуйте проекти законів України:

1) Про колізії реалізації громадянських і політичних прав і свобод людини в Україні;

б) Про урегулювання конституційних громадянських прав і свобод в Україні;

в) Про урегулювання конституційних політичних прав і свобод в Україні;

г) Про місцеві референдуми в Україні.

Література :

1. Олійник А.Ю. Конституційне право України та зарубіжних країн : підруч. / А.Ю. Олійник, М.І. Кагадій ; за заг. ред. проф. А.Ю. Олійник. Київ : КНУТД; Дніпро: ДДУВС, 2018. 436 с.

2. Юридична колізія / <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (Дата звернення 18.01.25).

3. Ленгер Я.І. Правова природа колізії та її особливості в муніципальному праві. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2017. № 25. С. 14-16.

4. Лилак Д. Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика) [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Лилак Дмитро Дмитрович; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2004. 20 с.

5. Москалюк О. В. Механізм подолання змістовних і темпоральних колізій норм права : автореф. дис... канд. юр. наук. КНУ ім. Т. Шевченка. К., 2011. 21 с.

6. Єрофєєва М.М. До питання колізій у законодавстві. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11. С. 33-37.

7. Майстренко О. В. Теоретико-правові аспекти колізій у законодавстві України: дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.01. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. 20 с.

8. Шевченко Т.В. Юридична колізія: теоретично-правовий аспект. Право і суспільство. 2013. № 3. С. 13-18.

9. Статут Організації Об'єднаних Націй / https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (Дата звернення від 19.01.2025).

10. Війна Росії проти України / <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-zahroza-viyny/31703318.html> (Дата звернення від 19.01.2025).

11. Загальна декларація прав людини Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (Дата звернення від 19.01.2025).

12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права / https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text Поточна редакція від 19.10.1973. (Дата звернення 27.01.2025).

13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) / https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (Дата звернення 19.01.2025)

14. Конституція України Закон України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. Поточна редакція від 01.01.2020.

15. Олійник А.Ю. Конституційні свободи людини і громадянина та їх забезпечення в Україні: Монографія. К.: КНУТД; Дніпро: ДДУВС, 2018. 371 с.

16. Домбровської О. В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Домбровська Оксана Валентинівна; Національна академія внутрішніх справ України. К., 2005. 236 с.

17. Право на життя / <https://uk.wikipedia.org/wiki/%> (Дата звернення 30.01.2025)

18. Захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи / <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/> (Дата звернення 30.01.2025)

19. Олійник В.С. Конституційне право кожного на особисту недоторканність (порівняльний аналіз). Вісник Запорізького національного університету. 2016. № 2. С. 7-14.

20. Кримінальний кодекс (КК) України : Закон України від 5 квітня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131. Поточна редакція від 26.12.2024.

21. Бідняжевська А.Ю. Конституційне право на недоторканність житла людини і громадянина та його забезпечення правоохоронними органами в Україні. Автореф. дис. к.ю.н. за спеціальністю 12.00.02. НАВС. Київ, 2012. 20 с.

22. Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України : Закон України від 13 квітня 2012 р. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 09-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. Поточна редакція від 26.12.2024.

23. Політичні права людини / <https://uk.wikipedia.org/wiki/%> (Дата звернення 9.02.25).

24. Федоренко В.Л. Політичні права та свободи людини і громадянина в Україні: поняття, види, характеристика. Історико-правовий часопис. 2016. №1 (7). С. 80-87.

25. Букач В.В., Олійник А.Ю. Конституційні політичні права та свободи людини і громадянина в Україні: Монограф. Д.: Дніпроп. Держ. Ун-т внутр. справ, 2006. 172 с.

26. Реалізація та захист прав людини / <https://chernigivstat.gov.ua/new/zohist.htm> (Дата звернення 09.02.2025).

27. Декларація представників Сполучених Штатів Америки, які зібралися на Загальному конгресі Ухвалена Конгресом 4 липня 1776 року. / [https://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20\(07\)%2004.USA.php](https://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20(07)%2004.USA.php) (Дата звернення 10.02.2025).

28. Французька Декларація прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р. / <https://uk.wikipedia.org/wiki/%> (Дата звернення 10.02.2025).

29. Плахотнік О.В. Конституційне право громадян брати участь у всеукраїнських та місцевих референдумах і його забезпечення в Україні. Автореф. дис. к.ю.н. за спеціальністю 12.00.02. КНУВС. Київ, 2010. 22 с.

30. Сьох К.Я. Конституційне право громадян на службу в органах місцевого самоврядування. Автореф. дис. к.ю.н. за спеціальністю 12.00.02 конституційне право; муніципальне право. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2010. 22 с.

31. Талимончик С. П. Вирішення колізії між нормами Конституції і Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо можливості проведення виборів Президента під час воєнного стану. Часопис Київського університету права. 2023. № 4. С. 89-92.

32. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. Ст. 250. Поточна редакція від 08.02.2025.

33. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256. Поточна редакція від 31.12.2023.

34. Про внесення змін до Закону України "Про інформацію" Закон України від 13 січня 2011 р. Відомості Верховної Ради України. 2011, N 32, ст.313. Поточна редакція від 31.03.2023.

35. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2001, № 23, ст.118. Поточна редакція від 19.12.2024.

36. Ситник Ю.М. Конституційне право громадян України на свободу об'єднання у політичні партії. Автореф. дис. к.ю.н. за спеціальністю 12.00.02. НАВС. Київ, 2013. 21 с.

37. Виборчий кодекс України : Закон України від 19 грудня 2019 року. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 7, № 8, № 9. Ст. 48. Поточна редакція від 31.12.2023.

РОЗДІЛ 6 КОЛІЗІЇ У РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ, КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ, ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

6.1. Сутність колізій у кримінальному, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому праві: їх види, способи виявлення та подолання

6.2. Характеристика окремих видів колізії у кримінальному праві

6.3. Характеристика окремих видів колізії у кримінально-процесуальному праві

6.4. Характеристика окремих видів колізії у кримінально-виконавчому праві

Питання до розділу

Завдання для самостійної роботи

6.1. Сутність колізій у кримінальному, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому праві: їх види, способи виявлення та подолання

Сьогодні українське суспільство непохитно бореться за свою незалежність через вторгнення в Україну російської федерації, яка нехтує всіма правилами і конвенціями війни. В умовах воєнного стану, та в рамках становлення України, як правової, демократичної держави є надважливим дотримання прав і свобод людини та громадянина закріплених в Конституції України та в інших чинних нормативно-правових актах.

Крім цього ряд недосконалостей та прогалин, які існують у чинному кримінальному, кримінально-процесуальному, та кримінально-виконавчому законодавстві негативно впливають на реалізацію своїх прав громадянами нашої держави.

Розбіжності (колізії), що виникають між реально або формально-чинними нормами кримінального, кримінально-процесуального, та кримінально-виконавчого права проявляються у колізіях законодавства

регулюючи однакові фактичні відносини, що негативно впливає на кваліфікацію дій винних осіб; на притягнення винних до кримінальної відповідальності; на здійснення досудового розслідування кримінальних проваджень; на сам процес судового розгляду, та винесення законного, обґрунтованого вироку суду.

На початку варто з'ясувати, що розуміється під «прогалинами» та «колізіями» у праві.

У тлумачному словнику української мови під «прогалиною» розуміють упущення; пропуск; недолік; ваду; хибу [4, с. 559], а під колізією – зіткнення протилежних поглядів, прагнень, інтересів [4, с. 303]. Тобто мова йде про прогалини у законодавстві, що означає повну або часткову відсутність правового регулювання певних суспільних відносин, які потребують правового регулювання [34, с. 271]. Зокрема такі прогалини проявляються у нормах кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права.

Питання, що стосуються «прогалини у праві» ставали предметом дослідження багатьох вчених, думки деяких з них варто проаналізувати.

Науковці Онищук І.І. та Штак І.В. вважають, що наявність теорій, вчень та концепцій доводить існування парадигми та свідчить про зрілість наукового знання. При цьому останнім критерієм є єдність різних поглядів на основні питання наукової галузі, наявність базових понять та існування єдиних критеріїв і стандартів оцінки отриманих результатів. [25, с. 638].

У науковому полі існують ще й інші підходи з окреслених питань. Так, Кельман М.С. у своїх працях використовує термін «прогалини в праві», під яким розуміє відсутність правових норм, необхідних для регулювання суспільних відносин, а також неповноту правової моделі [10, с. 501].

Тимченко С.М. зазначає, що «прогалина у праві» - це часткова або повна відсутність у чинних нормативно-правових актах необхідних правових норм, тобто правового регулювання певних суспільних відносин [35, с. 124].

Наявні «колізії» у праві утворюють колізійне право. Під «колізійними нормами права» варто розуміти взаємовиключні (тобто несумісні) правові норми. Таким чином, «колізійні правові норми» кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права є альтернативними утвореннями, які за своєю суттю можуть бути діаметрально протилежними, або ж співвідноситися між собою, зокрема це стосується норм кримінального та кримінально-процесуального права.

Під «юридичними колізіями» слід розуміти формальні протиріччя та неузгодженості, які існують у правовій системі та виникають внаслідок інтелектуальних помилок або порушень правових методів суб'єктами правовідносин [3, с. 275- 276]. У міжнародних енциклопедіях можна зустріти інформацію про «колізійні норми» та «колізію нормативних актів» [21, с. 156-157]. Таким чином, науковці розглядають колізійні норми як норми, метою яких є вирішення колізій у праві. Водночас особливість колізійних норм як засобу подолання колізій у праві проявляється, насамперед, у функції права, його системі та структурі. Так, «колізійною нормою» вчені вважають ту норму, що спрямована на вирішення колізій у праві. При цьому специфіка колізійної норми як засобу подолання конфліктів у праві виявляється, насамперед, у функціях права та в їх системі й структурі [21, с. 156]. Колізія нормативних актів проявляється у суперечності між правовими приписами відповідних актів, та передбачає відмінності у процесі регулювання аналогічних суспільних відносин [21, с. 156].

Колізії, які існують у кримінальному, кримінально-процесуальному, та кримінально-виконавчому праві можна поділити на темпоральні, ієрархічні та змістовні.

Темпоральні колізії - це колізії, що виникають внаслідок прийняття щонайменше двох норм права з одного і того ж питання в різний час. Загальним принципом подолання таких колізій є правило, згідно з яким наступний закон з того самого питання скасовує дію попереднього. За загальним правилом закон не має зворотної сили, окрім випадків, коли

закони та інші нормативно-правові акти пом'якшують або скасовують відповідальність особи, про що зазначено в Основному законі нашої держави.

Ієрархічні колізії виникають тоді, коли однакова фактична ситуація регулюється нормами, які знаходяться на різних рівнях в ієрархічній структурі законодавства і тому мають різну юридичну силу. Загальний колізійний принцип, який використовується для подолання ієрархічних колізій, полягає в тому, що у випадку колізії застосовується норма, яка має вищу юридичну силу. Подолання ієрархічних колізій неможливе без з'ясування ієрархічної структури українського законодавства. Ця структура визначається юридичною силою нормативних актів, а ця юридична сила визначається місцем, яке займають органи, що видають ці акти, в державних структурах.

Змістовні колізії - це колізії, що виникають внаслідок часткового збігу у сфері регулювання, зумовленого особливостями суспільних відносин. Особливість таких колізій пов'язана з поділом правових норм на загальні, спеціальні та виняткові. Загальні правові норми, як відомо, поширюються на весь тип відносин. Спеціальні правові норми поширюються лише на окремі види відносин і встановлюють певні особливості порівняно із загальними правовими нормами. Виняткові правові норми встановлюють зовсім інший порядок, ніж загальні правові норми. Матеріальні колізії виникають через прагнення законодавця відобразити в спеціальній нормі особливості регулювання конкретних відносин. Іншими словами, об'єктивна причина такої колізії, як правило, полягає в особливостях правового регулювання конкретних відносин.

У випадку виникнення колізій між загальною та спеціальною (винятковою) нормою у кримінальному, кримінально-процесуальному, та кримінально-виконавчому праві слід керуватися принципом, що «спеціальний або винятковий закон скасовує дію загального закону».

Зменшення колізії в тому числі у кримінальному, кримінально-процесуальному, та кримінально-виконавчому законодавстві передбачає спектор конкретних прийомів, засобів та процедур щодо їх попередження, подолання. Подолання колізій передбачає їх переборення в конкретному випадку в процесі правозастосування. Існують такі способи подолання колізій: нормативно-правовий; процедурно-правовий; превентивно-правовий.

Нормативно-правовий спосіб подолання колізій у кримінальному, кримінально-процесуальному, та кримінально-виконавчому праві передбачає вдосконалення права як системного утворення.

Процурно-правовий спосіб подолання колізій у кримінальному, кримінально-процесуальному, та кримінально-виконавчому праві передбачає діяльність спеціальних органів державної влади діяльність якої спрямована на подолання колізій.

Превентивно-правовий спосіб подолання колізій у кримінальному, кримінально-процесуальному, та кримінально-виконавчому праві передбачає недопущення можливості виникнення колізій у практичній діяльності компетентних органів, які залучені до кримінальної, кримінально-процесуальної, та кримінально-виконавчої діяльності.

Варто зауважити, що одним із способів подолання колізій є видання колізійних норм, тлумачення кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законів.

Як і будь-яке суспільне явище краще попередити, чим усувати негативні наслідки, не є винятком і колізії у праві. Так, попередження колізій у кримінальному, кримінально-процесуальному, та кримінально-виконавчому законодавстві передбачає комплекс заходів, що дозволяють запобігати появі колізій ще на стадії підготовки, прийняття і введення в дію нормативних актів до набуття ними чинності. Під час попередження колізій варто враховувати правила законодавчої техніки. Це може виявлятися у послідовному узгодженні проєктованих норм із системою чинних норм

права. За допомогою нормотворчості можливо усунути колізії у законодавстві.

Превентивні засоби дають можливість попередити колізії у кримінальному, кримінально-процесуальному, та кримінально-виконавчому законодавстві. Зокрема, це діяльність суб'єктів, які діють в межах закону чи наданої компетенції щодо здійснення превентивних заходів. За допомогою попередньої експертної оцінки нормативних актів можливо протидіяти колізіям. Постійний аналіз та систематизація законодавства даватимуть можливість виявляти протиріччя, які існують у нормах права; чіткий облік та інвентаризація підзаконних нормативних актів також будуть впливати на виявлення колізій.

За допомогою удосконалення норм кримінального, кримінально-процесуального, та кримінально-виконавчого законодавства можливо також виявляти та попереджувати колізії у праві. Це можливо шляхом:

- виявлення у системі законодавства актів, що протирічать один одному, та прийняття замість них нового акту;
- відміни одного із актів, які протирічать;
- розробки та прийняття колізійних норм; шляхом приведення у відповідність до вимог суспільного розвитку тих нормативних актів, що мають тривалу історію функціонування;
- розробки механізмів та їх закріплення правом, що надають можливість подолати конфлікти у праві;
- нормативного закріплення на галузевому рівні особливостей колізій, що існують на галузевому рівні та можливостей їх усунення;
- підвищення якості законодавства з точки зору його системності та непротиворічності;
- залучення фахівців з певних галузей права (як науковців, так і практиків), які надаватимуть кваліфіковану допомогу правотворчому процесу певного напрямку.

Окреслені способи виявлення та подолання колізій підкреслюють важливість проблеми колізійного кримінального, кримінально-процесуального, та кримінально-виконавчого права і визначають наявність оптимальних шляхів недопущення та подолання колізій, які негативно впливають на реалізацію законних прав та інтересів громадян нашої держави.

6.2. Характеристика окремих видів колізії у кримінальному праві

У кримінальному праві під «колізією» варто розуміти існуючу суперечність між змістом кількох положень, що регулюють однакові суспільні відносини, містяться в одному й тому самому джерелі або навіть різних джерелах кримінального права України. Колізії у кримінальному праві негативно впливають на кваліфікацію дій винних осіб, на призначення виду та міри покарання, та винесення законного обґрунтованого вироку суду.

В цьому підрозділі буде розглянуто питання, щодо «колізій» у кримінальному праві України, які виникають у зв'язку із новими викликами для нашої держави, які відбуваються в умовах війни. Злочинність змінюється, молодшає, злочинці вдаються до нових способів вчинення кримінальних правопорушень, об'єднуючись у злочинні організації, при цьому вміло використовуючи в своїх цілях військові дії, які відбуваються по відношенню до нашої держави. І тут, головне, щоб наявні колізії у кримінальному законодавстві не були «на руку» правопорушникам, які завжди шукають шляхи уникнення від кримінальної відповідальності, чи шляхи зменшення кримінальної відповідальності.

З появою нових статей Кримінального кодексу України (далі - КК України) виникли ряд «правових колізій», які потребують ретельного аналізу та вирішення. Крім цього положення Кримінального кодексу України не є досконалими, адже загальновідомо, що колізії існують у кримінальному законодавстві досить давно, про що заявляють юристи у науковому полі.

Якщо звернутись до самого поняття «колізії» кримінально-правової норми, то варто констатувати, що воно не знайшло свого відображення у Кримінальному законі, про те сформульоване вітчизняними науковцями.

Так, зокрема, Письменний Д.П., досліджуючи цю проблему, відзначає, що «у колізії містяться норми, які суперечать одна одній і відрізняються за змістом» [26, с. 80]. Дійсно наявні суперечності можуть відрізнятися за змістом, а це негативним чином впливає на хід та результати досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Колізії, що існують нині у кримінальному законодавстві ускладнюють процес кваліфікації протиправних дій винних осіб, залишаючи значний простір для тлумачення, що дає можливість правопорушнику використовувати недосконалість законодавства зменшуючи відповідальність чи взагалі уникаючи відповідальності.

Задля уникнення неоднозначностей у трактуванні та правовій оцінці дій правопорушників законодавчі норми повинні бути викладені чітко, послідовно, та зрозуміло, що буде запорукою справедливого правосуддя, де винні особи понесуть кримінальну відповідальність за ті дії, та й тій мірі з огляду на норми діючого КК України.

У випадку виникнення суперечностей між нормами закону та Конституцією України, колізії вирішуються на користь Конституції України, яка має найвищу юридичну силу [38].

У листі Міністерства юстиції України «Щодо практики застосування норм права у випадку колізії йдеться мова про те, що наявна колізія норм права вирішується шляхом вибору того нормативного акту, який має бути застосований до конкретного випадку [39]. Так, дійсно нормативний акт, який є доцільним у кожному конкретному випадку має значну перевагу між колізією правової норми. Кримінальне законодавство є недосконалим, а для урегулювання колізійних питань звертаються до нормативних актів, які стосуються окремого кримінального провадження, яке перебуває на розгляді в органах досудового розслідування.

Так, аналізуючи зміст ст. 27 «Види співучасників», ст. 256 «Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності» та зміст ст. 396 КК України «Приховування злочину» [14], варто зауважити, що вказані статті не є новими у КК України, про те є надважливими для правоохоронних органів під час кваліфікації дій правопорушників, особливо в умовах війни.

Звертаючись до ч. 6 ст. 27 КК України [14], варто зауважити, що у цій статті йде мова про те, що «співучастю не є не обіцяне заздалегідь переховування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, знарядь і засобів учинення кримінального правопорушення, слідів кримінального правопорушення чи предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом, або придбання чи збут таких предметів», а особи, які вчинили такі діяння притягуються до кримінальної відповідальності за ст. ст. 198 та 396 КК України [14].

Аналізуючи зміст ст. 256 КК України [14], необхідно зазначити, що дана стаття передбачає кримінальне правопорушення, яке полягає у сприянні учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, а також заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій по створенню умов, які сприяють їх злочинній діяльності. В даному випадку під злочинною діяльністю варто розуміти вчинення тяжкого чи особливо тяжкого кримінального правопорушення, це можна пояснити в контексті ч. 4 ст. 28 КК України [14], де вказано, що ідентифікуючою характеристикою злочинної організації є те, що її члени зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких кримінальних правопорушень. Разом із тим ст. 396 КК України [14] передбачає заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого кримінального правопорушення.

Отже, можна констатувати, що зазначене положення ст. 256 КК України охоплює меншу кількість випадків, ніж положення ст. 396 КК України, так, як в зазначеному положенні ст. 256 КК України йдеться про укриття злочинної діяльності тільки учасників злочинних організацій і тільки шляхом передбаченого в ньому виключного переліку способів. Про те, це не означає, що між двома зазначеними положеннями існує конкуренція норм [14]. Якщо системно проаналізувати положення із ч.6 ст. 27, ст. ст. 256 і 396 КК України, то можна побачити колізію між положенням ч. 6 ст. 27 і ст. 256 КК України і колізію між положенням ст. 256 і ст. 396 КК України [14]. Тут варто констатувати, що ст. 256 КК України в її ізолюваному розумінні передбачає, що зазначені вчинки треба кваліфікувати за нею, тоді як згідно з ч. 6 ст. 27 КК України їх треба кваліфікувати за ст. 396 КК України [7, с. 221-222].

У випадку виникнення колізії між нормами права, вони вирішуються на користь конкретної виключної норми права. Колізії між нормами, які передбачені загальною та особливою частиною КК України вирішуються на користь норм, передбачених загальною частиною Кодексу [7, с. 221-222].

У випадку існування певних неузгодженостей між нормами, які видані одним і тим самим нормотворчим органом, застосовується акт, який був виданий пізніше, навіть якщо прийнятий раніше акт не втратив своєї чинності. Така неузгодженість може виникнути внаслідок того, що прийняття нової норми не завжди супроводжується скасуванням «застарілих» норм з одного й того ж питання.

У реаліях війни питання колабораційної діяльності набуло особливої актуальності для нашої держави, тому у кримінальному законодавстві були внесені зміни, які охоплювали появу нових статей КК України, що регламентують відповідальність за різні види співробітництва з агресором, та є позитивним моментом у розвитку кримінального права. Про те, ці ж новели породили ряд правових колізій, які потребують ретельного аналізу та вирішення, адже це впливатиме на кваліфікацію винних осіб у вчиненні

кримінальних правопорушень, та загалом буде ускладнювати процес правозастосування.

Проаналізувавши ст. ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», 111-2 «Пособництво державі-агресору» та 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» КК України [14] необхідно констатувати, що вищевказані норми часто перетинаються, створюючи складнощі у кваліфікації кримінальних правопорушень, що призводить до подвійної кримінальної відповідальності за одні й ті самі дії, а це є неможливим адже суперечить нормам КК України. У КК України йде мова про те, що за одне і теж саме кримінальне правопорушення не можливо двічі притягнути винну особу.

Так, ч. 1 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 436-2 КК України [14] мають схожі ознаки, проте різні акценти в кваліфікації дій винних осіб, що підпадають під їх регулювання. Розмежування колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору становить ще однією проблемою під час кваліфікації дій винних осіб. Норми ст. 111-2 КК України, яка була додана пізніше до КК України дублюють норми що стосуються «господарського» колабораціонізму в ч. 4 ст. 111-1 КК України, про також вказують науковці Головка О.В., та Алексійчук О.М. у своєму дослідженні [5, с. 304-305].

Такі відомі експерти, як Дудоров О. і Мовчан Р. здійснюючи аналіз даних колізійних норм, доходять висновку, що з КК України варто взагалі виключи ст. 111-2 [8, с. 99]. Така думка експертів має право на існування, адже виправдана своїм дублюванням норм.

На вирішення вищевказаних правових колізій, Верховний Суд України висловлює пропозицію щодо розмежування складів правопорушень за об'єктом посягання. За такого вирішення даних правових колізій, колабораційну діяльність варто розглядати, як правопорушення проти основ національної безпеки України, тоді як об'єктом складу кримінального правопорушення за ст. 436-2 КК України [14], є мир, безпека людства і

міжнародний правопорядок. Такої ж думки дотримується Лісова Ю., яка проводила дослідження щодо розмежування колабораційної діяльності поміж інший кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки держави [18].

В даному контексті не слід забувати, що такі поняття, як : «безпека людства» і «національну безпека» взаємопов'язані, проте «безпека людства» є значно ширшим поняттям та поглинає «національну безпеку». В деяких випадка, на практиці виникають труднощі щодо розмежування цих понять, атому це може призвести до неправильної кваліфікації діянь винної особи.

Ключовим елементом верховенства права є законність, а суперечливість норм права може призвести до порушення даного принципу, що в подальшому вплине на реалізацію прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. З позицій Європейського суду з прав людини норма права не може вважатися законом, якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю, щоб громадянин міг передбачити наслідки своїх дій [28, с. 22].

Пономаренко Ю., пропонує застосовувати принципи «*in dubio pro reo*» і «*non bis in idem*» задля вирішення конфліктів між статтями 111-1 та 111-2 КК України [20, с. 70].

Варто зауважити, що наявні колізії між ст. ст. 111-1, 111-2 та 436-2 КК [14] України можуть впливати на процес кваліфікації кримінальних правопорушень, що в результаті може призвести до подвійної відповідальності за одні й ті самі дії, що суперечить нормам КК України.

Слушною є думка Маріна О., який пропонує шляхи вирішення даних колізій. Так, він запропонував вирішити колізії між статтями 111-1 та 111-2 КК України таким чином, що варто застосовувати такий принцип, щоб «новіший закон скасовував попередній», а другий – використовувати правила тлумачення, які сприяють особі, дії якої кваліфікуються [20, с. 7; 40].

Знову ж таки можемо спостерігати колізію у ст. 297 КК України «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого»

[14]. Дана стаття є також актуальною в умовах сьогодення. Тут можна прослідкувати наявність в об'єктивній стороні кримінального правопорушення таких суспільно небезпечних дій як «наруга» та «осквернення». Законодавець не дає тлумачення цих двох понять. Осквернення і є наругою, а роздвоєння цих понять негативним чином впливає на розуміння цієї норми. Тому для більш чіткого розуміння, законодавцю варто внести зміни у ч. 2 ст. 297 КК України [14], замінити термін «осквернення» на «наругу», як в частині 1 цієї статті. У випадку, якщо законодавець вважає, що ці поняття за своєю суттю різні, то є альтернативний спосіб вирішення - додати примітку до цієї статті, в якій дати пояснення окресленим термінам.

У зв'язку з військовими діями проти України багато воїнів гине захищаючи нашу незалежність. В кожному українському місті (селищі) встановлюються Алеї Героїв, де люди вшановують пам'ять загиблих воїнів, схиляючи голови, та приносячи квіти до пам'ятників загиблих воїнів. колаборанти, чи інші особи можуть вчиняти правопорушення біля таких місць, тому ст. 297 КК України варто доповнити ч. 5 такого змісту: «Наруга над Алеєю Героїв, незаконне заволодіння предметами, що знаходяться на Алеї (в тому числі квітами), - караються штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

З метою чіткого розмежування складів кримінальних правопорушень, на законодавця покладаються обов'язки до удосконалення правових норм. Внесення змін до КК України є необхідним, адже порушення прав людини та громадянина тягне за собою скасування вироків, винесення виправдувальних вироків, та закриття кримінальних проваджень. А поки що не маючи відповідних змін у КК України необхідно орієнтуватись на висновки Верховного Суду та дотримуватися його рекомендацій у правозастосуванні, щоб уникнути виправдувальних вироків, та недопустити,

щоб винні особи ухилились від кримінальної відповідальності. Кожна винна особа повинна бути притягнута до кримінальної відповідальності в міру своєї вини, та повинна понести відповідальність за свої незаконні дії. Кожна невинувата особа, не може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Суд, як незаконний арбітр повинен дослідити докази в повній мірі, та винести законний, обґрунтований вирок суду.

Доцільно відзначає Олійник О., досліджуючи способи подолання колізій у кримінальному праві, що положення КК України, що закріплені у ч. 2 ст. 1, ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 3 і ч. 4 ст. 3, розглядаються як передумови для розв'язання питання про подолання колізій і прогалин у законі про кримінальну відповідальність, адже наука кримінального права міцно обмежена межами принципів, що існують у цій галузі [24, с. 42]. Під час призначення покарання винним особам воно повинно базуватись на положеннях КК України, який ґрунтується на Основному законі України, а також на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Аналогія під час застосування закону про кримінальну відповідальність забороняється. Вчинення особою (особами) суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення є підставою для притягнення до кримінальної відповідальності.

6.3. Характеристика окремих видів колізії у кримінально-процесуальному праві

В умовах воєнного стану є важливим дотримання прав і свобод людини, про те наявні прогали та недосконалості у чинному кримінальному процесуальному законодавстві сприяють недотриманню цього Конституційного принципу. А тому виникає необхідність виокремити правові колізії у кримінально-процесуальному праві, розтлумачити їх, та знайти шляхи вирішення колізійних питань, що негативно впливають на притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, на винесення

вироки суду. Недосконалість кримінально процесуального законодавства, наявність правових колізій дають можливість ухилитися правопорушнику від вчиненого кримінального правопорушення. Тому надважливо розуміти шляхи розв'язання колізій у кримінально-процесуальному праві України, та правильного їх тлумачити.

Зокрема, звертаючись до кримінально процесуального кодексу України (далі-КПК) проаналізуємо окремі статті, де вбачається колізійність.

У ч. 2 ст. 23 КПК [15] вказано, що доказами не можуть бути визнані відомості, що містяться у показаннях, предметах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків передбачених КПК. Це випадки коли суд має право визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується (ч. 3 ст. 349 КПК); суд має право розглянути обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження (ст. 381 КПК); вирок може бути постановлений без безпосереднього дослідження в судовому засіданні доказів, якщо у кримінальному провадженні були досягнуті угоди про примирення та угоди про визнання винуватості, а суд визнав за можливе затвердження угод (гл.35 КПК) [15]. Дана норма свідчить про у чинному КПК наявна належна правова процедура формування судових доказів. Погорецький М.А. досліджуючи питання доказів у кримінальному процесі теж висловлював окреслені погляди щодо порядку зібрання та визнання доказів допустимими [27].

Так, у п. 2 ст. 93 КПК [15] зазначено, що сторона обвинувачення наділена правом збирати відомості, які можуть бути доказами шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а хід та результати фіксуються у протоколах, додатках до них та на носіях інформації (ст. 103-105 КПК). У судовому порядку збірнані відомості визнаються доказами при визнанні їх належності та допустимості. Про те, у питання визначення допустимості доказів у чинному КПК окреслено досить суперечливо.

У чинному КПК України Так, у п. 1 ст. 86 КПК [15] йде мова про те, що доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку передбаченому КПК. Тут можна констатувати, що збирання доказів відбулось без порушення конституційних норм, у порядку передбаченому чинним законом, уповноваженою на те особою. Допустимість доказів розглядається, як придатність їх для використання у кримінальному процесі за формою. Форма судового доказу має вагоме значення, адже його зміст залежить від об'єктивних властивостей фактів і обставин, що підлягають доказуванню, проміжних і побічних фактів, від якості джерел, об'єктивних і суб'єктивних факторів, що загалом впливають на формування доказів. Суд зобов'язаний дослідити докази безпосередньо, виявивши їх належність до матеріалів кримінального провадження, з'ясувати ймовірні порушення, які могли допустити органи досудового розслідування та дізнання під час збору доказів, та загалом докази, які зібрані з явними порушеннями КПК та Основного закону визнати недопустимими.

Аналізуючи зміст п.1 ст. 87 КПК [15], необхідно констатувати, що недопустимими є докази, які отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Порівнюючи зміст цих двох статей варто зауважити, що допустимими являються докази, які належать до предметів духовного і матеріального світу, окрім тих, що одержані з істотним порушенням конституційних та конвенційних прав і свобод людини. З вищезазначеного можна зробити висновок, що у ст. 86 КПК застосований виключно нормативний підхід, а у змісті ст. 87 КПК – підхід правового реалізму, про що також зазначає Вахненко Т.В. у своєму дослідженні [3, с. 27-29].

Тут, варто зауважити, що визначений у КПК України спектор доказів не відповідає положенням Конституції України, адже у змісті ст. 62

Конституції України вказано, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях [11]. Зі змісту даної норми можна зробити висновок, що недопустимими є дані, які здобуті саме незаконним шляхом, а дані здобуті законним шляхом, а не тільки в порядку чинного КПК України можуть вважатися допустимими доказами.

Тертишник В.М. досліджуючи колізії кримінально-процесуального права, з даного приводу пропонує внести зміни до КПК України, що стосуються потяття та сутності доказів. Він говорить, що «Доказами є отримані в передбаченому законом порядку фактичні дані, які відповідають вимогам належності до справи, допустимості і достовірності». Крім цього автор пропонує доповнити інститут доказового права нормою такого змісту: «Фактичні дані, отримані шляхом здійснення оперативно-розшукових дій, антикорупційних заходів, діяльності щодо запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, митних та інших передбачених законом адміністративних чи цивільно-процесуальних процедур, можуть використовуватися в кримінально-процесуальному доказуванні за умови, що з'ясовано й може бути перевірено джерело і спосіб їх здобуття, фактичні дані отримані без недопустимого втручання в гарантовані Конституцією України права і свободи громадян, не є «плодами отруйного дерева» чи даними, отриманими в умовах провокації злочину, такі здобуті фактичні дані відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності» [36].

Такі пропозиції автора є цілком виправданими, і зрозумілими. Звертаючись до вищевказаної автором доктрини «плодів отруйного дерева» (fruit of the poisonous tree) сформульованої Європейським судом з прав людини у справах (далі- ЄСПЛ) «Гефген проти Німеччини», «Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Шабельник проти України» «Балицький проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України», «Яременко проти України», варто зауважити, що відповідно до цієї

доктрини, якщо джерело доказів є неналежним, то всі докази, отримані з його допомогою, будуть такими ж («Гефген проти Німеччини»). Недопустимими є докази, здобуті із суттєвим порушенням прав та свобод людини. На думку ЄСПЛ, надається оцінка допустимості всього ланцюжка доказів, що базуються один за іншим, а не кожного окремого доказу автономно. У рішенні по справі «Нечипорук і Йонкало проти України» Європейський суд з прав людини зазначив, що докази, отримані в кримінальному провадженні з порушенням встановленого порядку, призводять до його несправедливості в цілому, незалежно від доказової сили таких доказів і від того, чи мало їх використання вирішальне значення для засудження обвинуваченого судом. У рішеннях у справах «Балицький проти України», «Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Шабельник проти України» ЄСПЛ застосував різновид доктрини «плодів отруйного дерева», яка полягає в тому, що визнаються недопустимими не лише докази, безпосередньо отримані з порушеннями, а також докази, яких не були б отримано, якби не було отримано перших. Таким чином, допустимі самі по собі докази, отримані за допомогою відомостей, джерелом яких є недопустимі докази, стають недопустимими. В Україні вищезазначена доктрина має своє правове втілення в положеннях ст. 87 ч. 1 КПК України [33].

В даному контексті звертаючись до визнання результатів негласних слідчих (розшукових) дій допустимими, варто зауважити, що у чинному КПК не відображено таємний характер їх проведення, та відсутня правова регламентація їх проведення. У ст. 256 КПК України вказується, що протоколи, речі, документи або їх копії, аудіо- або відеозаписи, фотознімки можуть використовуватися під час доказування на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування. Окрім того, що в суді можливий допит експертів та спеціалістів, та оперативних працівників, які були залучені до проведення негласних слідчих (розшукових) дій, більше нічого вказано щодо процедури дослідження таких доказів судом. А помилки, які ймовірно допускаються,

слідчими, прокурорами, оперативними працівниками під час здійснення негласних слідчих (розшукових) можуть слугувати визнанням доказів недопустимими. Докази, які представлені в суді повинні бути достовірними, підтвердженими та підкріплені належними процесуальними гарантіями [13, с. 293-297]. На доказах ґрунтується винуватість чи невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Неврегульованість кримінально-процесуального права загалом негативно впливає на хід, та результати досудового розслідування та судового розгляду матеріалів кримінального провадження. Від кількості зібраних, оброблених, та перевірених доказів судом залежить доля людини. Випадки незаконного засудження на жаль існують в Україні. Через незаконне засудження людина повинна роками доводити свою невинуватість, в результаті втрачаючи роки життя, репутацію та здоров'я. Докази у кожному кримінальному провадженні повинні збиратись якісно, комплексно, із наявністю певної професійної підготовки працівників поліції прокуратури, та суду, тому тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення повинні розслідувати (розглядати) особи, які мають стаж роботи не менше 5 років у вищевказаних структурах.

6.4. Характеристика окремих видів колізії у кримінально-виконавчому праві

Кримінально-виконавче законодавство регулюючи діяльність органів та установ виконання та відбування кримінальних покарань [29] окрім національного законодавства орієнтується на рішення Європейського суду з прав людини, які є обов'язковим для виконання Україною відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [12], про те недосконалість кримінально-виконавчих норм, наявність у них колізій не дають в повній мірі забезпечити реалізацію законних прав та інтересів засудженими.

Під прогалинами у кримінально-виконавчому законодавстві слід розуміти повну або часткову відсутність законодавчої регламентації тих чи інших суспільних відносин, що потребують правового регулювання нормотворчої техніки та принципів нормотворчості у сфері виконання та відбування кримінальних покарань. До системоутворюючих ознак, що складають зміст даного поняття, варто віднести повну відсутність у кримінально виконавчому законодавстві правових норм, які мали б регулювати певну сферу суспільних відносин, що виникають у процесі виконання та відбування покарань.

Часткову прогалину кримінально-виконавчого законодавства можна побачити вже у статті 2 Кримінально-виконавчого кодексу (далі-КВК) [16], де не вказано, що Конституція України відноситься до кримінально-виконавчого законодавства України. До даної статті варто внести зміни вказавши, що кримінально-виконавче законодавство складається з Кримінально-виконавчого кодексу України, Конституції України, національних актів законодавства, які регулюють питання, що стосуються порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань та пробації, адже наявне у даній статті словосполучення «інших актів законодавства» не є конкретизованим, а чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України відповідно залишити без змін.

Далі варто констатувати про наявність правових колізій між приписами кримінально-виконавчого законодавства, положеннями Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та нормами кримінального закону, в частині, що стосується регулювання праці засуджених до позбавлення волі із призначенням додаткового виду покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Звертаючись до тлумачення даного покарання у правовій доктрині, варто зауважити, що зміст цього покарання полягає у тому, що засуджений позбавляється судом займати ті посади, які він обіймав, або на ту діяльність, якою він займався на момент вчинення кримінального правопорушення, адже

перебуваючи на займаній посаді, та використовуючи своє службове становище він вчинив кримінальне правопорушення. Строк також покарання визначається судом, про призначається від одного до трьох років [23, с. 105]. Якщо це основний вид покарання, то строк його становить від двох до п'яти років. Так, наприклад, якщо до засудження громадянин Іванов працював головним лікарем-хірургом, та перебуваючи на займаній посаді, використовуючи своє службове становище вчинив кримінальне правопорушення за що отримав основне покарання у виді позбавлення волі на строком на два роки, та додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік, то відбуваючи покарання у кримінально-виконавчій установі він не може працювати лікарем, заміщати його, чи навіть надавати медичну допомогу, якщо навіть існує дефіцит саме такого лікаря-хірурга в установі, адже йому судом було заборонено працювати лікарем в якості додаткового покарання строком на один рік.

Як зазначає Вартилецька І.А., на сьогоднішній день, враховуючи наявну статистику ефективність даного покарання свідчить про високий рівень рецидиву, а це означає, що після відбуття покарання засуджений може знову займати займану посаду, використовуючи певні блага у своїх цілях, і тим самим вчиняючи нове умисне кримінальне правопорушення. Авторка слушно відмічає, що більшість науковців схильні до думки, що покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю необхідно включити в якості основного до всіх санкцій тих складів кримінальних правопорушень, в яких суб'єктом виступає службова особа, що допоможе сприяти забезпеченню невідворотності кримінальної відповідальності та підвищенню її дієвості [2, с. 45-47]. Думка автора заслуговує на підтримку, адже дійсно ми можемо говорити про високий рівень корупції в державі, та велику кількість вчинених корупційних правопорушень, що негативно впливає на рівень розвитку нашої держави, підриваючи її авторитет з поміж інших держав.

Науковець, Гура Р.М., переконий, що далеко не завжди таке додаткове покарання досягає своєї цілі [6, с. 6].

Такі думки науковців заслуговують на підтримку, адже, як зазначалось вище наявний рецидив даного виду покарання доводить, що у кримінально-виконавчому законодавстві варто вносити зміни [2, 47].

Під час відбуття основного покарання у виді позбавлення волі відсутня регламентація порядку та умов виконання додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Так, у ч. 2 ст. 30 КВК вказано, що виконання такого додаткового покарання покладається на адміністрацію кримінально-виконавчої установи, де відбуває основне покарання засуджений до позбавлення волі, а в ч. 3 даної статті зазначено, що адміністрації кримінально-виконавчої установи забороняється використовувати працю такого засудженого на тих роботах, які заборонені до виконання вироком суду [16]. Також варто говорити про суттєві порушення, які існують у кримінально-виконавчих установах, зокрема це випадки, коли засуджений так би мовити «не офіційно» залучають до тих видів робіт, які заборонені вироком суду, за що отримують певні блага від адміністрації. Тому під час прокурорської перевірки установ відбуття покарань варто детальну увагу звертати на дотримання виконання вироків суду щодо виконання додаткових покарань заслуженими.

У 2014 р. відбулась зміна пенітенціарної політики у зв'язку з адаптацією правового статусу засудженого до європейських стандартів, а праця засудженого не обов'язком, а правом засудженого [30].

Таким чином, сьогодні праця засудженого до позбавлення волі недостатньо розглядається як обов'язковий засіб стимулювання позитивного процесу особистісних змін у засудженого та свідомого відновлення його соціального статусу як повноправного члена суспільства, адже це суперечить 3 ст. 6 КВК.

Відповідно, праця засудженого до позбавлення волі на сьогодні у повній мірі не може розглядатися у якості обов'язкового засобу направлення

на стимулювання процесу позитивних особистісних змін засудженого і його свідомого відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства, ч. 1 ст. 118 КВК [16]. Це означає, що засуджений має право працювати на добровільних засадах, а якщо з певних причин він відмовляється від праці, то відмова від праці вже не вважається способом його виправлення, а в такому випадку засуджений вже не має права на умовно-дострокове звільнення, адже не виправдав регламентуючий порядок ступеня його виправлення. На разі таке нормативне протиріччя потребує внесення змін до КК, КВК та всіх відомчих документів, регламентуючих порядок оцінки ступеня виправлення засудженого [9, с.161-169].

Суди, приймаючи рішення про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну не відбутої частини покарання більш м'яким трактують суспільно-корисну працю, як обов'язкову складову виправлення засудженого [31]. Варто також звертати увагу на те, що засуджений міг не працювати за певним видом роботи, який йому було заборонено судом у зв'язку з призначенням додаткового покарання, а на інших видах робіт, які знаходяться в установі також міг не працювати у зв'язку із станом здоров'я, вік, чи з інших вагомих причин. Суди повинні враховувати, як відбулись зміни в особистості засудженого, як відбулось усвідомлення його протиправних антисуспільних дії, як він відбував покарання (чи дотримувався режиму, як залучався до культурно-масової роботи, чи виявляв бажання навчатися), як він бачить життя після звільнення з установи відбуття покарання. Потрібно також детально, а не поверхнево вивчати матеріали особової справи засудженого, звертаючи увагу на висновки психологів при роботі із засудженим. Суди, враховуючи підстави для умовно-дострокового звільнення повинні враховувати також стан здоров'я засудженого, адже саме за наявності певної хвороби, чи наявної інвалідності він не працював у кримінально-виконавчій установі. Як правило, праця в колонії є фізично тяжкою, адже чоловічі колонії спеціалізуються по виробництву металевих бетонних, дерев'яних конструкцій. Якщо засуджений за час відбуття

покарання не працював, а навчався, здобув середньо-спеціальну чи вищу освіту, то це варто враховувати під час його звільнення також, адже при отриманні певного фаху, засуджений зможе ресоціалізуватися після умовно-дострокового звільнення, та знайти відповідну роботу. Важливо також, щоб у роботодавців не було упередженого ставлення до осіб, які відбували покарання, та їм не присвоювали «таврування» людини «другого сорту». Порівнюючи європейські країни, можна констатувати, що під час відбуття покарання засудженим надається можливість навчатися і розвиватися дуже різносторонньо (гра на музичних інструментах, заняття різними видами спорту, різностороннє навчання), адже політика таких країн спрямована на те, що засуджений відбуваючи покарання у виді позбавлення волі, вже отримав найтяжче покарання, так як він відбуває в умовах повної ізоляції.

Прикладом до вищевказаного є ухвала Ленінського районного суду м. Полтави, де підставою до повернення заяви засудженого щодо умовно-дострокового звільнення стала відсутність відомостей про залучення його до праці [37].

Загалом доктрина покарання стоїть на позиції необхідності суспільно корисної праці ув'язнених не лише у виховних цілях, але й з точки зору утилітаризму. Здійснюючи дослідження питань господарсько-виробничої діяльності підприємств установ відбуття покарань, Ліховіцький Я.О. дійшов висновку, про неможливість забезпечення державою повноцінної життєдіяльності цього механізму, у тому числі, з причин недосконалості законодавства у цій сфері. Крім цього він зауважив, що «маючи закріплене у законі (ст. 8, 107 КВК) [16] право на трудову діяльність, засуджений зобов'язаний здійснювати своє утримання в установі відбуття покарань працюючи кожного дня протягом двох годин на роботах пов'язаних з благоустроєм установи за рахунок, включаючи виробничі навички, що не суперечить змісту його виправленню та ресоціалізації [19, с. 160]. Установи відбуття покарань самі себе забезпечують, адже там не має найманих працівників: прибирання, готування їжі, ремонт взуття, ремонті роботи, все

це здійснюється за рахунок суспільно-корисної праці засуджених, зрозуміло при залученні до таких робіт адміністрації під час складання графіку роботи на певній території колонії, необхідно враховувати вік, стать, та стан здоров'я засудженого.

Відшкодування засудженими витрат на утримання, що належать до доходів виправної колонії, здійснюється після відрахування податку з доходів фізичних осіб та аліментів. Відшкодування засудженими витрат на утримання за звітний місяць здійснюється із заробітної плати, пенсії та інших доходів, що нараховуються засудженому в місяці, наступному за звітним. Засуджені, які мають заборгованість за виконавчими документами, зобов'язані сплачувати не менше 25% сукупного доходу незалежно від усіх відрахувань. Засуджені до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами, зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості. Дана норма теж суперечить нормам КВК в частині добровільності праці засудженого.

Таким чином, протиріччя (колізії) між добровільною реалізацією права на працю та обов'язком працювати осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, є нагальною проблемою, яка потребує вирішення.

Різні положення КВК покликані створити стимули для виправлення засуджених до позбавлення волі через сумлінне ставлення до праці, дотримання правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці, що пов'язано з можливістю отримання заохочувальних виплат, правом на поліпшення умов тримання, а також дозвіл на участь у групових заходах освітнього, культурного, популярного, спортивного або оздоровчого характеру [16]. Загалом слід підкреслити, що праця засуджених до позбавлення волі нормативно поділяється на три види: добровільна праця за цивільно-правовим договором або трудовим договором; оплачувана обов'язкова праця, що надається за дорученням іншої категорії осіб, які

мають борги. Всі ці види праці засуджених до позбавлення волі законодавець відносить до суспільно корисних робіт під назвою статті 118 КВК [16].

Такий підхід узагальнено налаштовує процес оцінювання ефективності, не виокремлюючи та не враховуючи специфіку таких видів діяльності, яка безпосередньо впливає зі змісту вищезгаданих галузевих документів. При цьому ми вважаємо, що існують наступні проблеми. По-перше, таке змішування нівелює виховний принцип соціальної корисності праці; по-друге, якщо засуджений не має зобов'язань за обов'язковими документами та відповідного права на укладення трудового договору, то його можлива праця - це, в порядку черговості, праця на користь колонії в позаробочий час до двох годин на день і така робота повинна визнаватися так само, як і всі три види виконуваних робіт.

Зокрема ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права забороняє примусову або обов'язкову працю. У цьому контексті також зазначимо, що покарання у виді позбавлення волі не передбачає обов'язкову працю, відповідно суд і призначити у вирокі її не може. Можемо констатувати, про наявність колізії в частині регулювання праці засуджених до позбавлення волі між нормативними приписами кримінально-виконавчого законодавства (ч. 2 ст. 118 КВК), Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, та між нормами кримінального закону (ст.ст. 63, 64 КК) [22].

Враховуючи порівняльний аналіз нормативно-правових документів, що регулюють працю засудженого, та підстави умовно-дострокового звільнення, варто зауважити, варто усунути колізійність у нормативних актах, та внести зміни до чинного КВК. Зрозуміло, що кримінально-виконавче законодавство рахується в напрямку міжнародної спільноти, та намагається наслідувати, та адаптувати її законодавство. Про те, на наше переконання праця засудженого повинна бути обов'язковою, адже наша держава має наразі дуже великі борги по виконавчих листах, та по відшкодуванню збитків потерпілим, які зазнали шкоди. Крім цього, у зв'язку із скрутним матеріальним становищем нашої держави щодо фінансування кримінально-виконавчих установ, а особливо в

умовах воєнного стану є наявні проблеми. Колонії повинні розвивати свою матеріально-технічну базу, для того, щоб засуджені могли отримувати належні освітні послуги, медичні послуги, та мали змогу працювати, опановувати нові види робіт чи підвищувати свою кваліфікацію.

Праця повинна враховувати стан здоров'я та вік засудженого, умови праці повинні бути комфортними та зручними, потрібно відходити від радянської системи, де засуджені працювали в холодних, брудних цехах. На виробництві повинні відточуватись знання отримані під час навчання у професійно-технічному училищі на території колонії; засуджені повинні отримувати нові знання, навички, які допоможуть їм відновитися у суспільстві, та працевлаштуватися. Продаючи свої товари, та продукцію значно зросла б матеріально-технічна база кримінально-виконавчих установ, адже новітній прогрес не стоїть на місці, засуджені також повинні отримувати блага пов'язані із комп'ютеризацією та діджиталізацією, це сприятиме знову ж таки ресоціалізації засуджених. оплата праці засуджених повинна здійснюватися належним чином, щоб після всіх відрахувань засуджений міг використовувати зароблені кошти у своїх цілях, враховуючи придбання всіх товарів передбачених Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [32].

Продовжуючи пошук колізій у кримінально-виконавчому законодавстві варто звернути увагу на ст. 1 КВК, де прослідковується неврегульованість питань, що стосуються запобіжної діяльності, яку зобов'язані проводити оперативні працівники органів та установ виконання покарань. У даній статті вказано про «запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами» [16], але не конкретизовано, яким чином здійснювати вплив на засуджених, та інших осіб, щоб вони не вчиняли нові кримінальні правопорушення. Тому недосконалість даної норми наводить на думку про існування явної прогалини у кримінально-виконавчому законодавстві, і щоб усунути цю прогалину варто вносити зміни до чинного кримінально-виконавчого

законодавства. В контексті змін варто чітко окреслити, які заходи виховного впливу застосовувати на засуджених з метою запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Це може бути профілактична робота оперативних працівників із засудженими щодо роз'яснення наслідків вчинення нового кримінального правопорушення у кримінально-виконавчій установі; це може бути втрата можливості клопотати про умовно дострокове звільнення; це може бути поміщення у карцер, чи обмеження права на отримання певних благ. Так само повинна проводитись робота із персоналом кримінально-виконавчої установи, адже як свідчить статистика, що значна кількість працівників вступають у неформальні зв'язки із засудженими і вчиняють кримінальні правопорушення. Варто наголошувати про притягнення винних осіб до відповідальності, та звільнення їх зі служби. З метою профілактичного впливу, оперативні працівники повинні проводити лекції, знайомити персонал установи зі зміною кримінально-виконавчого законодавства.

Варто погодитись із думкою Кулик О.Г., який у своєму дослідженні доходить висновку, що ст. 104 КВК «Оперативно-розшукова діяльність в колоніях» доповнити частиною третьою такого змісту: «Об'єкти запобіжної діяльності та порядок її здійснення визначається цим Кодексом та іншими законодавчими актами України» [17].

Слушно вказує Белкіна Д., що усунення прогалин і колізій у кримінально-виконавчому законодавстві України пов'язане з підвищенням ефективності кримінально-виконавчої діяльності та рівнем дотримання, охорони і захисту прав і свобод людини та громадянина у сфері виконання покарань [1, с.77-82]. Наявні прогалини та колізії у кримінально-виконавчому законодавстві не дають можливості засудженими в повній мірі реалізувати свої законні права та інтереси, зокрема мова йде про право на умовно строкове звільнення, коли засуджений не працював в установі з певних причин, що суперечить меті виправлення і ресоціалізації.

Неузгодженість кримінального, кримінально-процесуального, та кримінально-виконавчого законодавства залишається однією із важливих проблем для нашої держави. Шляхом тлумачення норм права, шляхом систематизації нормативно-правових актів, та створення нових підходів до процесу законотворчості з орієнтацією на міжнародні спільноти можливо впливати на рівень колізій та прогалин у даних галузях права.

Питання до розділу 6

1. Що таке колізія норм права?
2. Що розуміють під юридичними колізіями?
3. Що розуміють під прогалини у праві?
4. У чому полягає сутність темпоральних та ієрархічних колізій?
5. Що варто розуміти під колізією у кримінальному, кримінально-процесуальному та кримінально-виконавчому праві?
6. Як вирішуються питання щодо виникнення колізій між загальною та спеціальною (винятковою) нормою у праві?
7. Яким чином можна впливати на зменшення колізій у нормативно-правових актах?
8. Яка сутність нормативно-правового та процедурно-правового способу подолання колізій у праві?
9. Яким чином колізії, що існують у кримінальному законодавстві впливають на процес кваліфікації дій винних осіб правопорушника?
10. Чи існують колізії між нормами Загальної та Особливої частини Кримінального кодексу України?
11. В чому сутність юридичних фікцій та колізій у кримінальному праві України?
12. Як розмежувати колабораційну діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень?
13. Які шляхи подолання колізій у кримінально-процесуальному праві?

14. Яким чином впливає неврегульованість кримінально-процесуального впливає на хід, та результати досудового розслідування та судового?
15. У яких статтях Кримінального процесуального кодексу України наявні колізії?
16. У чому полягає співвідношення колізій у кримінальному та кримінально-процесуальному праві?
17. У чому полягає співвідношення норм кримінального та кримінально-процесуального права в контексті існування колізій норм права?
18. Які прогалини у кримінально-виконавчому праві Вам відомі? Запропонуйте власне бачення щодо їх подолання та усунення?
19. Який механізм розв'язання колізій у кримінально- виконавчому праві є найбільш ефективним?
20. Які превентивні засоби попередження колізій у кримінально-виконавчому праві України Вам відомі?
21. Чи можливо подолати колізії у кримінально-виконавчому законодавстві?
22. Які права в умовах воєнного стану не можуть в повній мірі реалізувати засуджені відбуваючи кримінальні покарання?
23. Що розуміють під правовими колізіями у кримінально-виконавчому праві?
24. У чому полягає співвідношення колізій у кримінальному та кримінально-виконавчому праві?
25. Які види колізій у кримінально- виконавчому праві Вам відомі?
26. Хто із українських вчених досліджував питання, що стосуються сутності колізій у кримінально-виконавчому праві?
27. Чому виникають колізії у кримінально-виконавчому праві?
28. Які шляхи подолання колізій у кримінально-виконавчому праві?
29. Яким чином впливає неврегульованість кримінально-виконавчого права впливає на призначення покарання судами?
30. Яким чином науковці можуть впливати на способи виявлення та подолання колізій у кримінально-виконавчому праві?

Завдання для самостійної роботи

1. Дослідити сутність колізій у кримінальному, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому праві
2. Розгляньте думки українських вчених щодо поняття колізійного права
3. Виокремити види колізій у кримінальному, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому праві
4. З'ясувати, чому виникають колізії у кримінальному, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому праві
5. Яким чином можна впливати на зменшення колізій у нормативно-правових актах кримінального, кримінально-процесуального, та кримінально-виконавчого права
6. Відмінність прогалин у праві між колізіями у нормативно-правових актах
7. Дослідити співвідношення колізій у кримінальному та кримінально-процесуальному праві
8. Дослідити співвідношення колізій у кримінально-процесуальному та кримінально-виконавчому праві
9. Проаналізувати праці українських вчених, які досліджували питання колізій норм права
10. З'ясуйте випадки виникнення колізій між загальною та спеціальною (винятковою) нормою у кримінальному, кримінально-процесуальному, та кримінально-виконавчому праві
11. З'ясуйте, які види колізій існують у кримінальному, кримінально-процесуальному, кримінально-виконавчому праві
12. Назвіть суб'єктів, які займаються удосконаленням норм права?
13. Участь експертів під час виявлення колізій у нормах права
14. Дослідіть сутність нормативно-правового способу подолання колізій у кримінальному, кримінально-процесуальному, та кримінально-виконавчому праві

15. Дослідіть сутність превентивно-правового способу подолання колізій у кримінальному, кримінально-процесуальному, та кримінально-виконавчому праві
16. Дослідіть проблеми імплементації норм міжнародного кримінального права у законодавство України
17. Проаналізуйте сутність колізії у Кримінальному праві України, визначіть способи їх подолання
18. Причини існування конкуренції в кримінальному законі
19. Сутність конкуренції і колізії законів у кримінальному праві України
20. З'ясуйте відмінність правових прогалин та колізій у кримінально-процесуальному праві
21. Порушення прав учасників кримінального провадження: прогалини у Кримінально-процесуальному законодавстві
22. Визначіть науковців, які досліджували питання колізій у кримінально-процесуальному праві
23. Правові колізії у застосування фундаментальних прав і свобод людини і громадянина: практика Верховного Суду України
24. Висловіть свою власну думку, щодо шляхів подолання колізій у кримінально-процесуальному праві
25. Порушення прав засуджених: прогалини у Кримінально-виконавчому законодавстві
26. Назвіть превентивні засоби попередження колізій у кримінально-виконавчому праві України
27. Дослідіть поняття конкуренції та колізії у кримінально-виконавчому праві
28. Проаналізуйте співвідношення колізій у кримінальному та кримінально-виконавчому праві
29. Запропонуйте шляхи оптимізації засобів подолання правових колізій
30. Висловіть свою власну думку, щодо шляхів подолання колізій у кримінально-виконавчому праві

Література

1. Бровко Н.І., Сімакова І. Методологія дослідження ідеї та сутності громадянського суспільства в контексті євроінтеграційних процесів. Філософські та методологічні проблеми права. 2023. № 2 (26). С. 18–24.
2. Вартилецька І.А. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю: практика та перспективи застосування. Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П.П. Михайленка. Редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 45–47.
3. Вахненко Т.В. Окремі аспекти дотримання прав і свобод людини в кримінальному процесуальному законодавстві. Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення: збірник тез Науково-практичного круглого столу, присвяченого 75-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини. Хмельницький. 2023 р. С.27-29.
4. Великий тлумачний словник української мови/уклад. О. Єрошенко. Донецьк. ТОВ «Глорія Трейд». 2012. 864 с.
5. Головка О.В., та Алексійчук О.М. Порівняльний аналіз та колізії між статтями 111-1, 111-2 ТА 436-2 Кримінального кодексу України. 2024. С. 304-307. Режим доступу URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/bitstreams/8d6c4127-7477-49dc-838e-1163e76b2660/download>.
6. Гура Р.М. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків. 2003. 20 с.
7. Гуртовенко О.Л. В пошуках прикладів колізій в кримінальному праві. Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20–21 квітня 2012 р.). Т. 2 / відп. за випуск д.ю.н., проф.

В.М. Дрьомін. Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. С. 221-222.

8. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. Вісник асоціації кримінального права України. 2022. № 2 (18). С. 99.

9. Дьоменко С.В. Правові колізії у сфері регулювання праці осіб, засуджених до позбавлення волі із призначенням додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2023. С. 161-169.

10. Кельман М.С., Катуха О.С., Коваль М.І. Загальна теорія держави і права : підручник за заг. ред. д.ю.н., проф. М.С. Кельмана. Тернопіль. ТОВ Тернограф, 2018. 804 с.

11. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. с. 141. Режим доступу URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). Європейська конвенція з прав людини. Режим доступу URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

13. Колесник В.А. Гарантії дотримання прав особи при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. № 63. С.293-297.

14. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Офіційний вісник України. 2001. № 21. Ст. 920.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. UR : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

16. Кримінально-виконавчий кодекс України: станом на 16 січ. 2013 р.: відповідає офіц. тексту. Харків. Право. 2013. 88 с.

17. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття: монографія. Київ : Юрінком Інтер. 2013. 272 с.

18. Лісова Ю. Підстави для розмежування колабораційної діяльності та інших злочинів проти основ національної безпеки. Just Talk (16 жовтня 2023 р.). Режим доступу URL: <https://justtalk.com.ua/post/pidstavi-dlya-rozmezhuвання-kolaboratsijnoi-diyalnosti-ta-inshihzlochiviv-proti-osnov-natsionalnoi-bezpeki>.

19. Ліховіцький Я.О. Деякі питання захисту соціально-економічних прав осіб, які відбувають покарання у сфері виконання покарань України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО. 2022. Випуск 72: частина 2. С. 156–161.

20. Марін О. Кримінально-правові варіації державної зради у Кримінальному кодексі України. Право України. 2022. № 11. С. 70.

21. Міжнародна поліцейська енциклопедія : У 10 т. Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Видавничий Дім Ін Юре. 2003. Т. 1 : Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. Київ. 1231 с.

22. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнятий резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї от 16 грудня 1966 року. Режим доступу URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text 19.

23. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України. А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинський [та ін.]; за заг. ред. А.Х. Степанюка. Київ. Юрінком Інтер. 2008. 496 с.

24. Олійник О. Способи розв’язання та подолання колізій у кримінальному праві України. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. 2021. С. 40-43.

25. Онищук І. І., Шутак І. Д. Юридична техніка : питання доктрини. Правова доктрина України : у 5 т. Харків. Право. 2013.

26. Письменний Д.П. Колізії в кримінально-процесуальному законодавстві України: способи їх подолання. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23–24 жовтня 1995 р.). Київ, 1996. С. 78–82.

27. Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2011. № 1 (3). Режим доступу URL: <http://www.lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmapp.pdf>.

28. Пономаренко Ю. А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків. Упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; Нац. шк. суддів України; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків. Право. 2022. С. 22.

29. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України 3477-IV від 02.12.2012. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.

30. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 08.04.2014 № 1186-VII Відомості Верховної Ради. 2014. № 23. ст. 869.

31. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 26.04.2002 р. Вісник Верховного суду України. 2002. №3. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v0002700-02>.

32. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ МЮ від 28.08.2018 р. № 2823/5. Офіційний вісник України. 2018. № 70. С. 285.

33. Судово-юридична газета. Як ККС ВС застосовує доктрину ЄСПЛ «плід отруйного дерева». Електронне джерело. Режим доступу URL <https://sud.ua/ru/news/publication/152870-yak-kks-vs-zastosovuye-doktrinu-yespl-plid-otruynogo>.

34. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. Харків. Право. 2014. 368 с.

35. Теорія держави та права : посіб. для підгот. до іспитів. С.М. Тимченко, Р.А. Калюжний, Н.М. Пархоменко, С.М. Легуша. 3-є вид. стереотип. Київ. Вид. Паливода. 2007. 176 с.

36. Тертишник В.М. юридичні фікції та колізії кримінально-процесуального права. 2023. С. 56-59. Режим доступу URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/bitstreams/3d46f32b-531e-4fed-81cd-b64496cd4ab0/download>.

37. Ухвала Ленінського районного суду м. Полтави від 20 липня 2023 року. У справі № 553/1871/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112305062>.

38. Щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами: Лист Міністерства юстиції України від 30.01.2009. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3526323-09#Text>.

39. Щодо практики застосування норм права у випадку колізії : лист Міністерства юстиції України від 26 груд. 2008 р. № 758-0-2-08-19. Верховна Рада України. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text//>.

40. Як розмежовувати колабораційну діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень. Верховний Суд України. 2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokaznikidiyalnosti/navch_suddiv_praciv_a_parativ_2021/1300163/.

РОЗДІЛ 7 РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

7.1. Теоретико-правовий аналіз права на інформацію в умовах суспільних трансформацій

7.2. Проблеми та колізії у реалізації та захисті інформаційних прав в Україні

Питання до розділу

Завдання для самостійної роботи

Література

7.1. Теоретико-правовий аналіз права на інформацію в умовах суспільних трансформацій

У ХХІ столітті відбувається інформаційна фаза розвитку цивілізації, наступна після індустріальної та аграрної. Вона характеризується виділенням інформації як визначальної (нематеріальної) категорії у взаєминах суспільства з державою, людини з державою, людей між собою. Якщо попередні два етапи були чітко пов'язані з об'єктом діяльності (засобами діяльності – машинами і механізмами або землею), то на сучасному етапі соціального буття саме інформація набуває універсального характеру. Вона є і об'єктом прикладання зусиль людини, і засобом людської діяльності, і, нарешті, продуктом цієї діяльності. У зв'язку з цим регламентація і захист права людини на інформацію набуває особливого значення як особисте природне право кожного та одне з фундаментальних прав людини.

Ст. 4 Закону України «Про інформацію» встановлює, що об'єктом інформаційних відносин і, зокрема регулювання права на інформацію, є інформація. Але розробити єдине поняття інформації на теоретичному рівні, яке б відображало різноманітні її аспекти, а також її єдину класифікацію до

цього часу ще не вдалося. Сучасні вчені не можуть дати чіткого та вичерпного визначення таких понять, як “інформація”, “матерія”, “енергія”, оскільки їх змістовне наповнення у гносеологічному контексті перманентно змінюється.

Багато вчених стверджувало, що дослідження інформації полягає не тільки у виробленні єдиної інформаційної концепції, а й містить ряд інших аспектів вивчення “феномену інформації” та безпосередньо пов’язаних з науковою сферою діяльності людини. Це питання у різних галузях знань ставиться не однаково. Воно не звужується до кола питань, які цікавлять, зокрема, фахівців у галузі інформації. Але деякі спеціалісти, навпаки, вважають, що поняття інформації необхідно обмежити вузькою сферою, де це поняття найефективніше зараз спрацьовує. Так, наприклад, серед філософів права, є захисники і “широких”, і “вузьких” тлумачень проблеми інформації. Реальна ж ситуація така, що існує багатогранність ідей та методів, пов’язаних із дослідженням інформації, які неможливо звести тільки до теорії інформації чи іншої окремої теорії.

Поряд із подальшим поглибленим розробленням вузьких тем у проблемі інформації виникає необхідність створення цілісного чи у будь-якому разі ширшого погляду на цю проблему, який би враховував як єдність, так і багатоманітність виявів цього феномену. Видається, що розв’язання цієї проблеми має починатися із загальнонаукових досліджень питання інформації в сучасній науці, які інтегрують досягнення різних наукових дисциплін.

Отже, є доцільним розглядати не так поняття, як про проблему інформації, причому враховувати й те, що загальне визначення інформації в кожному разі – це теж проблема. У науковій літературі дуже часто на основі аналізу досить невеликого по обсягу матеріалу щодо поняття інформації автори доходять “остаточних” висновків. Ситуація уявляється такою, що той чи інший дослідник уже збагнув таємницю природи інформації і справа залишається за малим – необхідно, щоб й інші вчені повірили та погодились

з цією “єдино правильною” концепцією. Як правило, Інші переконання, відкидаються, і виникає полеміка, мета якої полягає фактично в їхній дискредитації.

Слід зауважити, що багатогранність міркувань щодо інформації сьогодні неможливо вважати серйозною або невиправданою хибою, зокрема, правничих досліджень. Через проблемний характер інформації як наукової категорії її остаточна дефініція поки що виглядає як свідомо редукція чи гіпотеза. За таких умов остаточне прийняття однієї наукової позиції означало б неправомірну монополізацію тієї чи іншої концепції.

У свою чергу в інформатиці через відсутність онтологічної проблематики дослідження інформації не охоплюються принципом єдності теорії пізнання, логіки та діалектики та насамперед орієнтовані на соціологічні та логіко-гносеологічні. Таким чином проблему інформації на сучасному етапі розвитку науки доцільно розглядати як системну та комплексну і в конкретно-науковій, зокрема, правовій площині.

Невирішеним залишається питання щодо нематеріальної та матеріальної сторони інформації. Відсутність несуперечливих і неспростовних доказів зведення інформації до ідеального або матеріального явища дійсності свідчить, що отримане від інформації благо особливого роду: воно нематеріальне, бо не є особливим видом матерії, і матеріальне у тому сенсі, що матерія здатна відображати, переносити чи містити інформацію. Нематеріальні та матеріальні сторони інформації визначаються у зв’язку із застосуванням матеріальних носіїв. Проблема існування цього зв’язку давно розглядалася вченими і аналізувалася з погляду застосування зв’язаної та вільної інформації – понять, введених у наукову термінологію французьким фізиком Л. Бриллюеном у книзі «Наука і теорія інформації» у 1956 р. У цьому контексті інформацію як філософську категорію можна трактувати як субстанцію, що передається в процесі взаємодії між об’єктами, при цьому один об’єкт набуває певної субстанції, а інший її не втрачає.

Узагальнюючи різні підходи до змісту поняття інформації, можна стверджувати, що інформація є специфічною загально-науковою категорією, основою сучасної наукової картини всесвіту, яка ще чітко не визначена, і не є загальноприйнятою з огляду на це. Тому будь-яка дефініція виглядає поки що як свідома редукція або гіпотеза. Але можна говорити про певні види інформації, її характерні особливості, які підлягають дослідженню у правовому сенсі, зокрема, так, інформація у юридичній площині – це поняття, пов'язане з: 1) з конституційним правом людини на інформацію; 2) із правовим статусом медіа; 3) правом громадянина на доступ до публічної інформації; 4) правами виборців (їх інформування з боку депутатів) тощо.

Виділяють певні ознаки інформації, що мають принципове значення для правовідносин. До них, зокрема, належать:

- певна самостійність інформації щодо її носія;
- можливість багаторазового використання однієї і тієї ж інформації;
- зберігання інформації, яка передається, у суб'єкта, який її передає (за цією ознакою інформація принципово відрізняється від матеріальних, речових, об'єктів);
- здатність до інформації до накопичення, агрегування, “стискання”;
- невичерпність у використанні;
- кількісна визначеність.

Якість сучасного рівня регулювання інформаційних правовідносин, визначається здебільшого ступенем урахування цих ознак.

Чим точніше визначено об'єкт правового регулювання (в даному випадку – інформація), навіть якщо це поняття буде визначено спрощено і звужено в юридичному сенсі, тим ефективніше можна забезпечити право людини на інформацію. Отже інформацію можна визначити як відомості про осіб, предмети, факти та будь-які процеси незалежно від форми їхнього надання. На законодавчому рівні (ст. 1 Закону України “Про інформацію”) поняття інформації визначається як «будь-які відомості та/або дані, які

можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді».

Право на інформацію в Україні закріплено у ст. 5 Закону України “Про інформацію” і надає можливість «вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів». При цьому у ч. 2 ст. 5 цього Закону наголошується, що реалізація права на інформацію державою, юридичними особами і громадянами не повинна порушувати громадянські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб. Ця норма має певну колізію, адже під її дію можна підвести будь-яку інформацію, а поняття “духовні права” не визначено ані на концептуальному, ані на законодавчому рівні.

Право людини на інформацію задекларовано і в Конституції України (ч. 2 ст. 34) як самостійне конституційне право, яке надає кожному можливість вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію у будь-який спосіб. Конституція встановлює й можливість обмеження цього права в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського порядку з метою запобігання злочинам або заворушенням, для захисту репутації чи прав інших людей, для охорони здоров’я населення, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ч. 3 ст. 34). Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2012 від 20 січня 2012 року містить офіційне тлумачення ч. 2 і ч. 3 ст. 34 Конституції. Крім того, право особи на доступ до інформації, гарантоване статтею 34 Конституції України, як визначено у Рішенні Конституційного Суду України від 22 січня 2020 року № 1-р(І)/2020, не є абсолютним і може бути обмеженим. Законодавець зобов’язаний у разі такого обмеження запровадити відповідне правове регулювання, що дасть можливість оптимально досягти легітимної мети із мінімальним втручанням у реалізацію

право громадян на доступ до інформації і не порушувати його сутнісного змісту.

Право на інформацію закріплено також у Цивільному кодексі України: «фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію (ст. 302 «Право на інформацію»).

Коло обмежень права людини на інформацію досить широке, однак кожне з них регламентується на законодавчому рівні. Так, зокрема, ст. 328 Кримінального кодексу України встановлює відповідальність за розголошення відомостей особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі по службі чи по роботі, якщо вони згідно із Законом України «Про державну таємницю» становлять державну таємницю.

Обмеження права на інформацію містить і ч. 4 ст. 32 Конституції України, яка гарантує кожному судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе та членів своєї сім'ї, право вимагати вилучення будь-якої інформації, право на відшкодування моральної і матеріальної шкоди, завданої поширенням і використанням такої недостовірної інформації.

З першого погляду можна припустити, що право на інформацію конституційно поступається праву на захист репутації. Але це не так, адже і за ч. 2 ст. 32 право на приватне життя (з урахуванням її ч. 4 – право на захист репутації) також підлягає обмеженню в інтересах прав людини. А ці права включають і право на інформацію.

Хоча справи проти медіа, виникають як правило, після поширення або опублікування інформації, цивільна справа про дифамацію також може обмежувати права за ч. 2 ст. 34 Конституції, якщо вимагає спростування неправдивої інформації та/або відшкодування моральної і матеріальної шкоди за її поширення (згідно зі ст.ст. 23, 297, 299 Цивільного кодексу України).

У разі спростування редактор медіа-відповідача зобов'язаний це виконати. Його право “на свій вибір” розмістити чи не розмістити це таке спростування стає вкрай обмеженим.

Вимога матеріального відшкодування може також обмежувати право на інформацію відповідно до положення ч. 2 ст. 34, оскільки поняття “право” не сумісне з накладанням санкцій за його здійснення. Але коли йдеться про сплату медіа (чи журналістом) не підтверджених доказами, надмірних сум як компенсацію за начебто заподіяну моральну шкоду, то це вже не справа відшкодування, а справді санкції (покарання), в результаті яких медіа може припинити своє існування, а журналіст, як наслідок, вдатися до самоцензури.

У таких випадках право на інформацію та свободу слова дійсно стає обмеженим, і справа переходить з цивільно-правової до конституційної сфери. Це означає, що суд має вирішувати в кожній конкретній ситуації, наскільки обмеження права є конституційно обґрунтованим.

Право окремої особи захищати репутацію може бути обмежене добровільними вчинками цієї ж особи. Інакше кажучи, ніде в Конституції України не зазначено, що права особи за ч. 2 ст. 34 мають бути обмежені однаково для захисту репутації кожної без винятку особи. Хоча згідно зі ст. 24 Конституції усі рівні перед законом і “не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками”, тобто дискримінація заборонена, – цей перелік містить характеристики людини, які з власної волі важко змінити. Але це не означає, що особа, яка свідомо і добровільно здійснює якийсь вчинок, не може бути обмежена або привілейована законом порівняно з іншими. Конституція та закони України передбачають такі підстави. Так, наприклад, суддя є привілейованою особою, яка користується недоторканністю (ст. 126), але з іншого боку йому заборонено займатися підприємницькою діяльністю (ч. 2 ст. 42). Згідно зі ст. 33 серійний вбивця, засуджений за навмисні злочини, обмежений у праві на вільне пересування.

Видається також справедливим, що він не може з успіхом захищати свою репутацію у суді, оскільки в нього сумнівна наявність доброї репутації.

Важливим моментом є й те, що викладені у ст. 34 обмеження права на інформацію можливі, а не обов'язкові, про що підтверджує і практика Європейського суду з прав людини. Підстави можливого обмеження, наведені у ст. 34 Конституції свідчать, що обмеження можуть бути виправдані лише надзвичайно важливими суспільними чи державними інтересами.

Очевидно, цивільні справи про захист приватного життя чи дифамацію можуть бути конституційно виправданими обмеженнями свободи інформації, але, як було зазначено вище, не в кожному випадку.

Суттєвим моментом є і те, що права позивача можуть входити у прямий конфлікт не тільки з правами відповідача щодо використання і поширення інформації, а й з правами інших громадян на тримання суспільно корисної інформації. Тому, коли йдеться про обмеження права на свободу інформації відповідно до ст. 34 Конституції України, формулювання “для захисту прав або репутації інших людей” не є тотожним лише індивідуальному праву позивача. У деяких випадках люди мають право щось знати, казати, писати про певну особу згідно з ч. 2 ст. 32 Основного закону.

Тому суди, при розгляді справ щодо права на інформацію виконуючи обов'язок захищати права і свободи людини, повинні враховувати права позивачів і відповідачів – поширювачів відповідної інформації з огляду на право інших людей на інформацію та роль свободи інформації в демократичному суспільстві.

Отже, коли застосовувати європейську методологію щодо розгляду позовів про захист репутації, суди мають визначити, чи задоволення такого позову є необхідним у демократичному суспільстві. Практика Європейського Суду з прав людини загалом свідчить про те, що він не вважає обмеження “потрібними” у разі суспільної важливості поширеної інформації.

Право на інформацію саме по собі не може бути достатньою підставою для обмеження права на репутацію або приватність (тобто лише тому, що хтось хоче щось знати). Але коли ця інформація необхідна для здійснення ними своїх прав іншим особам, обмеження можна вважати виправданими за умови, що такі права є одного рівня в ієрархії з правом на приватність і захист репутації.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини надає приклади щодо інформації, яку суспільство має право знати і поширення якої не може зазнавати обмежень. Узагальнюючи чинники для вирішення питання, в яких випадках права інших людей на інформацію (“суспільний інтерес”) можуть обмежувати права окремих осіб (позивачів) на приватність і захист репутації, треба зазначити, що суспільний інтерес становить:

- запобігання злочинам, серйозним правопорушенням або їх розкриттю;
- захист громадської безпеки та здоров'я населення;
- інформація, яка може запобігти введенню в оману людей висловами або діями окремих осіб чи організацій.

У таких справах розділяють права позивачів за категоріями. Так, предметом справи про захист приватності є поширення конфіденційної, але правдивої інформації.

Натомість, предметом справи про дифамацію є поширення неправдивої (недостовірної) інформації. У такому випадку виникає справедливе запитання: чи мають люди отримувати недостовірну інформацію про особу? Якщо врахувати, що неспроможність довести “щось” в судовому порядку не завжди означає, що це “щось” – неправда, то відповідь на це запитання має бути ствердною. Як показує історичний досвід, сумлінно подана “недостовірна” інформація може прокласти шлях до достовірної.

Крім свободи слова та інформації, Конституція України також гарантує споріднені, але не тотожні права кожному мати власну думку і вільно висловлювати свої переконання та погляди. При цьому важливо розрізняти оціночні судження та факти.

У Кримінальному кодексі України інформаційні права та їхні можливі обмеження регламентується з урахуванням розвитку новітніх інформаційних / цифрових технологій. Фактично, основні групи обмежень щодо неправомірного отримання, поширення, використання, зберігання та пошуку інформації визначені саме у КК України. Положення Розділу XVI “Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), систем та комп’ютерних мереж і мереж електрозв’язку”, ст. 111¹ “Колабораційна діяльність”, ст. 163 “Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв’язку або через комп’ютер”, ст. 176 “Порушення авторського права і суміжних прав” та деяких інших статей КК України свідчать, що зроблено серйозний крок на шляху до формування вітчизняного законодавства, яке регулює інформаційні відносини. Актуальність питання кримінальної відповідальності за порушення права на інформацію зумовлена тим, що попри всі очевидні позитивні моменти використання ІТ, має місце і негативний аспект: відкриваються нові, технологічно і технічно вдосконалені можливості для невідомих раніше правопорушень, а також для вчинення традиційних злочинів нетрадиційними засобами. Крім великих економічних збитків, що завдаються шляхом використання сучасних ІТ, суспільство має ще одну суттєву проблему – все більшу залежність від роботи електронних систем у різноманітних сферах життєдіяльності: від управління збройними силами, державними установами, рухом літаків і поїздів до національної безпеки і медичного обслуговування. Іноді навіть незначний збій у функціонуванні таких електронних систем може призвести до серйозної загрози життю і здоров’ю людей. Адже за допомогою Інтернет можна увійти до будь-якої світової відомчої системи, в тому числі військової, і це можна зробити практично незалежно від географічного розташування.

У різних державах по-різному регулюються питання щодо неправомірних операцій з комп’ютерною інформацією (інформацією в

електронному форматі). Загалом можна виділити такі основні підходи щодо законодавчого врегулювання проблем комп'ютерної злочинності: 1) відповідальність за вчинення комп'ютерних злочинів настає за традиційними статтями кримінального законодавства (шахрайство, крадіжка тощо); 2) прийнято спеціальні норми в кримінальному законодавстві, що передбачають відповідальність за вчинення комп'ютерних злочинів (наприклад, ФРН, Швеції); 3) спеціальні законодавчі акти приймаються внаслідок виникнення нових видів правопорушень у цій сфері (наприклад, у США). Кримінальна відповідальність за комп'ютерні правопорушення в Україні настає відповідно до КК України, і насамперед за ст. 361–363 за порушення роботи комп'ютерів, їхніх систем і мереж, мереж електрозв'язку та ст. 176 за порушення авторського права.

У Кримінальному кодексі України визначено види правопорушень, у тому числі незаконні операції з комп'ютерною інформацією (ст. ст. 361–363), та кримінальна відповідальність за них.

Стаття 176 “Порушення авторського права і суміжних прав” КК України регламентує незаконне відтворення, використання та розповсюдження інформації, яку містять твори науки, літератури і мистецтва, комп'ютерні програми, бази даних, інші твори. Порушення авторських і суміжних прав караються штрафом або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття 163 “Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер” захищає конституційне право, визначене у ст. 31 і пов'язане з правом кожного на таємницю приватної інформації при будь-якому виді комунікації. Найчастіше такі правопорушення стосуються перехоплення інформації, що передається громадськими або приватними системами комунікації. Це може бути зв'язок у середині єдиної комп'ютерної системи, між двома комп'ютерами, між двома комп'ютерними системами або між особою та комп'ютером. Наприклад, у Німеччині зі ст. 163 КК

України кореспондується ст. 202а КК ФРН “Інформаційне шпигунство”. За ст. 163 караються також такі злочини, як “викрадення часу”, тобто неправомірне використання комп’ютерної мережі або комп’ютера з наміром уникнути оплати за користування, та телефонне шахрайство, тобто несанкціонований доступ до системи зв’язку з порушенням загальноприйнятих протоколів і процедур. За правопорушення за ст. 163 визначається відповідальність у виді штрафу або виправними роботами на строк до двох років, або пробаційним наглядом на строк до трьох років, або обмеженням волі на той самий строк. У разі повторного вчинення таких дій або коли ці дії вчинені щодо державних чи громадських діячів, журналіста, або вчинені службовою особою, або з використанням спеціальних технічних засобів, призначених для негласного зняття інформації, вони караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

Комерційне шпигунство (ст. 231 “Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю” та ст. 232 “Розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках”) карається штрафом або або пробаційним наглядом на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Фактично ця стаття, як і попередня, встановлює покарання за незаконне перехоплення з допомогою будь-яких технічних пристроїв і засобів зв’язку даних, що знаходяться в комп’ютерній системі або мережі.

Комп’ютерне шахрайство та комп’ютерна підробка (комп’ютерні маніпуляції) при виготовленні грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї тощо, а також незаконні дії з електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення, платіжними картками, документами на переказ та іншими засобами доступу до банківських рахунків кваліфікуються за ст. 199, 200 КК України та караються позбавленням волі на строк від трьох до дванадцяти років з конфіскацією майна (ст. 199 “ Виготовлення,

зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів”) або штрафом (ст. 200 “Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення”).

Окремої уваги під час воєнного стану становлять ст. ст. 328–330, особливо ст. 330 “Передача або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни”. У зазначених статтях йдеться про інформацію, доступ до якої обмежений, а саме про службову інформацію (з грифом “для службового користування”) та інформацію, яка є державною таємницею (з грифом секретності).

У Законі України “Про доступ до публічної інформації” від 13 січня 2011 року № 2939-VI надається поняття службової інформації: це інформація, «що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішню службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень» або інформація, «зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці» (ст. 9 «Службова інформація»).

Ст. 328 та 329 стосуються державної таємниці, визначення якої та порядок доступу до якої міститься в Законі України “Про державну таємницю” від 21 січня 1994 року № 3855-XII. Згідно зі ст. 1 цього закону державна таємниця (секретна інформація) є видом таємної інформації, «що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких

може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою». Перелік таких відомостей визначається «Зводом відомостей, що становлять державну таємницю», затвердженим Наказом СБУ від 23.12.2020 р. № 383.

Крім службової та таємної інформації, до інформації з обмеженим доступом належить конфіденційна (ст. 21 Закону України «Про інформацію»). Ст. 2 цього закону встановлює обмеження щодо «збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини», Конфіденційна інформація законодавцем визначається як «інформація про фізичну особу, інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, а також інформація, визнана такою на підставі закону» (ч. 2 ст. 21). Отже, передбачається, що конфіденційною інформацією можуть володіти громадяни та юридичні особи, а не держава, в компетенції якої розпорядження таємною або службовою інформацією, зокрема, відомостей, що становлять державну таємницю.

Аналіз статей КК України, що стосуються комп'ютерних правопорушень, зумовлює виникнення низки питань. Науковці, для опису нових видів правопорушень – комп'ютерних – вживають новий термін «комп'ютерна інформація», який не визначається в законодавстві. Видається, точніше вживати термін «інформація в електронному вигляді», як визначено в ст.1 Закону України «Про інформацію», бо в цьому випадку йдеться не про новий вид інформації як такої, а про новий носій інформації та її нову форму представлення – електронну. Мається на увазі інформація, яку можна передавати через електронні системи, для чого вона повинна бути подана в електронному форматі.

Узагальнюючи аналіз правомірних обмежень права на інформацію згідно з національним законодавством, можна зазначити три основних види таких обмежень:

- обмеження, які захищають суспільні інтереси;
- обмеження, які захищають інші права особи;
- обмеження, необхідні для забезпечення авторитету і безсторонності суду.

Зазначені обмеження повністю ідентичні тим, що викладені в п. 2 ст. 10 Європейської Конвенції про захист прав та основних свобод людини, яку Україна ратифікувала і тим самим відповідно до ст. 9 Конституції визнала частиною свого національного законодавства задекларовані там правові норми, а також юрисдикцію Європейського суду з прав людини з усіх питань щодо тлумачення та застосування цієї Конвенції. Очевидно, що її норми та стандарти, враховуючи статус України кандидата на членство в ЄС з 23 червня 2022 р., повинні стати орієнтиром щодо загальних принципів вирішення судових спорів в аналогічних ситуаціях.

Отже можна зазначити, що під час аналізу правових обмежень права на інформацію, крім положень Закону України “Про інформацію”, Кримінального і Цивільного кодексів, рішень Конституційного Суду України, необхідно також враховувати інші нормативно-правові акти, міжнародні правові стандарти, практику Європейського Суду з прав людини.

Слід підкреслити, що в умовах кризових ситуацій у соціумі інформаційна війна та пропаганда набувають надзвичайного значення. У цьому контексті, зокрема, під час воєнних конфліктів, постає питання необхідності обмеження права на інформацію, задекларованого практично в усіх сучасних конституціях, а також у численних міжнародних актах, насамперед у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.), Конвенції про захист прав та основних свобод людини (1950 р.), Загальній декларації прав людини (1948 р.) тощо. Це питання є вельми актуальним і проблемним, отже є нагальна необхідність аналізу можливостей

захисту інформаційних прав людини в умовах соціальних, зокрема, воєнних конфліктів, з урахуванням глобальної цифровізації.

Слід зауважити також, що наслідком цифровізації всіх сфер суспільного життя стало закріплення і вживання терміну «цифрові права», коли йдеться про право на інформацію. Часто автори в наукових публікаціях застосовують також термін «інформаційні права» і як синонімічне поняттю права на інформацію, і як більш широке. Останнім часом термін «цифрові права» витіснив поняття «інформаційні права», яке змістовно від першого відрізняється, хоча використовується теж переважно як синонім. Таке заміщення понять зумовлено вищезазначеною доктриною глобальної цифровізації, у тому числі у правовій сфері. Втім саме поняття цифрових та цифровізації технологій фактично є наступниками їхніх попередніх варіантів – відповідно термінів «інформаційні технології» (ІТ) та «інформатизація», а пізніше не менш сталого поняття «інформаційно-комунікативні технології» (ІКТ). Аналогічна трансформація відбулась із терміном «інформаційне суспільство», яке трансформувалось останні роки у «цифрове середовище». Також зараз під кутом цифровізації розглядається електронне судочинство, зокрема, конституційне судочинство – в контексті цифрового конституціоналізму. Отже йдеться не про змістове перезавантаження попередніх напрацювань у контексті цифрових трансформацій, а лише про термінологічне перезавантаження попередніх напрацювань у сфері інформаційних технологій (ІТ), які спочатку «перезавантажилась» в інформаційно-комунікативні технології (ІКТ), а, власне, потім у цифрові технології.

Додамо, що ідентичними також є терміни «інформаційне право», «цифрове право», «інтернет право», «комп'ютерне право» тощо, а відмінність у назвах можна пояснити скоріше особливостями наукових уподобань авторів, ніж їх доктринальним змістом. На сьогодні цифрове право можна розуміти як сукупність правових норм, які регулюють різні відносини,

пов'язані з використанням цифрових технологій, але ці норми не об'єднані єдиним регулятивним методом і відносяться до різних правових галузей.

Дяекі всені наголошують на необхідності нормативного врегулювання цифрових прав, до яких відносить право на доступ до Інтернет, право на вільну передачу та поширення інформації, право на забуття, право на захист персональних даних, право на інформаційну самоідентифікацію, право на анонімність тощо. З іншого боку, необхідно враховувати нові умови цифрової трансформації суспільства для захисту фундаментальних прав і свобод людини, задекларованих у Конституції.

Як правило, цифрові права ототожнюють із правами користувачів Інтернет, свободою інформації, правом доступу до Інтернет тощо. У ряді публікацій доводиться, що це є взаємопов'язані та споріднені поняття – інформатизація, цифровізація, віртуалізація, але не тотожні – ні за змістом, ні за формою, отже не можна повністю ідентифікувати цифрові права як ті, що до недавня класифікували як інформаційні або права користувачів в Інтернет.

Не дивлячись на термінологічні зміни, не викликає сумнівів, що інформаційні / цифрові технології у найближчому майбутньому залишаються ключовим фактором глобальних соціальних перетворень, а еволюція Інтернет-управління впливатиме на цей процес безпосередньо, і в умовах соціальних конфліктів відіграватиме особливу роль.

Сьогодні в Україні для підвищення ефективності захисту інформаційних / цифроаих прав доцільно розглянути питання їх класифікації та впорядкування, на підставі, зокрема, розробок міжнародної групи «Європейські цифрові права» (European Digital Rights) та Хартії цифрових прав (The Charter of Digital Rights), прийнятої у 2014 р.

Заслуговує на увагу підхід, згідно з яким, розглядаючи європейську стратегію захисту основних прав в епоху цифрових трансформацій, поєднується поняття «глобальна цифровізація» та «інформаційне суспільство». При цьому відмічається, що відбувається актуалізація засобів

захисту основоположного права на приватність у контексті захисту персональних даних та забезпечення конфіденційності.

Треба відзначити, що конституційне закріплення права на інформацію ще не робить зрозумілим механізм його реалізації та захисту. Це стосується, наприклад, надання певної інформації державними органами і органами місцевого самоврядування за запитами громадян, особливо в умовах воєнного стану. Крім розробки чіткого механізму захисту права на доступ до різного роду інформації, її отримання, поширення, використання тощо в національному законодавстві, слід враховувати необхідність постійного узгодження національного законодавства з міжнародними нормами і стандартами в інформаційній галузі, які перманентно модернізуються.

У кризових ситуаціях у суспільстві проблема забезпечення конституційних прав громадян на інформацію заслуговує особливої уваги, бо постає загроза створення системи всеохоплюючого тотального контролю над суспільством взагалі та за кожним його членом зокрема, як вже було описано в антиутопії Дж. Оруела, де інформаційні технології використовуються саме для цього. Створення електронних баз даних, де зберігаються досьє на все населення країни – сьогодні реальність у будь-якій країні, а враховуючи, що кожний громадянин має персональний податковий номер - ідентифікаційний код, збір та електронний обіг персональної інформації надзвичайно спростився.

Очевидно, що з боку держави гарантувати захист національного інформаційного простору, особливо за надзвичайних умов, можна лише шляхом обмеження доступу до інформації, контролю інформаційних потоків. Але треба зважати і на те, що з позицій “природно-лібертарної” моделі, запропонованої Шевчуком С. В., право на інформацію та конституційні права на автономію особи не походять від держави, а належить людині від народження, причому мають приблизно рівну юридичну силу та значущість. У випадку їх конфлікту між собою у західній юриспруденції застосовується метод конституційного тлумачення, який отримав назву методу

балансування. Він полягає у тому, що пріоритетність цих прав визначається цінностями суспільства, як зазначає вчений.

Загальноприйнято, що у демократичному суспільстві конституційному праву на інформацію належить пріоритет. Це пояснюється насамперед необхідністю пошуку істини в результаті вільного обміну думками та ідеями. Абсолютної істини у природі не існує, тому жодна особа чи установа, а надто держава не має на неї монополії. Вільний обмін думками зумовлює суспільне піднесення, оскільки пробуджує інтелектуальний потенціал без страху потрапити в немилість пануючої в суспільстві ідеології. У випадку обмеження свободи висловлювання кожна людина певною мірою може опинитися під тиском, оскільки невідомо, яку думку буде заборонено наступного разу. Адже там, де немає дискусій, де неможливі публікації різних, навіть образливих суджень, люди позбавлені самостійного політичного вибору. А це означає, що опозиція не матиме жодних шансів прийти до влади шляхом переконання виборців.

Свобода особистості більш за все утверджується і підтримується свободою слова, свободою інформації. Її обмеження, як задекларовано у ст. 10 Конвенції про захист прав та основних свобод людини, може бути здійснено тільки в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського спокою. Європейський Суд з прав людини має значні напрацювання в галузі застосування цієї статті. Суд визначив свободу вираження поглядів як “одну з основних умов прогресивного розвитку демократичних суспільств і розвитку кожної окремої особи” (рішення у справі Хендісайда від 7 грудня 1976 р.).

Отже, згідно з нормами Конвенції, свобода вираження поглядів та інформації не є абсолютною. Держава може на законних підставах обмежувати цю свободу, незалежно від засобів, за допомогою яких були висловлені погляди, інформація або ідеї, але лише за умов, визначених у п. 2 ст. 10.

Відповідно до ст. 5 Закону України “Про інформацію” структура права на інформацію визначається такими складовими, як 1) зберігання інформації, 2) використання інформації, 3) одержання інформації, 4) поширення інформації, 5) захист інформації. Ст. 34 Конституції та стаття 32 і ст. 302 “Право на інформацію” Цивільного кодексу України має інший набір складових права на інформацію: 1) зберігання інформації, 2) використання інформації, 3) поширення інформації, 4) збирання інформації. Вочевидь, що одержання інформації та збирання інформації не є ідентичними процесами, а захист інформації як складова права на інформацію фігурує тільки в Законі України “Про інформацію”. Зазначені складові права на інформацію фігурують також у ст. 9 Закону України «Про інформацію», яка містить перелік основних видів інформаційної діяльності, до яких відносять 1) створення, 2) збирання, 3) одержання, 4) зберігання, 5) використання, 6) поширення, 7) охорона та 8) захист інформації. При цьому всі ці терміни - “збирання інформації», «одержання інформація», «використання інформації» тощо - законодавчо не визначені, що свідчить про певні законодавчі прогалини щодо законодавчого регулювання права на інформацію.

Ряд вчених вказують, що будь-яка із зазначених складових права на інформацію не може бути реалізована без реалізації права на доступ до інформації, оскільки без отримання інформації неможливо здійснювати будь-які дії з нею, саме тому право доступу до інформації можна вважати основоположною складовою права на інформацію.

Рзглядаючи право на інформацію в системі конституційних прав, можна зазначити, що характеристика і класифікація конституційних прав і свобод людини і громадянина є досить нечіткою. Право людини на інформацію в цьому контексті слід розглядати як конституційне особисте правом, адже воно є елементом права на самовираження, як визнав Європейський Суд з прав людини. Кожен може реалізовувати його незалежно від мети - чи то вигода, чи політична пропаганда, чи релігійна діяльність тощо. Однак право

на інформацію в теорії українського конституційного права до останнього часу розглядалося як одне з політичних прав громадян.

Ряд дослідників обґрунтовує думку, що конституційне право на інформацію в сучасному розумінні можна розглядати і як соціальне, і як економічне, і як культурне, і як політичне право людини в різних його аспектах, бо в останні десятиріччя відбулися певні трансформації у розумінні права на інформацію. Виходячи із змісту ст. 34 Конституції України, ст. 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, де говориться про право на свободу вираження своїх думок, включаючи свободу отримання та поширення інформації, та із сучасних інформаційних теорій автор визначає право на інформацію як складову права на самовираження, і, таким чином, як особисте природне право кожного.

Аналіз та узагальнення практики Європейського Суду з прав людини, свідчить, що при регулюванні права на отримання та поширення інформації, треба мати на увазі таке: 1) ст. 10 гарантує свободу всім незалежно від мети, яка переслідується; 2) гарантії, проголошені у ст. 10, поширюються не тільки на приватних осіб, але й на військовослужбовців та державних службовців, а також на юридичних осіб чи групи юридичних осіб, коли йдеться про засоби масової інформації і заявником виступає видавництво чи група видавництв; 3) ст. 10 застосовується не тільки до певного типу інформації та ідей, особливо політичного характеру, але й, наприклад, до інформації комерційного характеру і навіть легкої музики та комерційних оголошень; 4) ст. 10 за умови дотримання п. 2 застосовується не тільки до "інформації" та "ідей", що позитивно сприймаються суспільством або розглядаються як необразливі та (чи) неварті уваги, але й до таких, що шокують, ображають чи викликають стурбованість у держави або частини населення, бо порушують вимоги плюралізму, толерантності і лібералізму, без яких неможливе демократичне суспільство.

Слід підкреслити, що Європейський Суд з прав людини виніс ряд важливих рішень, які мають бути вивчені і враховані вітчизняними судами

при розгляді інформаційних спорів, а також при розробці правових норм і законодавчих актів.

Законодавець визначає також гарантії права на інформацію, зокрема створення механізму реалізації права на інформацію; створення можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів; обов'язку суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість та засоби масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення; обов'язку суб'єктів владних повноважень визначити спеціальні підрозділи або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації; здійснення державного і громадського контролю за дотриманням законодавства про інформацію; встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію. Як бачимо, гарантуються усебічні можливості людини на доступ до інформації.

Аналіз інформаційного законодавства свідчить, що основою інформаційних прав людини є право на інформацію, що включає право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Основою права на інформацію є право людини на доступ (отримання) до інформації. Свободу вираження поглядів і переконань, свободу обміну інформацією слід розглядати як складові поняття “право на інформацію”.

Законодавчо закріплені й інші права людини, пов'язані з обігом інформації. Так, Конституція України передбачає, що людина має право на життя, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла, право на свободу та особисту недоторканність, право на повагу до гідності та честі, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування [ст. ст. 27–33]. Законодавством також закріплено право на приватність, тобто збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя

фізичної особи без її згоди не допускаються, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини згідно зі ст. 302 Цивільного кодексу України. З прийняттям Закону України “Про захист персональних даних” актуалізується проблема обігу та захисту персональних даних і, насамперед, відповідного інформаційного права людини.

Отже маємо наступне інформаційне право людини – право на таємницю особистого життя людини. Відповідно це право встановлює ще одну межу реалізації права людини на інформацію – таємницю особистого життя людини. Це право закріплено в новому інформаційному законодавстві у частині гарантування захищеності особи від втручання в її особисте та сімейне життя.

У новій редакції Закону України “Про інформацію” до предмета правового регулювання включено також відносини щодо охорони і захисту інформації. Розуміння цих двох понять як в законодавстві, так і серед науковців неоднозначне. Однак однозначно варто включати до інформаційних прав людини її право на охорону і захист інформації, яка їй належить. Відповідну сферу суспільних відносин формують відносини, пов’язані з охороною і захистом інформації з обмеженим доступом (ІзОД), у контексті цього дослідження – інформації про людину, тобто з персональними даними, конфіденційною інформацією про особу, таємницею приватного життя (множинність визначень передбачена чинним законодавством).

Інформаційне законодавство (як чинне, так і перспективне) передбачає можливість поширення суспільно необхідної інформації: ІзОД може бути поширена, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення.

Предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України;

забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо.

Аналіз норм щодо суспільно необхідної інформації дає підстави виокремити наступне інформаційне право людини – право на суспільно необхідну інформацію. Причому таке право у встановлених випадках переважає право на захист і охорону ІзОД. Тобто відмінність права людини на суспільно необхідну інформацію від права на інформацію загалом полягає у предметі відповідних прав: у першому випадку – це ІзОД, у другому – відкрита інформація.

Сучасне суспільство характеризується розвитком засобів створення, обробки, передачі інформації. При цьому, поряд із позитивними тенденціями пришвидшення темпів впровадження нових технологій, передачі і поширення знань тощо виникають загрози для життя і навіть здоров'я людини, пов'язані з новітніми інформаційними технологіями, розвитком Інтернету. Кожен відчуває необхідність захисту від інформації, яка йому не потрібна, в силу неправдивості таких відомостей або поширення їх з неправомірною метою. Виникає необхідність забезпечення інформаційної безпеки людини.

Однак положення законодавства у цій сфері потребують удосконалення і систематизації. Хоча ст. 17 Конституція України і передбачає, що забезпечення інформаційної безпеки – це одна з найважливіших функцій держави, справа всього народу, а в Основних засадах розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки, затверджених Законом України від 9 січня 2007 року, інформаційну безпеку було визначено як “стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних

технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації”. При цьому, Стратегія інформаційної безпеки України визначає «Стратегічну ціль 1» як протидію дезінформації та інформаційним операціям, «насамперед держави-агресора, спрямованим, серед іншого, на ліквідацію незалежності України, повалення конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання національної, міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини». Але Стратегія інформаційної безпеки України не передбачає інтереси особи щодо захисту від неповноти, невчасності та невірогідності інформації, від негативних інформаційних впливів як таких. Причиною такої прогалини видається відсутність нормативно закріпленого відповідного права людини. І на сьогодні таке право набуває характеру природного, оскільки від захищеності людини від неповноти, невчасності та невірогідності інформації, що використовується, від негативних інформаційних впливів нерідко залежить стан здоров’я людини.

Частково таке інформаційне право людини (щодо захисту від недостовірної інформації) реалізується через цивільно-правовий інститут спростування інформації, що ганьбить особу, а також гарантується законодавством про захист суспільної моралі.

Резумюючи зазначимо, що інформаційні права людини – це гарантовані державою можливості людини задовольняти її потреби в отриманні, використанні, поширенні, охороні і захисті необхідного для життєдіяльності обсягу інформації. Перспективним напрямом розвитку нормативно-правового закріплення інформаційних прав громадян пов’язано із закріпленням права людини на інформаційну безпеку, зокрема в частині захищеності людини від неповноти, невчасності та невірогідності інформації, що використовується, від негативних інформаційних впливів.

7.2. Проблеми та колізії у реалізації та захисті інформаційних прав в Україні

Специфіка інформаційного права зумовлює необхідність поглиблених пошуків з проблематики методів правового регулювання інформаційного права, доцільності правового регулювання Інтернет-відносин, техніко-правових ознак виникнення, зміни, припинення юридичних фактів (дій чи подій), пов'язаних з використанням новітніх інформаційних технологій у різноманітних сферах суспільної діяльності. Саме такі напрями досліджень можна визначити пріоритетними для науки інформаційного права України. Однак жоден із зазначених напрямів досліджень неможливо повноцінно дослідити без урахування сутності та перспектив розвитку інформаційних прав людини. Адже процес розбудови правової держави в Україні безпосередньо пов'язаний з додержанням та належною реалізацією гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина, у тому числі таких, що пов'язані з інформаційними відносинами. Зокрема, гарантоване Конституцією України право на інформацію стає усе більш важливим елементом існування демократичного суспільства. Але не варто ототожнювати право на інформацію й інформаційні права людини.

Розвиток права на інформацію в Україні, очевидно, пов'язаний із розвитком інформаційного суспільства. Хоча на законодавчому рівні в Україні визначення інформаційного суспільства поки не дається, на правовому рівні розглядається низка важливих питань щодо його розвитку, а головне – максимального контролю з боку держави, що підтверджується документами, прийнятими на всесвітніх самітах із питань інформаційного суспільства, в яких Україна також брала активну участь. Перший з них відбувся в грудні 2003 р. у Женеві, другий – в листопаді 2005 р. у Тунісі. У результаті було прийнято два правових документи – Декларація принципів інформаційного суспільства і План дій, який містить 122 положення для визначення різноманітних способів державної підтримки розвитку ІТ.

Унаслідок аналізу цих та інших документів вимальовується головний конфлікт, який назріває у ще не сформованій новій суспільній формації, а саме конфлікт між державою і суспільством на підставі явної невідповідності декларованої максимальної свободи інформації та чергової спроби максимального контролю над цією свободою з боку держави під звичайним приводом – забезпечення безпеки, в даному випадку інформаційної. Особливість ситуації полягає в тому, що інформаційне суспільство, правильніше, співтовариство, почало формуватися та розвиватися саме поза державними структурами, на противагу ним, тобто поза державними кордонами і контролем відповідних державних структур, а завдяки комерційним фірмам і громадським організаціям. Не слід, звичайно, забувати, що Інтернет, власне, було створено Міністерством оборони США, але, по-перше, не з метою розвитку інформаційного суспільства, і, по-друге, Інтернет та ІТ – це ще не інформаційне суспільство, а лише засоби й інструменти його розвитку. Коли ж Інтернет став загальнодоступним засобом комунікації та поширення інформації внаслідок його комерціалізації, він вийшов з-під контролю державних структур, які спробували представити ситуацію таким чином: розвиток інформаційного суспільства можливий тільки завдяки підтримки держави і через ретельний контроль процесу інформатизації суспільства.

Перша й основна група проблем у реалізації та захисті інформаційних прав в Україні пов'язана зі спробою держави контролювати інформаційний простір. Цю групу конфліктів можна охарактеризувати як “інформаційна свобода – інформаційна безпека”.

Друга група проблем пов'язана з тим, що нині Інтернет й інші засоби передавання даних контролюються скрізь, незалежно від державних кордонів з боку кількох технологічно розвинутих країн.

Третю групу проблем можна визначити як “цифрова нерівність”, і пов'язана вона з тим, що Україна значно уступає іншим країнам за рівнем технологічного та загальноосвітнього розвитку інформаційної

інфраструктури (наприклад, США, Китаю, Японії та ін.). Розв'язання такого роду проблем пов'язано насамперед з продовженням процесу глобалізації і темпами розвитку ІТ.

Очевидною є проблема, пов'язана із збереженням національної, культурної, етнічної та іншої ідентичності на тлі розвитку ІТ. Сучасні ІТ як засоби самовираження передбачають певну уніфікацію цих засобів – мовну, психологічну, культурну, ідеологічну тощо.

Наступна проблема у сфері інформаційних правовідносин виникає під час розвитку електронної торгівлі в умовах відсутності традиційних державних кордонів. Вирішення такого роду ситуацій можливо за рахунок розроблення послідовних підходів до оподаткування електронної торгівлі, ефективних саморегулюючих ініціатив, таких як кодекси поведінки, маркірування та ін. (позитивний приклад розвитку таких відносин надали США, коли встановили мораторій на оподаткування електронної торгівлі 1997–2000 рр., що викликало черговий вибух розвитку мережі Інтернет). Отже, основну проблему чи основну характеристику цієї проблеми можна звести до формули “розвиток електронної торгівлі – відсутність кордонів”.

Нині оптимальним за низкою критеріїв можна вважати підхід, що передбачає такі рівні (і, відповідно, групи) проблемних питань, які виникають у контексті захисту інформаційних прав:

- конфлікти на рівні «держава – індивід»;
- психологічний рівень проблем: вплив ІТ на психіку; зміна свідомості світогляду українських громадян в умовах вільного інформаційного обміну (як негатив – психологічні війни);
- філософський рівень проблем: формування нової життєвої філософії на основі нового стилю життя (віртуальна реальність, держава в смартфоні), нав'язування певної ідеології з допомогою ІТ з боку держави, а також своєї власної – на рівні корпорацій, захоплення державної влади корпораціями (у тому числі із застосуванням – інформаційних воєн);

- правові конфлікти: складність проконтролювати інформаційний простір технологічно і технічно з боку правоохоронних органів призводить до неефективності правового і законодавчого врегулювання (наприклад, щодо кіберзлочинності). Подолання таких конфліктів можливе на основі створення етичних кодексів, правил поведінки, що, в свою чергу, передбачає високий рівень самосвідомості, добровільність учасників інформаційного обміну і наприкінці – самоврядування;

- геополітичні конфлікти: пов'язані з глобалізацією. Сучасне глобалізоване суспільство передбачає створення “світу без кордонів”, єдиний інформаційний простір веде до створення єдиного правового простору, а в майбутньому, ймовірно, і до єдиного політичного. Різниця в економічному розвитку країн передбачає ігнорування країн із слабким науковим, технологічним, економічним потенціалом при розвитку нової (інформаційної) соціо-культурної та економічної системи. Конфлікти внаслідок такої нерівності можуть долатись насамперед у результаті правильної національної економічної і соціо-культурної політики;

- економічні проблеми пов'язані передовсім з різним рівнем розвитку ІТ; різним рівнем знань, освіти, навичок, розуміння сутності процесів інформатизації. Деякі вітчизняні дослідники бачать низку проблем, що пов'язані із трансформацією праці й зайнятості, адже трудомісткі технології можуть привести до “безробітного суспільства”. На думку інших, буде зменшуватися не кількість робочих місць, а робочий час. Ринок праці зміщується в напрямку ринку інформаційних послуг, на перше місце виходять такі професійні навички, як вміння працювати в умовах інформаційних мереж і великих обсягів інформації, які безупинно зростають.

У результаті розвитку інформаційних технологій і послуг, виникнення необхідності правового регулювання інформаційних правовідносин українське суспільство стикнулося з найбільш серйозним внутрішнім конфліктом (чи протиріччям) духовного рівня: орієнтуватися на безперспективний техногенний варіант розвитку суспільства або ж

переходити до всесвітньої енергетично-інформаційної системи, яка передбачає розвиток нових здібностей і можливостей людини (телепатії, телекінезу та ін.), нові ступені допуску до всесвітнього інформаційного простору?

Реалізація права кожного на інформацію в Україні в контексті розбудові цифрового / інформаційного суспільства – це не реалізація принципу “в кожному домі – комп’ютер і Інтернет”, а принципово новий підхід до організації спільності людей, яке передбачає перехід на більш високий рівень свідомості, зокрема, в результаті вільного інформаційного обміну, здобування нових знань і навичок, зміну психології і світогляду. При цьому інформаційний обмін може здійснюватися і без допомоги держави і не обов’язково з допомогою технологічних засобів.

Шлях реалізації та розвитку права на інформацію і вільного інформаційного обміну у суспільстві – його інформатизація, тобто створення та реалізація сукупності взаємопов’язаних процесів, спрямованих на розвиток і використання інформаційних систем задля задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства.

Сьогодні інформація є головним ресурсом, який заощаджує матеріальні, трудові, енергетичні, фінансові ресурси, стає рушієм прогресу. Це привело до зростання тиску громадськості на державу для забезпечення її невтручання в особисту сферу діяльності людей, надання їм більших прав і свобод, до надання переваги ліберально-демократичним тенденціям в політиці.

Сучасні світові тенденції розвитку суспільства потребують створення нових механізмів регулювання та управління ІТ на державному, міжнародному і громадському рівнях. Це передбачає створення не лише державних, але й міжнародних асоціацій. Окрім того, для України сьогодні актуальною є проблема накопичення національних інформаційних ресурсів, що надало б можливість акумулювати всі знання і досягнення нації як складову світової глобальної інформаційної бази даних.

Виклики сьогодення насамперед пов'язані із дедалі більшим впливом як позитивним, так й певною мірою негативним, впливом досягнень науки і техніки, у тому числі інформаційних комунікаційних технологій на всі сфери життєдіяльності соціуму та довкілля. Роль індивідууму у цьому соціумі нині значною мірою залежить від рівня його обізнаності у інформатиці, комп'ютерних та електронно-атомних технологіях, можливостях інформаційних мереж.

Під час соціального конфлікту право і політика активно включаються у сферу інформації, що може стати загрозою правам і свободам людей. З одного боку, необмежена свобода призводить до розбещеності, духовної деградації, лицемірства в суспільстві. З іншого – придушування та обмеження свободи веде до розширення адміністративної влади, розвитку корупції, застою, байдужості, і нарешті – до тоталітаризму, який видають за благо. Таким чином, надлишок свободи зумовлює хаос, а її нестача – застій. Вихід - знайти ту "золоту середину", між повною свободою та її розумним обмеженням, без якої неможливий справжній розвиток суспільства, цивілізації в цілому. За умов тотальної цифровізації всіх сфер суспільного життя знаходження раціонального балансу між обмеженням інформаційних прав та їх захистом є серйозною проблемою, від конструктивного рішення якої залежить ментальне здоров'я людей і збереження демократичних засад подальшого розвитку держав.

Між інтересами власників медіа, з одного боку, та громадянського суспільства і громадянами – з другого, існує діалектичне протиріччя: власники медіа діють у парадигмі свого суб'єктивного економічного інтересу, громадяни і громадянське суспільство потребують об'єктивної інформації про дійсність, але вимушені «споживати» той контент, який нав'язується мас-медіа і відображає суб'єктивну позицію телевізійного каналу, радіостанції, газети, інтернет-ресурсу.

Зі здобуттям незалежності в Україні взято курс на побудову ліберально-демократичного суспільства, орієнтованого на захист прав і

свобод людини, забезпечення верховенства права, незалежності медіа тощо. Понад три десятиліття в Україні будується суспільство європейського взірця і, попри певні проблеми, цей процес триває невинно. Однак виникає низка запитань щодо незалежності медіа. Чи можуть бути незалежними інтернет-видання чи телеканал, які перебувають у приватній власності однієї чи групи осіб, часом не громадян України, інформація про які відсутня у відкритому доступі? Незалежність приватних медіа жорстко детермінована фінансово-економічними інтересами їхніх власників. Коли ж ідеться про видання партійних, громадських організацій, рухів, об'єднань громадян, то їх можна характеризувати як видання швидше для «внутрішнього» користування, з малим тиражем та спорадичною появою напередодні виборів, для вирішення інших локальних питань, які до широкого загалу не доходять. Очевидно, що сьогодні в інформаційному просторі України панують приватні медіа. Відкидати їх позитивну роль було б неправильно, враховуючи значну кількість об'єктивної інформації, яку вони доносять до громадян.

Особливого значення набуває сьогодні інформаційна безпека особи, яку слід розуміти як стан захисту від впливів, здатних проти її волі та бажання впливати на психіку, спрямованість свідомості, самосвідомість, модифікувати і програмувати поведінку, обмежувати свободу вибору людини. Виникає запитання: чи може держава забезпечити інформаційну безпеку громадян? Видається, що за об'єктивних умов – тільки частково, що пов'язано зі специфікою технологічного розвитку інформаційної сфери та неможливістю тотально контролювати її через брак технічних і програмних засобів та організаційних можливостей і, головне, відсутність професіоналів у галузі ІТ, зацікавлених у реалізації такого контролю.

Для стабільного функціонування держави такий стан регулювання інформаційної сфери не є задовільним. Звичайно, держава наділена правом застосувати примус. Але чи є на онтологічному рівні такий шлях вирішення проблеми врегулювання інформаційних відносин прийнятним у ХХІ ст., в умовах існування сучасної, по суті, техногенної цивілізації? Видається, що

сьогодні передчасно говорити хоча б про часткове вирішення проблеми «свободи інформації», тим більше про її зняття.

Як же може виглядати «зняття» протиріччя між інтересами держави, котра має захищати права громадян, гарантувати їх інформаційну безпеку, з одного боку, та приватними інтересами власників медіа – з іншого? Один із можливих шляхів вирішення проблеми – це забезпечення на законодавчому рівні прозорості медіа, встановлення певних вимог щодо установчих документів, зокрема можливі обмеження, які стосуються засновників медіа (обов'язкове українське громадянство, непритягнення до кримінальної відповідальності, нелюстрованість, неприналежність до тоталітарних партій та організацій, відсутність застережень у моральній сфері тощо). Необхідно змінювати й існуючу парадигму щодо діяльності журналістів, адже вона повинна передбачати наявність професійної освіти, дотримання відповідних етичних принципів, психічне здоров'я тощо.

В умовах сьогодення поки що не вбачається передумов для реального вирішення проблеми, пов'язаної з протиріччям між інтересами приватного медійного бізнесу та реалізацією державної інформаційної політики, яка повинна гарантувати інформаційну безпеку громадян, але без її врегулювання подальший сталий розвиток як держави, так і соціуму є неможливим. Таким чином, вбачається своєчасною і нагальною сама постановка проблеми та її концептуальне обговорення на рівні науковців, фахівців у сфері інформаційної безпеки та громадськості в цілому.

Історія свідчить, що демократії теж помиляються. Є питання, які парламентською демократією сьогодні не вирішити. Право і політика, що визначаються більшістю, все частіше вторгаються у сферу інформації, вносячи іноді хаос та руйнування. А це може стати загрозою правам і свободам людей. З одного боку, необмежена свобода призводить до розбещеності, духовної деградації, фальшивого морального стану суспільства, з другого – придушування та обмеження свободи штовхає суспільство до розширення адміністративної влади, розвитку корупції,

застою, байдужості, врешті-решт – до тоталітаризму, який видається за благо. Отже, надлишок свободи створює хаос, а її нестача – стагнацію. Відповідно, слід знайти ту «золоту середину» між необмеженою свободою та її розумними обмеженнями, без чого розвиток цивілізації неможливий.

В умовах тотальної цифровізації суспільства, створення єдиного інформаційного простору в XXI ст., природне право людини на комунікацію й інформацію, вільний обмін якою став доступним завдяки мережі Інтернет, набуває особливої уваги. Це феномен потребує всебічного вивчення з позиції нових прав, свобод та обов'язків людини, які виникають при використанні глобального інформаційного простору та нового усвідомлення життя у світі «без меж». Сьогодні в Україні законодавче регулювання Інтернет ще недостатньо врегульовано, а проблеми, які виникають у зв'язку з цим, потребують нагального вирішення – це, передусім, захист честі, гідності людини, її приватного життя, конфіденційності різного роду інформації, захисту психічного здоров'я людини від впливу негативної інформації та багато інших.

Очевидно, погляд на основні права, свободи та обов'язки людини за умов віртуалізації реальності змінюється, а з ними змінюється і праворозуміння, правова культура особистості, її правосвідомість, відповідно змінюються правові норми та погляди на права особистості. Але якими б не були ці зміни у майбутньому, сьогодні перед Україною стоять конкретні завдання, що пов'язані з розвитком інформаційного законодавства, зокрема створення блоку законів, які сприяли б розвитку українського сегменту Інтернету, а головне – розроблення реальних механізмів впровадження в дію цих законів; вивчення міжнародного досвіду та ратифікація міжнародних документів у цій галузі; узгодження вітчизняного законодавства з міжнародними правовими стандартами.

Сьогодні кожна держава, зокрема, Україна, має визначитись, який шлях їй обрати для подальшого суспільного руху – надання громадянам максимальної свободи інформації чи її дозування?

Історія свідчить, що демократії теж помиляються. Є питання, які парламентською демократією сьогодні не вирішити. Право і політика, що визначаються більшістю, все частіше вторгаються у сферу інформації, вносячи іноді хаос та руйнування. А це може стати загрозою правам і свободам людей. З одного боку, необмежена свобода призводить до розбещеності, духовної деградації, фальшивого морального стану суспільства, з другого – придушування та обмеження свободи штовхає суспільство до розширення адміністративної влади, розвитку корупції, застою, байдужості, врешті-решт – до тоталітаризму, який видається за благо. Отже, надлишок свободи створює хаос, а її нестача – стагнацію. Відповідно, слід знайти ту «золоту середину» між необмеженою свободою та її розумними обмеженнями, без чого розвиток цивілізації неможливий.

Внаслідок розвитку глобального суспільства сьогодні формується глобальна інформаційна цивілізація, характерною ознакою якої є зростання значення інформації як інтелектуального продукту, яке продукує людство в результаті своєї життєдіяльності. За її якісними показниками визначається рівень загальної культури суспільства щодо використання, засвоєння та вироблення інформації для своїх потреб.

Першочергові завдання, пов'язані з реалізацією і захистом інформаційних прав в Україні, передбачають врівноваження економічних і політичних напрямів розвитку суспільства з його культурно-освітніми та морально-етичними чинниками; домінування презумпції доступності, відкритості та своєчасності інформації; ефективну реалізацію захисту прав на доступ до інформації та персональних даних, у тому числі в судовому порядку; дотримання морально-етичних норм поведінки в інформаційному суспільстві; розроблення дієвого механізму відповідальності за порушення законодавства, яким урегульовано правовідносини в інформаційному суспільстві.

Для подальшого розвитку цифровізації / інформатизації суспільства слід орієнтуватися, насамперед, на недопущення концентрації власності в

медійній та телекомунікаційній сферах; підвищення рівня контролю за інформаційними послугами іноземного походження, які перешкоджають розвитку вітчизняних засобів інформації; уникнення соціального відчуження будь-яких сегментів суспільства через їхню віртуалізацію. Важливим чинником має стати ідеологічна спрямованість державної політики в інформаційній сфері, що ґрунтується на засадах поваги до загальнолюдських цінностей, канонів моральності та правослухняності, національної свідомості, звичаїв, традицій та менталітету нації, що набуває особливого значення в умовах соціальної кризи, війни тощо.

Настання інформаційної епохи знаменувалося формуванням нового сектора економіки та появою символічного капіталу – знань, зміною характеру праці та її гуманізацією, далі – трансформацією суспільної моралі, етики, права. Знання та інформація стали стратегічними ресурсами і агентами трансформації сучасного суспільства. Водночас з'явилися й нові форми антисоціальної поведінки. Основними причинами тут стали широкі можливості використання технологій віртуальної реальності для вирішення завдань інформаційних воєн. Відповідно, сфера діяльності, яка передбачає контроль за інформаційними ресурсами, потребує вироблення чіткого та зваженого державного підходу щодо її правового регулювання та формування громадської свідомості на відповідних світоглядних засадах.

Питання до розділу 7

1. Які правові акти є підґрунтям для реалізації та захисту права на інформацію в Україні?
2. Сформулюйте зміст права на інформацію згідно з міжнародно-правовими актами.
3. Дайте визначення поняття «інформація» як правової категорії.
4. Які основні складові права на інформацію?

5. Чи є різниця між поняттями «право на інформацію» та «інформаційні права»?

6. Які існують правомірні обмеження права на інформацію згідно з українським законодавством?

7. Назвіть галузі законодавства, норми яких регламентують різні аспекти права на інформацію в Україні.

8. Дайте визначення поняттям «конфіденційна інформація», «службова інформація», «державна таємниця», «таємна інформація».

9. Назвіть основні механізми захисту права людини на інформацію.

10. Які чинники можуть негативно впливати на захист інформаційних прав особи?

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте, як «глобальна цифровізація» впливає на подальший розвиток інформаційних прав.

2. Чи погоджуєтеся ви з думкою, що інституційні можливості державного регулювання інформаційних правовідносин є недостатньо ефективними? Доведіть свою позицію.

3. Проаналізуйте основні напрями вдосконалення вітчизняного інформаційного законодавства.

4. Проаналізуйте акти ЄС щодо розвитку штучного інтелекту в контексті регламентації інформаційних прав особи.

5. Доведіть тезу, що «свобода інформації є критерієм всіх інших свобод».

6. Проаналізуйте, які інші права і свободи людини і громадянина безпосередньо пов'язані зі свободою інформації.

7. Обґрунтуйте, які додаткові обмеження на свободу інформації можливі в кризових умовах, зокрема, в умовах воєнного стану.

8. Проаналізуйте проблеми морально-етичного характеру, пов'язані з контролем за обміном інформацією між користувачами мережі Інтернет.

9. Які органи державної влади в Україні безпосередньо пов'язані з реалізацією інформаційних функцій?

10. Проаналізуйте роль медіа в контексті реалізації прав громадян отримувати достовірну і своєчасну інформацію.

Література

1. Замахін А. Л. Об'єкт та предмет кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 6. С. 576-581.

2. Калюжний К. Р. Сутність інформаційних прав людини в науці інформаційного права. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2012. № 4. С. 55-58.

3. Кметик-Подубінська Х. Проблеми права на доступ до інформації в контексті сучасних комунікативних практик у вітчизняній науці. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. № 71. С. 78-83.

4. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : [Дата підписання: 04.11.1950]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

6. Костецька Т. А. Конституційно-правове регулювання інформаційних прав: деякі термінологічні аспекти. Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 116.

7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

8. Кушакова-Костицька Н. В. Право на інформацію в інформаційну епоху (порівняльне дослідження) : монографія / наук. ред. М. В. Костицький. Київ : Логос, 2018. 271 с.
9. Ліпкан В. Інформаційні права і свободи людини та громадянина. Підприємництво, господарство і право. 2011. № 9. С. 64–68.
10. Манжосова О. В. Європейська стратегія захисту основних прав в епоху цифрових трансформацій. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 1. С. 38–42.
11. Марущак А. І. Визначення поняття «інформаційні права людини». *Інформація і право*. 2011. № 2. С. 21–28.
12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: [Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
13. Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 1. С. 15–23.
14. Пилипчук В.Г., Дзьобань О.П. Феномен інформації: історико-правові та філософські аспекти. *Інформація і право*. 2015. №1 (13). С. 5–14.
15. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
16. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.
17. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
18. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: Наказ Служби безпеки України від 23.12.2020 р. № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>.
19. Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.

20. Про електронні комунікації : Закон України від 16 грудня 2020 року № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
21. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
22. Про медіа : Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>.
23. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
24. Разметаєва Ю.С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. Право та державне управління. 2020. №4. С.18–23.
25. Селезньова О. М. Інформаційні права: теоретичні та системні положення. Інформація і право. 2019. № 3(30). С. 9–15.
26. Стратегія інформаційної безпеки України: Затверджено Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
27. Тихомиров О. О. Права людини: інформаційний вимір : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 304 с.
28. Ткачук Н. І. Інформаційні права і свободи людини і громадянина в Україні: визначення термінів, співвідношення понять. Інформація і право. 2018. № 2. С. 17–30.
29. Фігель Ю. О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. Вісник ЛТЕУ. Юридичні науки. 2015. № 2. С. 222–230.
30. Хаустова М. Державна політика в сфері прав людини в епоху цифрових трансформацій. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2022. No 69. С. 328–333.
31. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
32. The Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01). URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.

РОЗДІЛ 8 РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ФОРМУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ТА ВИРІШЕННІ КОЛІЗІЙ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПІ

8.1. Правовий механізм адаптації національного законодавства до європейських міжнародно-правових стандартів прав людини

8.2. Роль Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів прав людини в Україні в умовах війни та вирішенні колізій національного законодавства

8.3. Імплементація практики Європейського суду з прав людини в діяльність Конституційного Суду України: тенденції та виклики

Питання до розділу

Завдання для самостійної роботи

Література

8.1.Правовий механізм адаптації національного законодавства до європейських міжнародно-правових стандартів прав людини

На сучасному етапі, однією з ключових проблем залишається забезпечення прав людини. У цій сфері сформовано ефективний механізм імплементації, що ґрунтується на значній кількості міжнародних договорів, ратифікованих більшістю держав. Водночас аналіз міжнародного досвіду співробітництва у сфері захисту прав людини свідчить про те, що виключно міжнародно-правове регулювання цього питання є недостатнім через розбіжності в підходах різних країн щодо визначення змісту прав людини. Не виникає сумніву, що основним завданням міжнародного права є створення сприятливих умов для національного розвитку, а не підпорядкування внутрішнього правопорядку держав наднаціональним механізмам. У цьому контексті ключова роль міжнародних правових актів у системі забезпечення прав людини полягає у встановленні чітких загальних

стандартів діяльності держав, гарантуванні їхнього загального визнання та уніфікованого застосування.

У демократичній державі права людини – це не лише теоретичні положення, а конкретні механізми, що визначають політичну, правову, економічну та соціальну систему. Їхнє практичне забезпечення є запорукою розвитку суспільства, стабільності держави та її міжнародної легітимності. Від рівня захищеності прав людини залежить стабільність держави, її правова система та міжнародна репутація.

Тому в країнах, де права людини ефективно захищаються, громадяни мають довіру до державних інституцій, що зменшує соціальну напруженість, а недотримання прав людини може призводити до масових протестів, політичної нестабільності та навіть революцій. Захист прав людини можливий лише в умовах незалежної судової системи, де громадяни можуть відстоювати свої права, а якщо правова система не гарантує справедливості, формується атмосфера безкарності, що веде до корупції, зловживання владою та свавілля силових структур [31, С.57].

Також, держави, де дотримуються права власності, свобода підприємництва та рівний доступ до правосуддя, є привабливими для міжнародного бізнесу, а в країнах із системними порушеннями прав людини інвестиційні ризики високі, що зменшує економічний розвиток [6, С. 156]. Важливо також зауважити, що дотримання прав людини є ключовою умовою вступу до ЄС, НАТО та отримання міжнародної підтримки, а країни, які ігнорують права людини, часто стають об'єктами санкцій, дипломатичного тиску та ізоляції. Тому важливо зауважити, що високий рівень захисту прав людини сприяє збільшенню суспільної довіри до влади, що позитивно впливає на рівень політичної участі громадян і соціальну згуртованість, а порушення прав людини, навпаки, викликають зневіру в державних інституціях, еміграцію населення та втрату людського капіталу. Тому захищеність прав людини – це не лише внутрішня справа держави, а фактор, що визначає її стабільність, економічний розвиток та міжнародний імідж.

Держави, які ігнорують ці принципи, стикаються з кризами, тоді як ті, що забезпечують права людини, мають високий рівень розвитку та міжнародного визнання.

У сучасній демократичній державі права людини є не лише декларативним принципом, а й практичним механізмом функціонування суспільства. Демократія, соціально-економічний розвиток, верховенство права та дотримання прав людини є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими явищами, що формують основу стабільного суспільства. Демократичні принципи спрямовані на забезпечення поваги до гідності та фундаментальних прав особистості, утвердження соціальної справедливості, сприяння економічному та соціальному розвитку громад, зміцнення суспільної згуртованості, підтримку національної стабільності та створення умов для міжнародного миру [21, С.146]. Попри значний прогрес у сфері прав людини на глобальному рівні, сучасний світ продовжує зіштовхуватися з низкою загроз, серед яких громадянські війни, порушення основоположних прав шляхом застосування тортур, торгівля людьми, соціальна нерівність, політична ізоляція, погіршення стану довкілля, зростання тероризму та повторення тяжких злочинів [17, С.35]. У контексті цих викликів особливо важливим є усвідомлення того, що реалізація прав людини є невіддільною від процесів демократичного розвитку, верховенства права, забезпечення миру, сталого розвитку, рівності та недискримінації. Подолання актуальних загроз демократії, таких як зростання популізму та обмеження політичних свобод, потребує комплексного підходу, що враховує взаємозв'язок між різними аспектами демократичного розвитку. Важливою складовою цього процесу є правозахисний підхід, який відіграє ключову роль у зміцненні демократичних інституцій та забезпеченні стійкого розвитку суспільства. Дефіцит демократії, слабкість інституцій та неефективне врядування становлять серйозні виклики для демократичного розвитку. Успіх конституційного процесу значною мірою залежить від його

інклюзивності та консультативного характеру, а також від змісту прийнятої конституції.

Міжнародні стандарти прав людини та судова практика формують ґрунтовну основу як для процедур інклюзивного та консультативного характеру, так і для визначення змістовних положень конституції. З точки зору матеріального захисту прав людини, важливими є не лише перелік прав, які мають бути гарантовані, захищені, підтримані та реалізовані, а й створення інституційних механізмів, що забезпечують ефективний захист цих прав та наявність дієвих засобів правового захисту в разі їх порушення. Державне управління, яке не спирається на принципи прав людини та основоположних свобод, втрачає ключові складові, необхідні для функціонування демократичної системи.

Відомо, що навіть за сприятливих умов права людини не реалізуються автоматично. Для їхньої повноцінної реалізації необхідні активні дії та, у багатьох випадках, боротьба за власні права та свободи. Цей процес має бути інтегрованим у комплекс заходів, що формують єдиний механізм захисту прав людини. Саме тому в юридичній літературі останніх років спостерігається підвищений інтерес до аналізу механізмів забезпечення та захисту прав людини [2, С. 32]. Їхня реалізація відбувається через відповідні механізми, що забезпечують їхню дієвість.

Поняття "механізми захисту прав людини" можна розглядати у широкому та вузькому значенні. У широкому розумінні це складна система соціальних інститутів, правових норм та заходів захисту, що охоплює судові, адміністративні, цивільні, кримінальні та інші процедури [2, С.30]. Головна мета такого механізму – гарантувати ефективний та всеосяжний захист прав людини та громадянина. Натомість у вузькому значенні цей механізм передбачає сукупність конкретних гарантій, спрямованих на відновлення та захист порушених прав. Механізм захисту прав людини складається з різних компонентів, зокрема суб'єктів правозахисної діяльності, а також форм і методів захисту. Форми забезпечують правові передумови для захисту прав,

тоді як методи охоплюють інструменти та підходи, які дозволяють ефективно відстоювати права людини. Безпосередня дія механізму захисту прав полягає у тому, що суб'єкти правозахисної діяльності в межах правових умов (форм захисту) застосовують визначені способи та засоби захисту. Важливою складовою механізму є його чотирирівнева структура, що охоплює міжнародні, національні, регіональні та місцеві гарантії прав людини. Кожен із цих рівнів має власний механізм захисту, відповідно міжнародний, національний, регіональний і місцевий. Аналізуючи цей підхід, варто зосередитися на кількох ключових аспектах.

По-перше, закріплення прав і свобод людини у правовій системі не є стихійним процесом. Воно потребує політичної волі державної влади, активної участі політичних партій і громадських організацій, що підкреслює суб'єктивний фактор цього процесу.

По-друге, ефективність механізму захисту прав людини значною мірою залежить від функціонування соціальних інститутів, які відіграють вирішальну роль у його реалізації.

По-третє, у країнах, що розвиваються, зокрема в Україні, збереження дієвості цих механізмів є значним викликом. Захист прав людини безпосередньо залежить від дотримання принципу верховенства права, наявності ефективних правозахисних інституцій та громадського контролю.

Один із ключових напрямів міждержавної співпраці у контексті міжнародних і регіональних військових конфліктів – це захист прав людини, що ґрунтується на положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Європейської конвенції з прав людини. Міжнародні організації, зокрема ООН, ЄС та інші, засуджують збройні конфлікти, акти агресії та війни, відповідно до норм міжнародного права, адже загарбницькі війни категорично заборонені. Однак слід визнати, що міждержавні, регіональні та міжетнічні збройні конфлікти залишаються невід'ємною частиною сучасного світового порядку.

Рада Європи відіграє ключову роль у забезпеченні універсальності прав людини та їхнього взаємозв'язку з ефективним демократичним врядуванням [30]. Як провідна європейська організація, що зосереджена на захисті прав людини, демократії та верховенства права, вона має унікальний мандат і механізми для сприяння демократичним реформам та моніторингу їхнього впровадження серед держав-членів [26]. Успішне демократичне врядування неможливе без дотримання основних прав і свобод, таких як свобода вираження поглядів, асоціацій і зібрань, а також без чесних і відкритих виборчих процесів [37, С.398]. Через свої органи, зокрема Європейський суд з прав людини, Венеціанську комісію та Конгрес місцевих і регіональних влад, Рада Європи забезпечує експертну оцінку демократичного розвитку країн-членів, сприяє вдосконаленню виборчого законодавства, зміцненню незалежності судової системи та підтримці верховенства права.

У сучасному світі, де демократичні цінності можуть бути під загрозою через популізм, авторитарні тенденції або порушення прав людини, Рада Європи повинна посилювати свою діяльність у сфері моніторингу дотримання демократичних стандартів та прав людини. Це включає послідовне впровадження механізмів оцінки демократичного розвитку, подібних до існуючих процедур нагляду за виконанням рішень Європейського суду з прав людини або аналізу відповідності національного законодавства європейським стандартам через Венеціанську комісію. Країни-члени Ради Європи повинні не лише ратифікувати міжнародні договори у сфері прав людини, а й надавати звіти про їхнє фактичне виконання, у тому числі через відповідні моніторингові органи, такі як Комітет міністрів або Парламентська асамблея Ради Європи [22, С.48]. Особливу увагу слід приділити країнам, що перебувають у процесі демократичних реформ або стикаються з викликами у сфері прав людини та верховенства права. Рада Європи має продовжувати використовувати свої унікальні механізми – від консультативної та аналітичної роботи до правозахисних і санкційних інструментів – для сприяння демократичному

розвитку та забезпечення міцного фундаменту для плюралістичних суспільств, заснованих на правах людини та верховенстві права [35, С.311].

Раду Європи було засновано з метою досягнення тіснішої співпраці між державами-членами для збереження та реалізації спільних принципів і цінностей, а також сприяння їхньому економічному та соціальному розвитку. Основним напрямом діяльності цієї організації є гармонізація законодавства країн-учасниць з метою утвердження норм ліберальної демократії, визначених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Для забезпечення ефективного впровадження положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод було створено Європейський суд з прав людини. У його практиці сформульовано доктрину субсидіарності, відповідно до якої Суд не виконує функції суду четвертої інстанції. Це означає, що він не є апеляційним органом щодо рішень національних судів і не переглядає їх, за винятком випадків, коли є підстави визнати порушення права на справедливий суд відповідно до статті 6 Конвенції. У цьому контексті варто згадати окрему думку суддів Пауер-Форд, Юдківської та Єдерблом, у якій судді вказали таке: «Критику апеляційного суду за нерозгляд одного з аргументів заявниці, хоча і важливого, можна тлумачити як вихід за межі компетенції Суду та діяльність як суду «четвертої інстанції» за обставин, коли рішення не видається свавільним у розумінні повної відсутності обґрунтування» [28]. Варто підкреслити, що звернутися до Європейського суду з прав людини можуть не лише фізичні особи, а й юридичні особи, що підтверджує застосування юридичних фікцій у межах Конвенції.

Основним міжнародним нормативно-правовим актом у сфері діяльності Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів прав людини є *Європейська конвенція з прав людини* від 1950 року [13], Україна ратифікувала Конвенцію у 1997 році. Це основний міжнародний договір, що закріплює права і свободи людини в країнах-членах Ради Європи. Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і

основоположних свобод, а також Протоколи до неї, держава, перш за все, взяла на себе зобов'язання щодо гарантування будь-кому, хто перебуває під її юрисдикцією, прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах. Підписання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод поступово перетворилося на ефективну систему колективного судового захисту прав і свобод. Центральним елементом європейської системи захисту прав людини став Європейський суд з прав людини, а ефективність правозахисного механізму Конвенції була забезпечена гарантуванням правила звернення з індивідуальною заявою. Це колосальний крок в розвитку нашої держави, адже він передбачає удосконалення та адаптацію національної правової системи до норм та стандартів Ради Європи. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод стала частиною національного законодавства, оскільки передбачає застосування національними судами норм Конвенції та практики Європейського суду при прийнятті рішень, що, в свою чергу, сприяє розвитку національної судової системи та наближенню її до європейських стандартів.

Щодо внутрішніх національних нормативно-правових актів. Україна імплементує європейські стандарти прав людини через своє національне законодавство:

- *Конституція України* [15] (Стаття 8: принцип верховенства права, обов'язковість норм міжнародного права; Стаття 55: право на звернення до міжнародних судових установ, зокрема до ЄСПЛ; Стаття 124: юрисдикція міжнародних судів визнається Україною).
- *Закон України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини"* від 2006 року, який визначає механізм виконання рішень ЄСПЛ в Україні [23].
- *Закон України "Про міжнародні договори України"* від 2004 року, який регулює статус міжнародних договорів у правовій системі України. [24].
- *Кримінальний кодекс України* який враховує міжнародні правові стандарти, зокрема у сфері воєнних злочинів та катувань (ст. 438, 439) [16].

- *Кодекс адміністративного судочинства України* який передбачає можливість перегляду судових рішень у зв'язку з рішенням ЄСПЛ [12].

- *Рішення Конституційного Суду України Рішення Верховного Суду України*, так як вони враховують практику ЄСПЛ у тлумаченні правових норм, адже судові органи застосовують прецеденти ЄСПЛ при винесенні рішень.

- *Національна стратегія у сфері прав людини* (затверджена Указом Президента №501/2015) [25]. Цим Указом затверджена Національна стратегія у сфері прав людини, що зумовлено необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвих механізмів їх реалізації та захисту, розв'язання системних проблем у зазначеній сфері.

Національна стратегія спрямована на об'єднання суспільства з питань щодо розуміння цінностей прав і свобод людини, що забезпечуються та захищаються на основі принципів рівності та недискримінації. Стратегія зосереджена на розв'язанні основних системних проблем у сфері забезпечення, реалізації та захисту прав і свобод людини в умовах нових викликів, що постали перед суспільством, але не вичерпує повністю проблематики у зазначеній сфері. Метою Стратегії є забезпечення пріоритетності прав і свобод людини як визначального чинника у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, ведення господарської діяльності. Згідно з цим Указом, вдосконалення системи забезпечення та захисту прав і свобод людини здійснюватиметься з урахуванням як вітчизняного досвіду, так і напрацьованих та апробованих міжнародною спільнотою принципів та підходів. У зв'язку з цим буде взято до уваги та активно використано досвід Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського Союзу, Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, інших міжнародних організацій, практику Європейського суду з прав людини,

досвід правозахисних організацій України. У співпраці з іншими державами Україна застосовує підхід, заснований на правах і свободах людини, розвиває багатосторонні відносини з урахуванням міжнародних зобов'язань у зазначеній сфері.

Отож, основою загальноєвропейських стандартів у сфері прав людини стала Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, водночас, на момент її прийняття вона ще не визнавалася як безпосереднє джерело письмово закріплених прав людини. Вирішальним кроком у цьому напрямі стало ухвалення у 2000 році Європейським парламентом, Радою ЄС і Європейською комісією Хартії основних прав Європейського Союзу [33]. Прийняття цього документа було зумовлене кількома ключовими факторами, зокрема необхідністю гарантування захисту прав і свобод людини від можливих порушень з боку наднаціональних органів ЄС, наповнення інституту громадянства ЄС конкретним змістом, уніфікацією юридичних режимів соціальних, економічних, громадянських і політичних прав, а також розподілом компетенцій між Судом ЄС та Європейським судом з прав людини. Крім того, одним із пріоритетів стало забезпечення єдиного тлумачення прав і свобод людини відповідно до принципів, сформованих Європейським судом з прав людини у рамках Конвенції, а також гарантування їхнього уніфікованого застосування у всіх державах-членах ЄС. Важливою метою було також формування правосвідомості громадян ЄС на основі принципів захисту прав людини. Згідно зі статтею 47 Хартії ЄС та статтею 13 Європейської конвенції, судовий захист визнається не лише основоположним правом, а й ключовою гарантією дотримання прав людини. Його здійснення покладається як на національні суди держав-членів, так і на Суд Європейського Союзу. При цьому національні суди розглядають усі справи, окрім тих, що належать до виключної компетенції Суду ЄС. Важливою особливістю функціонування судової системи в цьому контексті є те, що національні суди зобов'язані керуватися нормами європейського

права, які мають пряму дію та пріоритет над нормами національного законодавства.

Як учасник міжнародної системи захисту прав людини, Україна зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів у цій сфері та забезпечувати реалізацію колективних прав, зокрема прав національних меншин і корінних народів. Це відбувається шляхом імплементації міжнародно-правових норм у національне законодавство, їх практичного застосування та здійснення контролю за їхнім дотриманням. У разі порушення прав людини держава повинна гарантувати справедливе відшкодування. Водночас приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів у сфері прав людини не означає автоматичного їхнього застосування. Для цього необхідно створити ефективний механізм реалізації та контролю за дотриманням цих норм. Держава має забезпечити всі необхідні гарантії для їхньої дієвої імплементації, адаптованої до європейських вимог.

Останнім часом практика Європейського суду з прав людини привертає увагу багатьох науковців, які досліджують різні галузі знань. Водночас залишається актуальним питання: який вплив практика ЄСПЛ має на формування європейських стандартів? Європейський суд з прав людини (European Court of Human Rights) – це міжнародний суд, який розглядає заяви тільки від осіб, організацій та підприємств, які вважають, що стали потерпілим від порушення прав і свобод гарантій, зазначених у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод або в Протоколах до неї. Суд розташований в місті Страсбург (Франція). Європейський суд з прав людини посідає ключове місце в Європейській системі та, відповідно до Європейської Конвенції з прав людини, створений для забезпечення зобов'язань, взятих на себе Високими Договірними Сторонами за Конвенцією і Протоколами до неї. Протягом багатьох років Україна займала перше місце серед держав-членів Ради Європи за кількістю справ, які перебували на розгляді в Європейському суді.

Важливу роль у формуванні міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини відіграють правові позиції Європейського суду з прав людини. Положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та її протоколів, які є основою європейських стандартів, підлягають тлумаченню Судом, що сприяє їх подальшому розвитку та впливає на механізми забезпечення прав людини на державному рівні. Водночас, попри закріплення на міжнародному та національному рівнях фундаментальних європейських цінностей і їх інтеграцію в систему публічно-правових відносин України, ефективність судового захисту прав людини не завжди відповідає вимогам сучасного суспільства та принципам правової держави. Це підтверджується значною кількістю звернень українських громадян до Європейського суду з прав людини. Одним із ключових чинників підвищення ефективності державної політики у сфері прав людини є створення дієвого механізму їх захисту, узгодженого з європейськими стандартами. Державна політика у сфері прав людини має бути комплексною системою заходів, реалізованих органами публічної влади, включно із судовою гілкою, та спрямованих на гарантування конституційних прав громадян. Рівень захисту прав людини є важливим критерієм ефективності публічного управління, оскільки визначає довіру суспільства до спроможності держави виконувати свої функції на належному рівні. Подальша імплементація європейських стандартів у національну правову систему сприятиме зміцненню державних інституцій, посиленню верховенства права та підвищенню рівня захисту прав людини як у масштабах суспільства загалом, так і кожного громадянина зокрема. Національним судам доцільно активніше посилатися на практику та аналітику Європейського суду з прав людини під час ухвалення рішень. Це сприятиме зміцненню та розвитку національного механізму захисту прав людини, враховуючи рекомендації та правові позиції ЄСПЛ. Важливо також, щоб громадяни, які звертаються до міжнародних організацій для захисту своїх прав, були обізнані про права, гарантовані Конвенцією. Тому слід приділити особливу увагу проведенню інформаційної роботи серед

населення щодо діяльності міжнародних інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини. Розуміння суспільством своїх прав і обов'язків є ключовим фактором у зміцненні та вдосконаленні механізмів їх захисту на національному рівні.

Проблема захисту прав людини стала однією з головних завдань сучасної демократичної держави. ЄСПЛ, як частина міжнародної правової системи, грає критичну роль у визначенні загальновизнаних стандартів у сфері прав людини. ЄСПЛ виконує функцію судового контролю за дотриманням Європейської конвенції з прав людини у країнах Ради Європи.

Важливо, в цілому, розглянути юрисдикцію та повноваження ЄСПЛ. Він розглядає дві категорії справ: індивідуальні скарги – громадяни, юридичні особи або групи осіб можуть подавати позови проти держави, якщо вважають, що їхні права за ЄКПЛ були порушені та міждержавні скарги – одна держава може подати скаргу на іншу за порушення прав людини. ЄСПЛ має право: становлювати факт порушення ЄКПЛ державою, зобов'язувати державу виплатити компенсацію потерпілому, вимагати змін у національному законодавстві або практиці, якщо вони суперечать ЄКПЛ. Суд здійснює контроль через такі механізми: розгляд справ та винесення рішень: держави-члени Ради Європи зобов'язані виконувати ці рішення відповідно до ст. 46 ЄКПЛ. Прецедентне право: рішення ЄСПЛ створюють юридичні прецеденти, які національні суди повинні враховувати при розгляді аналогічних справ. Моніторинг виконання рішень: Комітет міністрів Ради Європи контролює, чи виконує держава рішення ЄСПЛ (наприклад, чи змінює вона закони або чи сплачує компенсації). ЄСПЛ має також вплив на правову систему держав-членів. Мова йде про реформу національних законодавств: багато країн змінювали свої закони відповідно до рішень ЄСПЛ (наприклад, реформа судової системи в Україні після рішення "Олександр Волков проти України" [29]). Захист фундаментальних прав: ЄСПЛ ухвалював рішення щодо свободи слова, заборони катувань, права на справедливий суд та інших важливих прав. Політичний вплив: рішення

ЄСПЛ можуть викликати міжнародний тиск на держави, які систематично порушують права людини (наприклад, санкції щодо Росії після її виходу з Ради Європи через масові порушення прав людини).

ЄСПЛ є ключовим механізмом судового контролю за дотриманням ЄКПЛ, забезпечуючи захист прав людини на міжнародному рівні. Його рішення є обов'язковими для виконання державами-членами, а практика Суду впливає на розвиток правової системи в Європі. Його прецедентне право має обов'язковий характер, що стимулює держави-члени адаптувати свої правові системи до європейських стандартів. Через розгляд індивідуальних та міждержавних скарг ЄСПЛ виробляє універсальні підходи до таких питань, як право на життя, свобода слова, заборона катувань, право на справедливий суд тощо. Рішення ЄСПЛ є орієнтиром для національних судів і законодавців, допомагаючи уникати порушень прав людини в майбутньому. Завдяки механізму звернення громадян ЄСПЛ забезпечує індивідуальний захист прав особи навіть у випадку, коли національна система правосуддя не може цього гарантувати. Виконання рішень ЄСПЛ є обов'язковим для країн Ради Європи, що мотивує їх до змін на законодавчому рівні.

Проблема захисту прав людини дійсно є ключовим завданням демократичних держав, а ЄСПЛ виконує критичну роль у розробці європейських стандартів і забезпеченні їхнього дотримання. Його діяльність допомагає країнам розвивати правові системи, що базуються на принципах верховенства права, справедливості та гідності особи. Ця теза є основоположною в контексті євроінтеграції України, а також її прагнення до зміцнення демократичних інститутів.

В процесі дослідження питання судового захисту прав людини та аналізу статистики місця України по кількості заявлених заяв до Європейського суду з прав людини, можна дійти висновку про недостатню дієвість «ланок» національного механізму захисту прав людини. З приводу питання дієвості національного механізму захисту прав, то

великий потік звернень до Європейського суду з прав людини і його подальше зростання зумовлені масовим і системним порушенням Україною прав і свобод людини. Більше того, необхідно реформувати не тільки механізм захисту прав людини, але й механізм виконання рішень. Адже два механізми Захисту і Виконання відіграють ключову роль в розбудові правової держави, в якій реалізуються та захищаються всі права людини.

Європейський суд з прав людини відіграє важливу роль у формуванні правової системи України, а його рішення та стандарти імплементуються через Конституцію, спеціальні закони та судову практику. Подальше наближення України до ЄС передбачає вдосконалення механізмів виконання рішень ЄСПЛ та адаптацію внутрішнього законодавства до європейських норм.

Роль Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів прав людини для України в умовах євроінтеграції. Процес євроінтеграції України передбачає адаптацію національного законодавства до європейських стандартів, зокрема у сфері прав людини. У цьому контексті Європейський суд з прав людини відіграє ключову роль, оскільки його практика впливає на реформування української правової системи відповідно до принципів Європейської конвенції з прав людини. Дослідження цієї теми є актуальним, оскільки забезпечення верховенства права та захисту прав людини є важливими умовами вступу України до Європейського Союзу.

Верховенство права як фундаментальний принцип ЄС: Європейський Союз ґрунтується на принципах демократії, прав людини та верховенства права (ст. 2 Договору про ЄС) [9]. Незалежність судової системи, боротьба з корупцією, ефективність правозастосування – обов’язкові умови для євроінтеграції.

Практика ЄСПЛ як дороговказ для реформ: Україна зобов’язана імплементувати стандарти Європейського суду з прав людини, оскільки всі держави-члени ЄС повинні дотримуватися Європейської конвенції з прав

людини. Виконання рішень ЄСПЛ та приведення українського законодавства у відповідність до європейських норм сприяє євроінтеграції.

Антикорупційна реформа та правосуддя: ЄС особливо наголошує на важливості реформування судової системи та боротьби з корупцією. Україна вже запровадила Вищий антикорупційний суд (ВАКС) та систему електронного декларування, що є позитивними кроками на шляху до ЄС. Вищий антикорупційний суд – спеціалізований суд у системі судоустрою України, який здійснює правосуддя з 5 вересня 2019 року. Його завданням є здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад і процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства й держави від корупційних і пов’язаних із ними кримінальних правопорушень та судового контролю за досудовим розслідуванням цих кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, вирішення питання про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом, у порядку цивільного та адміністративного судочинства.

Захист прав людини як основа демократичної держави: Свобода слова, недискримінація, права меншин, свобода мирних зібрань – ключові аспекти, які оцінює ЄС. Впровадження європейських стандартів у сфері прав людини посилює позицію України на міжнародній арені [32, С.38].

Політична воля ЄС щодо інтеграції України: Європейська комісія у 2022 році офіційно рекомендувала надати Україні статус кандидата в члени ЄС, але наголосила на необхідності посилення реформ у сфері верховенства права та прав людини. Без виконання цих вимог Україна не зможе стати повноправним членом ЄС. Верховенство права та захист прав людини – це не просто формальні критерії, а основа демократичного суспільства, яке прагне інтегруватися у європейську спільноту. ЄСПЛ відіграє критично важливу роль у формуванні європейських стандартів прав людини для України, особливо в умовах євроінтеграції. Імплементация практики ЄСПЛ у національне законодавство є важливим кроком на шляху до вступу України в

ЄС. Подальше реформування правової системи та виконання рішень Суду стане ключовим фактором інтеграції України до європейської правової спільноти.

8.2. Роль Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів прав людини в Україні в умовах війни та вирішенні колізій національного законодавства

Європейський суд з прав людини відіграє провідну роль у глобальній системі захисту прав людини. Як міжнародна судова інституція, що функціонує в межах контролю за дотриманням Європейської конвенції з прав людини, він є ключовим елементом цієї системи. Його рішення мають обов'язкову юридичну силу, є остаточними та не підлягають оскарженню. Судова практика цього органу має значний вплив на правозастосування у країнах-членах і сприяє утвердженню культури поваги до основних прав і свобод людини. Після початку повномасштабного вторгнення росії, Україна подала скаргу до Європейського суду з прав людини, звинувативши державу-агресора у масових порушеннях прав людини, здійснених під час бойових дій на суверенній українській території. У червні 2022 року Україна подала ще один позов, звинувативши росію у порушенні міжнародного права через військову агресію. У відповідь Суд закликав російську владу припинити атаки на цивільне населення та об'єкти інфраструктури, зокрема житлові будинки, медичні автомобілі, школи та лікарні. Окремо було наголошено на необхідності негайних дій для забезпечення безпеки медичних установ, персоналу та швидких у зонах обстрілів або блокади. Однак, як і передбачалося, росія проігнорувала вимоги Суду. Паралельно Україна активно просуває власну міжнародну правову стратегію реагування на порушення прав людини. У лютому 2022 року вона ініціювала процес проти росії у Міжнародному суді ООН, вимагаючи визнання її відповідальності за акти геноциду. Загалом, головним завданням міжнародних судових

механізмів є контроль за дотриманням міжнародних стандартів у сфері прав людини. Це особливо важливо, коли йдеться про фундаментальні права, які мають бути гарантовані та захищені кожною державою. Тож яке значення ЄСПЛ для України в умовах війни? По-перше Україна залишається учасницею Європейської конвенції з прав людини та зберігає право звернення до ЄСПЛ. По-друге ЄСПЛ продовжує розглядати заяви проти росії за порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях і під час активних бойових дій. По-третє рішення ЄСПЛ є важливим правовим інструментом для майбутніх міжнародних судових процесів щодо відповідальності рф.

Основні стандарти прав людини у практиці ЄСПЛ, що мають значення для України в умовах війни

- Право на життя (ст. 2 ЄКПЛ): справи, пов'язані з вбивствами мирних жителів та військовими злочинами.
- Заборона катувань (ст. 3 ЄКПЛ): рішення щодо тортур та нелюдського поводження з військовополоненими та цивільними особами.
- Право на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ): розгляд справ щодо окупованих територій, коли національна судова система не може ефективно працювати.
- Захист власності (ст. 1 Протоколу №1 ЄКПЛ): компенсація за зруйноване житло та інше майно громадян через воєнні дії.
- Свобода пересування (ст. 2 Протоколу №4 ЄКПЛ): питання внутрішньо переміщених осіб та біженців.

Вплив рішень ЄСПЛ на правову систему України під час війни:

- Визнання відповідальності рф за воєнні злочини: формування доказової бази та правових прецедентів для майбутніх міжнародних процесів.
- Імплементация стандартів ЄСПЛ у внутрішнє законодавство: адаптація української правової системи до вимог міжнародного права.
- Роль ЄСПЛ у виплаті компенсацій: рішення Суду можуть сприяти механізмам репарацій для постраждалих українців.

Європейський суд з прав людини відіграє ключову роль у забезпеченні дотримання прав людини в державах-членах Ради Європи, зокрема в Україні. В умовах війни з РФ постають нові виклики щодо ефективності діяльності Суду, виконання його рішень та інтеграції України в європейську правову систему. Одним із головних викликів для Європейського суду з прав людини є перевантаженість через значну кількість звернень від українських громадян. Війна, порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях, а також проблеми з національною судовою системою зумовлюють збільшення кількості скарг до Суду. Це ускладнює розгляд справ та створює ризик тривалого очікування рішень. Ще одним важливим питанням є проблема виконання рішень ЄСПЛ в умовах війни. Окупація частини територій України та бойові дії значно ускладнюють імплементацію судових рішень, зокрема тих, що стосуються прав осіб, які проживають у зоні збройного конфлікту [11, С. 5]. Окрім того, припинення участі росії в Конвенції про захист прав людини у 2022 році ставить під загрозу виконання рішень щодо порушень, вчинених російською державою. Які ж перспективи подальшої інтеграції України в європейську правову систему? У сучасних умовах важливим напрямом розвитку є подальша інтеграція України в європейський правовий простір, що передбачає тіснішу взаємодію між ЄСПЛ та інституціями Європейського Союзу щодо забезпечення прав людини. Україна активно адаптує національне законодавство до європейських стандартів, що сприяє підвищенню рівня захисту прав громадян і зміцненню правової системи. У цьому контексті необхідно покращити механізми виконання рішень ЄСПЛ на національному рівні, зокрема шляхом реформування судової системи, вдосконалення законодавчих процедур та забезпечення ефективного контролю за їх реалізацією. Також важливим є посилення координації між українськими державними органами та європейськими інституціями у сфері захисту прав людини. Функціонування ЄСПЛ в умовах війни з росією ставить перед Україною низку викликів, серед яких перевантаженість Суду, складнощі з виконанням його рішень та

необхідність подальшої адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Попри це, інтеграція України в європейську правову систему відкриває нові перспективи для зміцнення механізмів захисту прав людини та забезпечення верховенства права.

ЄСПЛ залишається одним із ключових інструментів правового захисту українців в умовах війни. Його практика не лише сприяє встановленню міжнародно-правової відповідальності РФ, а й допомагає формувати європейські стандарти захисту прав людини в Україні. Важливим завданням України є ефективна імплементація цих стандартів у національне законодавство та забезпечення виконання рішень Суду [8, С. 12].

Отже, навіть в умовах війни Європейський суд з прав людини продовжує виконувати функцію гаранта дотримання положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. У його практиці розглядаються як міждержавні, так і індивідуальні справи. Одним із ключових питань, яке аналізує Суд, є визначення юрисдикції, тобто встановлення, яка держава здійснює ефективний контроль над відповідною територією. Важливим фактором, що вплинув на розгляд справ проти Росії, стало її виключення з-під дії Конвенції у вересні 2022 року.

У черговий раз слід згадати приписи чинного законодавства, які визначають практику Європейського суду з прав людини як джерело національного права. Це безпосередньо встановлено ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», відповідно до якої національні суди мають застосовувати у своїй діяльності Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод і практику страсбурзького суду [23].

Україна приєдналась до вказаної Конвенції у 1997 році, взявши на себе зобов'язання реалізовувати її положення, імплементувати закріплені у ній вимоги у національне законодавство. Наголосимо, що Європейський суд з прав людини, розглядаючи справу, вдається до аналізу правового регулювання питання, що вирішується, у різних державах-членах Ради

Європи, намагаючись з'ясувати наявність чи відсутність консенсусу з відповідної проблематики, що, у свою чергу, виступає фактором гармонізації законодавства у межах держав Ради Європи [7]. Додатковим фактором, що посилює означену тенденцію гармонізації законодавства є прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини. Не вдаючись у дискусію щодо то як правильно визначати цю практику (як прецедент; як таку, що має властивості прецеденту; окремі рішення якої мають силу прецеденту та ін.), вкажемо, що на думку науковців, за своєю природою практика означеного Суду є прецедентом, що має нормативне значення як для самого Суду, так і для органів судової влади в Україні [3, С. 404].

Не можемо також не згадати інших науковців, відповідно до яких досліджувана практика є особливим різновидом судового прецеденту, при цьому рішення цього Суду є обов'язковими не тільки для держави відносно якої прийнято рішення, але й усіх держав-учасниць Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [27, С. 163]. Зауважимо, що рішення означеної судової інституції Ради Європи передбачають вжиття державою не тільки індивідуальних заходів (зокрема, виплату справедливої сатисфакції), але і заходів загального характеру (що саме і відповідає предмету нашого дослідження; окрім уже означеної прецедентної складової рішення). Саме ця властивість практики Європейського суду з прав людини і обумовлює значну її роль у здійсненні впливу на національну систему права.

Продемонструємо вплив Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і практики Суду на вітчизняне право наступними прикладами. По-перше, згадаємо еволюцію самої Конвенції у контексті ставлення до смертної кари. Конвенція передбачала можливість застосування як кримінального покарання смертної кари [13]. Винятковість застосування смертної кари встановлювалась протоколом № 6 до Конвенції, що був прийнятий у 1983 р. Натомість протокол № 13 до Конвенції (що прийнятий у 2002 році) містив заборону застосування смертної кари, не передбачаючи ніяких відступів від цієї заборони. Членство України у Раді Європи та,

відповідно, необхідність виконання приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод були додатковим фактором накладення мораторію на застосування такого кримінального покарання як смертна кара, визнання цього покарання таким, що суперечить приписам Конституції України та не передбаченні такого покарання при прийнятті Кримінального кодексу України в 2001 році та його заміні на довічне позбавлення волі. Доречно наголосити, що низка звернень до Європейського суду з прав людини від осіб, що перебували під юрисдикцією України, стосувалась саме недотримання Україною подібних вимог. Додамо, що ціла низка рішень цього Суду Ради Європи у справах проти різних держав, стосувалась криміналізації чи декриміналізації діянь, притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, які на момент їх вчинення не були кримінально караними та ін. Відповідно можна стверджувати про суттєвий вплив Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини на кримінальне право, зокрема, через його гуманізацію, зобов'язання зважати на права людини криміналізуючи відповідні діяння або, навпаки, не передбачаючи відповідальність за ті діяння, які повинні бути закріплені у кримінальному законодавстві. По-друге, вкажемо на імплементацію вимог верховенства права у діяльність органів публічної влади. Верховенство права є цінністю західної правової традиції.

Розглядаючи заяви осіб, Європейський суд з прав людини послідовно дотримується вимоги про необхідність дотримання державними органами під час обмеження людських прав положень верховенства права. У цьому контексті варто вкотре згадати справу Волохи проти України, у якій серед іншого заявники скаржились на порушення їх конвенційних прав органами досудового розслідування, які провели таку слідчу дію як виїмку поштової кореспонденції, керуючись вимогами кримінально-процесуального законодавства, отримавши відповідний дозвіл суду на проведення. Важливим у контексті нашого дослідження (і для розбудови вітчизняної системи права на засадах верховенства права та гуманізму) це рішення є й важливим у

контексті розуміння співвідношення верховенства права та закону, у існуванні вимог до закону (і якщо закон не відповідає цим вимогам, він не набуває характеру права, не може застосовуватись до регулювання суспільних відносин). Саме у межах цього аспекту впливу діяльності Європейського суду з прав людини на національне право у Конституцію України і національні закони було внесено низку змін, пов'язаних із закріпленням верховенства права як принципу діяльності органів правопорядку та інших органів публічної влади, а також формалізацією припису про необхідність сприйняття змісту цього принципу саме через його інтерпретацію Європейським судом з прав людини, що, ураховуючи застосування Судом принципу тлумачення норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод *mutatis mutandis*, обумовлює необхідність постійного вивчення практики цього Суду.

Таким чином, участь України у Раді Європи, взяття на себе зобов'язань з дотримання вимог Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та виконання рішень Європейського суду з прав людини є факторами змін національного права у контексті імплементації загальноєвропейських норм і концептів. Практика Європейського суду з прав людини відіграє важливу роль у зміні національної системи права як у частині розуміння самого права, так і через зміни ролі людських прав, які стають межами діяльності органів публічної влади, надаючи особі можливість діяти вільно.

Захист прав людини наразі залишається одним із ключових питань, яке потребує дослідження та вдосконалення. Адже ефективність механізму забезпечення захисту прав людини є показником правової держави. Однією з форм захисту прав і свобод людини є судовий захист. В постанові Верховного Суду [20] зазначено, що невиконання судового акту – це бездіяльність, що полягає в незастосуванні заходів, необхідних для його виконання, за умови, якщо суб'єкт був зобов'язаний і мав реальну можливість виконати судовий акт. Як наслідок, невиконання рішень суду порушує механізм захисту прав людини, а це, в свою чергу, негативно

впливає на авторитет судової влади та держави в цілому . Судовий захист передбачає здійснення правосуддя з метою захисту або відновлення порушених оспорюваних прав і свобод. Право на судовий захист не є абсолютним, однак держава має забезпечити доступ до правосуддя в такий спосіб або такою мірою , щоб саму суть цього права не було порушено[18].

Процес виконання рішення Європейського суду має комплексний характер, складається з низки послідовних заходів, до виконання яких залучаються різні органи державної влади, причетні до порушення, та може бути достатньо тривалим у часі у зв'язку із необхідністю внесення змін до чинного законодавства, покращенням адміністративної та судової практики [34]. Відповідно до статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [13], остаточні рішення Європейського суду передаються на розгляд Комітету міністрів Ради Європи, який здійснює контроль за їх виконанням. Попри повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, Уповноважений продовжив звітувати про стан виконання рішень Європейського суду у справах проти України, які перебувають під наглядом КМ РЄ. Водночас, через військові дії, Комітет міністрів відклав розгляд цих справ, а також участь України у засіданнях загалом. Незважаючи на це, Уповноважений продовжив інформувати КМ РЄ про стан судової системи, ситуацію в установах виконання покарань та попереднього ув'язнення, а також про зміни в кримінально-процесуальному законодавстві в умовах воєнного стану. У ході засідань головуючі КМ РЄ неодноразово наголошували, що Україна, попри складні обставини, залишається відданою своїм зобов'язанням перед Радою Європи відповідно до статті 46 Конвенції.

Виконання рішень Європейського суду безпосередньо залежить від вжиття заходів загального характеру усіма органами державної влади у співпраці з Уповноваженим. Належне, зокрема своєчасне та повне звітування КМ РЄ про хід виконання рішень Європейського суду Україною сприяє зміцненню діалогу та співпраці між Урядом України та Радою Європи.

Зокрема, це знаходить своє втілення у посиленні надання Радою Європи міжнародної технічної допомоги, результатом якої є, зокрема, ухвалення КМ РЄ 14.12.2022 нового Плану дій для України «Стійкість. Відновлення. Відбудова» на період 2023-2026 років [19]. План дій передбачає бюджет у 50 мільйонів євро, серед іншого, на заходи для сприяння повному виконанню рішень Європейського суду проти України з особливим акцентом на справах, що перебувають під процедурою посиленого нагляду, зокрема шляхом посилення спроможності Міністерства юстиції України координувати виконання рішень Європейського суду, а також ролі Верховної Ради України в вдосконаленні існуючих механізмів парламентського контролю за виконанням рішень Європейського суду.

План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова» [19] був підготовлений в тісній співпраці з українською владою у відповідь на прагнення і рішучість влади й народу України брати участь у відновленні країни. Запропоновані заходи, засновані на стандартах Ради Європи, спрямовані на сприяння відбудові та економічному відновленню України. Вони покликані зміцнити стійкість державних інституцій, удосконалити демократичне управління, забезпечити дотримання верховенства права та гарантувати захист основоположних прав громадян. Документ спирається на досягнення України у впровадженні стандартів Ради Європи у сферах прав людини, верховенства права та демократії, зокрема в межах попереднього Плану дій на 2018–2022 роки та його Пріоритетних поправок. Він спрямований на подальше сприяння виконанню зобов'язань України як держави-члена Ради Європи. Пріоритети Плану дій визначено з урахуванням рішень, резолюцій, рекомендацій та висновків ключових органів Ради Європи, зокрема Комітету міністрів, Парламентської асамблеї, Конгресу місцевих і регіональних влад, Комісара з прав людини та Венеціанської комісії, а також інших дорадчих і моніторингових структур Організації. Окрім того, План дій передбачає підтримку реформ, спрямованих на європейську інтеграцію України,

поєднуючи цей процес із відновленням країни. Він узгоджується з рішенням Європейської Ради від 23 червня 2022 року про надання Україні статусу кандидата в ЄС, а також із зобов'язаннями, ухваленими на Міжнародній конференції з відновлення України в Лугано 4–5 липня 2022 року. План спрямований на задоволення нагальних і середньострокових потреб країни в сферах, у яких Рада Європи має експертний досвід. Документ містить як продовження поточної співпраці в межах Пріоритетних поправок, так і нові напрямки, узгоджені з українською владою, які матимуть довгострокову перспективу реалізації, коли дозволить ситуація в країні. Окремі заходи спрямовані на виконання рекомендацій Європейської Комісії щодо кандидатського статусу України в ЄС. Зокрема, вони передбачають ухвалення та імплементацію законодавства щодо відбору суддів Конституційного Суду, посилення антикорупційних заходів, запровадження перевірки доброчесності кандидатів до судових органів, ухвалення закону про медіа відповідно до директив ЄС, а також завершення реформи законодавства щодо національних меншин та створення механізмів для його реалізації. План розроблено на основі структурованого діалогу з українською владою та зацікавленими сторонами, його мета – сприяти відновленню та розбудові України відповідно до принципів прав людини, верховенства права та демократії, визначених «Принципами Лугано». Документ також охоплює парламентський вимір, передбачаючи підвищення ефективності роботи Верховної Ради та зміцнення відповідальності її членів. Координація з діяльністю СЕВ враховуватиметься у подальших оновленнях документа, коли Україна набуде членства в банку. Усі заходи Ради Європи узгоджуватимуться з іншими міжнародними ініціативами, включаючи Європейський Союз, ООН, ОБСЄ та двосторонніх донорів. Для підвищення ефективності реалізації плану передбачено координацію на високому рівні та участь у тематичних групах разом із представниками уряду та міжнародних партнерів.

Однією з ключових проблем сучасного суспільства є взаємовідносини між державою та людиною, що передбачає формування ефективних міжнародних і національних механізмів захисту прав людини. Рівень дотримання цих прав слугує індикатором розвитку демократичної, соціальної та правової держави. Визнано, що права людини становлять фундаментальний правовий інститут, визначальною характеристикою якого є впровадження уніфікованих міжнародно-правових стандартів. Водночас однією з основних проблем держави залишається реалізація конституційно гарантованих прав людини, що потребує створення ефективних державних механізмів їхнього захисту [4, С. 15]. Це питання набуває особливої ваги для країн, чия політична та правова системи перебувають у процесі трансформації. Забезпечення дотримання та захисту прав людини є невід'ємною складовою міждержавного співробітництва в умовах сучасного державотворення. Інтеграція європейських цінностей в українське суспільство передбачає їхню імплементацію передусім у систему публічного управління, орієнтуючи її на забезпечення реалізації та захисту основних прав кожної людини. З огляду на зазначене, актуальним є дослідження ефективних підходів до судового захисту прав людини в європейському контексті, де принцип дотримання прав людини є засадничим у функціонуванні інституцій та органів Європейського Союзу.

Приєднання України до Статуту Ради Європи та визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини сприяли інтеграції Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у національне правове поле. Цей процес викликає значний науковий інтерес, зокрема у контексті взаємодії між рішеннями Конституційного Суду України та практикою ЄСПЛ [36, С. 112]. Важливим аспектом дослідження залишається аналіз правових позицій КСУ щодо застосування конвенційних стандартів у національній правовій системі. Україна, задекларувавши курс на демократичний розвиток, закріпила у Конституції принцип верховенства права та гарантування прав і свобод людини. Ратифікація Конвенції у 1997 році підтвердила зобов'язання

держави імплементувати європейські стандарти у правозахисну систему. Водночас, для ефективного функціонування механізму захисту прав людини необхідна узгодженість рішень національних судів із практикою ЄСПЛ. Конвенція є одним із найвагоміших міжнародно-правових документів у сфері прав людини, а її протоколи суттєво розширили перелік гарантованих прав. ЄСПЛ відіграє ключову роль у контролі за дотриманням державами-учасницями Конвенції взятих на себе зобов'язань. Його юрисдикція охоплює як індивідуальні, так і міждержавні скарги, а правові підходи базуються на концепціях «загальноєвропейського консенсусу» та «Конвенції як живого інструменту». Попри те, що положення Конвенції не визначають жорстких меж впливу ЄСПЛ на національні правові системи, його рішення є важливим орієнтиром для судової практики багатьох європейських країн. В Україні ця практика поступово інтегрується у діяльність КСУ, що сприяє наповненню конституційної доктрини європейськими правозахисними стандартами та забезпеченню ефективного судового контролю за дотриманням прав і свобод людини.

8.3. Імплементація практики Європейського суду з прав людини в діяльність Конституційного Суду України: тенденції та виклики

Аналіз рішень Конституційного Суду України свідчить, що конституційні права, гарантовані Основним Законом, узгоджуються з положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Водночас імплементація міжнародно-правових норм у національне законодавство залишається складним процесом. Застосування КСУ практики Європейського суду з прав людини зміцнює юридичні позиції національної конституційної юстиції та сприяє гармонізації українського і європейського правозахисного простору. КСУ розглядає верховенство Конституції крізь призму загальноєвропейських підходів, інтегруючи рішення ЄСПЛ у свої правові позиції. Це дозволяє не лише захищати права громадян, а й

забезпечувати конституційну безпеку як складову національної безпеки. У своїй діяльності КСУ використовує практику ЄСПЛ для додаткового обґрунтування рішень у питаннях верховенства права, обмеження конституційних прав та судового захисту. Попри те, що рішення ЄСПЛ мають для КСУ не обов'язковий, а переконливий (допоміжний) характер, їх застосування стало частішим, що сприяє єдності правових стандартів та інтеграції України до європейського правового простору [14, С. 33]. Спільність фундаментальних прав і свобод, закріплених у Конституції України та Конвенції, зумовлює взаємозв'язок КСУ та ЄСПЛ у процесах правозастосування, гарантування та захисту прав людини.

Виконання судових рішень є фундаментальним аспектом забезпечення верховенства права. Однак в Україні спостерігається систематичне невиконання судових рішень, що набрали законної сили, з боку органів публічної адміністрації. Це порушує право особи на справедливий судовий розгляд та ефективний правовий захист, гарантоване статтею 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [10, С. 32]. Законодавство України передбачає адміністративну та кримінальну відповідальність за невиконання судових рішень. Вітчизняна доктрина містить дискусію щодо кваліфікації злісного невиконання судових рішень, зокрема щодо можливості його вчинення як у формі бездіяльності, так і активних дій. Європейський підхід, закріплений у практиці ЄСПЛ, наголошує на тому, що належне виконання судових рішень є невід'ємною складовою права на справедливий судовий розгляд. Пілотні рішення, як-от «Іванов проти України», відіграють важливу роль у стимулюванні держав до усунення системних проблем, пов'язаних із невиконанням судових рішень. З метою забезпечення ефективного виконання судових рішень в Україні необхідно: реформувати виконавче провадження та посилити механізми відповідальності за невиконання судових рішень; удосконалити адміністративні процедури контролю за виконанням рішень судів органами публічної адміністрації; імплементувати європейські стандарти у сфері

виконання судових рішень та враховувати практику ЄСПЛ у правозастосовній діяльності. Ефективне вирішення цієї проблеми сприятиме зміцненню принципу верховенства права та забезпеченню належного рівня захисту прав людини в Україні.

Основною причиною збільшення кількості звернень залишається систематичне невиконання рішень національних судів, де боржником виступає держава або державні підприємства. Крім того, нові нормативні акти та зміни в адміністративній практиці часто не враховують висновки та рекомендації Європейського суду з прав людини, висловлені у рішеннях проти України. Це призводить до того, що існуючі системні або комплексні проблеми не вирішуються по суті, а отже, кількість аналогічних заяв не зменшується, оскільки першопричини порушень залишаються невирішеними. Проблема неналежного виконання рішень ЄСПЛ може виражатися у двох основних аспектах: а) ігнорування суті рішення, тобто невідновлення правового статусу або порушених прав заявника; б) несвоєчасна або неповна виплата фінансової компенсації. У судовій практиці України найчастіше на рішення ЄСПЛ посилаються Конституційний Суд, Верховний Суд та суди вищих інстанцій, тоді як суди нижчих рівнів роблять це значно рідше. Така тенденція спостерігається і в інших країнах і пояснюється тим, що судді вищих інстанцій зазвичай мають кращу обізнаність щодо Європейської конвенції з прав людини та практики ЄСПЛ. Складнішою є проблема застосування рішень ЄСПЛ та вироблених Судом правових стандартів. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачає, що вітчизняні суди повинні використовувати ЄКПЛ і практику Суду як джерело права (ст. 17) [23]. У міжнародній правовій практиці рішення міжнародних судів все частіше визнаються джерелами національного права, що закріплено в правових системах багатьох держав. Однак у національному законодавстві України відсутня чітка ієрархія правових актів, що може створювати правові колізії. Судді змушені самотійно визначати пріоритетність застосування

певних правових норм, орієнтуючись на положення Кодексу адміністративного судочинства України (ст. 9), яке передбачає, що у випадку суперечності між правовими актами застосовується той, що має вищу юридичну силу. Це може викликати дискусії щодо місця рішень ЄСПЛ у цій ієрархії. Ще однією проблемою є те, що рішення ЄСПЛ в Україні переважно сприймаються як індивідуальні акти, що стосуються конкретної справи, без належного врахування загальних правових стандартів та принципів захисту прав людини, викладених у цих рішеннях. Внаслідок цього важливим залишається питання усвідомлення національними законодавчими та судовими органами значення загальних правових принципів і стандартів, встановлених ЄСПЛ.

Так як Європейський суд з прав людини відіграє ключову роль у захисті прав людини в Європі, зокрема й в Україні, особливо в умовах війни, вплив його рішень на правову систему України стає ще більш значущим у зв'язку з порушеннями прав людини, викликаними збройною агресією РФ. В умовах воєнного стану внутрішній механізм захисту прав людини трансформується і поділяється на види, залежно від їхніх функцій та можливостей. Одним із таких видів є військова влада, відповідальна за контроль над армією та забезпечення безпеки держави і громадян. Попри те, що в умовах воєнного стану провідну роль у прийнятті рішень може відігравати військове керівництво, це аж ніяк не означає, що система захисту прав людини втрачає свою актуальність чи значення. Навпаки, вона залишається критично важливою складовою суспільного устрою, адже її головна мета — забезпечити дотримання прав і свобод кожного громадянина, незалежно від обставин. Одним із найнадійніших і водночас тривалих способів захисту прав людини є судовий процес. Саме в суді забезпечується офіційний порядок розгляду таких справ: особа, чиї права були порушені, не просто скаржиться, а виступає як рівноправна сторона у спорі з іншою особою, посадовцем чи навіть державним органом. У межах судового

розгляду всі сторони формально мають однаковий статус — як приватні особи, так і представники влади.

Аналіз національно-правового механізму реалізації рішень ЄСПЛ свідчить про необхідність його вдосконалення з метою забезпечення ефективного виконання міжнародно-правових зобов'язань України. Одним із ключових напрямів реформування є конституційне закріплення не лише статусу міжнародно-правових норм, але й визначення механізмів їх взаємодії з національним законодавством. Необхідним кроком є гармонізація законодавства України відповідно до принципу примату міжнародного права, що включає впорядкування процедури ратифікації міжнародних договорів, визначення їх юридичної сили, а також врегулювання можливих колізій між національними та міжнародними нормами. Важливим є також закріплення правового статусу рішень міжнародних судів, окрім ЄСПЛ, та їх використання у національній судовій практиці. Окремої уваги потребує модернізація Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини». Зокрема, варто виключити норми, що на практиці не виконуються, розширити коло рішень ЄСПЛ, що підлягають застосуванню, а також розмежувати механізми виконання рішень за їх суттю та щодо виплати справедливої сатисфакції. Також необхідним є впровадження дієвого механізму контролю за відповідністю нормотворчої діяльності України стандартам ЄКПЛ та практиці ЄСПЛ, що сприятиме ефективнішій інтеграції міжнародних правових стандартів у національну правову систему. Реалізація цих пропозицій дозволить зміцнити верховенство права в Україні та підвищити рівень виконання рішень ЄСПЛ [1, С. 285].

Аналіз практики Європейського суду з прав людини у справах проти України засвідчує необхідність вдосконалення механізмів примусового виконання судових рішень щодо права на побачення з дитиною. Зокрема, санкції, передбачені національним законодавством за невиконання таких рішень, є недостатньо ефективними та потребують перегляду. ЄСПЛ

неодноразово констатував порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод через бездіяльність національних органів влади, зокрема неналежну організацію виконання судових рішень щодо доступу до дитини. Встановлено, що така бездіяльність є наслідком не лише неналежного виконання посадовими особами своїх обов'язків, але й недосконалості законодавчих та адміністративних механізмів.

Значним недоліком є відсутність ефективних заходів для прискорення добровільного виконання рішень із залученням фахівців служб у справах дітей та сім'ї, а також брак конкретних примусових заходів, які могли б бути застосовані з дотриманням принципу пропорційності [5]. Отже, в Україні необхідно вдосконалити нормативно-правову базу щодо реалізації рішень про право на побачення з дитиною, запровадивши дієві санкції та механізми, які забезпечать своєчасне та ефективне виконання судових рішень у цій сфері.

Підсумовуючи проведені дослідження, слід зазначити, що головним завданням Європейського суду з прав людини є забезпечення контролю за дотриманням положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року державами-учасниками. Оскільки ця Конвенція та її Протоколи є міжнародними договорами, ратифікованими Україною, вони стали невід'ємною частиною національного законодавства. Рішення ЄСПЛ відіграють важливу роль у правозастосовній практиці України, оскільки сприяють удосконаленню механізмів захисту цивільних прав та гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Значення практики Суду для судочинства в Україні пояснюється тим, що ЄСПЛ здійснює тлумачення положень Конвенції та її Протоколів у широкому контексті, враховуючи міжнародний досвід і сучасні суспільні трансформації. Це забезпечує актуальність та адаптивність правозастосування. Практика ЄСПЛ має особливу вагу як джерело цивільного процесуального права України, адже в умовах євроінтеграції українські суди дедалі частіше посиляються на його рішення при

обґрунтуванні своїх позицій у цивільних справах. Послідовність та стабільність судової практики ЄСПЛ сприяють чіткому та правильному тлумаченню положень Конвенції та її Протоколів. Таким чином, як сама Конвенція, так і практика ЄСПЛ є складовими частинами правової системи України. Практику Суду можна розглядати як самостійне джерело права, яке необхідно застосовувати у взаємозв'язку з положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та її Протоколів, що формують єдиний, динамічний правовий механізм.

Таким чином, необхідно визнати, що права і свободи людини є фундаментальними цінностями суспільства, навіть в умовах воєнного стану. Вони мають бути захищені та гарантовані як через конституційні положення, так і через нормативно-правове регулювання. Хоча українське законодавство допускає тимчасові обмеження окремих прав у надзвичайних умовах, такі обмеження повинні бути юридично обґрунтованими, обмеженими у часі та відповідати демократичним принципам і вимогам верховенства права. Подібні заходи покликані забезпечити безпеку, громадський порядок та права всіх членів суспільства. Система захисту прав і свобод людини варто розглядати як багатогранну структуру, що охоплює соціальні інститути, правові норми та різноманітні інструменти правового захисту — від судових і адміністративних до цивільних і кримінальних. У контексті воєнного стану цей механізм зазнає певних змін, оскільки військове командування бере на себе відповідальність за безпеку держави та управління збройними силами. Втім, під час збройного конфлікту захист прав людини часто стикається з серйозними викликами через дестабілізацію, окупацію та масштабну агресію. У таких умовах держава має розробляти нові, ефективні механізми захисту прав людини. Вони повинні включати: системи компенсацій за пошкоджене чи знищене майно внаслідок бойових дій; обов'язкове фіксування порушень прав людини; а також механізми притягнення до відповідальності винних у серйозних злочинах, зокрема за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. Впровадження таких заходів є необхідним для утвердження

принципів прав людини, досягнення справедливості та підвищення стійкості суспільства в умовах кризи.

У сучасних умовах забезпечення прав людини залишається фундаментальним чинником стабільності демократичного розвитку, правопорядку та міжнародної легітимності держави. Попри розвинену систему міжнародно-правових актів, лише міжнародні механізми є недостатніми для гарантування ефективного захисту прав людини через різницю національних підходів. Отже, головна роль міжнародного права полягає у формуванні універсальних стандартів, а реалізація цих стандартів покладається на національні правові системи. Ефективний захист прав людини потребує розвиненої судової системи, політичної волі, функціонуючих соціальних інститутів та активної участі громадянського суспільства. Високий рівень захищеності прав людини прямо впливає на економічну привабливість держави, рівень довіри до влади, політичну стабільність і соціальну згуртованість. Механізми захисту прав людини мають бути комплексними та включати як міжнародні, так і національні інструменти, що діють у тісному взаємозв'язку. Чотирирівнева структура гарантування прав — міжнародний, національний, регіональний та місцевий рівні — забезпечує можливість адресного реагування на порушення прав. Особлива роль у цьому процесі належить Раді Європи, яка через свої органи та механізми сприяє дотриманню стандартів демократії, прав людини та верховенства права. Практика Європейського суду з прав людини та діяльність Венеціанської комісії відіграють ключову роль у гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Отже, забезпечення прав людини — це не лише правовий, а й політичний, економічний і соціальний процес, що потребує системної взаємодії внутрішніх і зовнішніх механізмів. Від ступеня реалізації прав і свобод залежить не лише якість життя громадян, а й міжнародний імідж та майбутнє демократичного розвитку держави.

Питання до розділу 8:

1. Яку роль відіграє Рада Європи у забезпеченні прав людини та демократичного врядування?
2. Чому демократичне врядування неможливе без дотримання основних прав і свобод?
3. Яким чином Європейський суд з прав людини впливає на дотримання прав людини в Європі?
4. Які функції виконує Венеціанська комісія щодо демократичних реформ?
5. Яку роль у розвитку місцевого самоврядування відіграє Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи?
6. Які основні механізми використовує Рада Європи для моніторингу демократичних процесів?
7. Яке значення має Європейська конвенція з прав людини для країн-членів Ради Європи?
8. Як ратифікація Європейської конвенції з прав людини вплинула на правову систему України?
9. Чому можливість подання індивідуальної заяви до Європейського суду з прав людини є важливою для громадян?
10. Які права і свободи гарантують додаткові протоколи до Європейської конвенції з прав людини?
11. Як Україна імплементує європейські стандарти прав людини у своє національне законодавство?
12. Чому ухвалення Хартії основних прав Європейського Союзу стало важливим кроком у розвитку європейської правової системи?
13. Як співвідносяться повноваження Суду ЄС та Європейського суду з прав людини?
14. Чому судовий захист визнається ключовою гарантією дотримання прав людини в Європі?

15. Чому важливо, щоб національні суди посилалися на практику Європейського суду з прав людини під час ухвалення рішень?

16. Які основні механізми контролю за дотриманням рішень ЄСПЛ існують на міжнародному рівні?

17. У чому полягає значення прецедентного права ЄСПЛ для національних правових систем?

18. Як рішення ЄСПЛ впливають на реформування законодавства в країнах-членах Ради Європи?

19. Як ЄСПЛ може впливати на політичні процеси у державах, які систематично порушують права людини?

20. Чому гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами є важливою для євроінтеграції України?

Завдання для самостійної роботи:

1. Дайте визначення Ради Європи та поясніть її ключову роль у забезпеченні прав людини та демократичного врядування.

2. Опишіть функції Європейського суду з прав людини та його вплив на правові системи держав-членів Ради Європи.

3. Опишіть юрисдикцію ЄСПЛ та категорії справ, які він розглядає.

4. Розкрийте механізми контролю за виконанням рішень ЄСПЛ державами-членами Ради Європи.

5. Яку роль відіграє Конституційний Суд України у застосуванні практики ЄСПЛ?

6. Дослідіть, як ЄСПЛ впливає на реформування судової системи в країнах-членах Ради Європи. Наведіть приклади.

7. Як міжнародний тиск впливає на держави, що порушують права людини? Наведіть приклади.

8. Розробіть рекомендації для підвищення обізнаності громадян щодо їхніх прав, гарантованих ЄСПЛ.

9. Поясніть тезу: "ЄСПЛ як гарант дотримання прав людини в Європі".
10. Підготуйте аналітичну записку щодо важливості інтеграції рішень ЄСПЛ у національну правову систему України.
11. Опишіть мандат Ради Європи у сфері захисту прав людини та демократії.
12. Проаналізуйте значення верховенства права у діяльності РЄ.
13. Поясніть функції ЄСПЛ та категорії справ, які він розглядає.
14. Опишіть механізм контролю за виконанням рішень ЄСПЛ.
15. Як рішення ЄСПЛ впливають на національні правові системи держав-членів Ради Європи?
16. Охарактеризуйте роль Комітету міністрів Ради Європи у моніторингу дотримання рішень ЄСПЛ.
17. Як рішення ЄСПЛ вплинули на законодавство України? Наведіть приклади.
18. Як ЄСПЛ реагував на масові порушення прав людини у світі? Наведіть приклади рішень. Чому міжнародний тиск є важливим інструментом виконання рішень ЄСПЛ?
19. Складіть аналітичний звіт про роль ЄСПЛ у боротьбі з авторитаризмом. Напишіть есе на тему: "Чи повинні всі країни Ради Європи неухильно виконувати рішення ЄСПЛ?"
20. Підготуйте презентацію про головні виклики у діяльності Ради Європи у сучасному світі.

Література:

1. Андрійченко О. Чернецька О. Практика ЄСПЛ у здійсненні правосуддя. Підприємництво, господарство і право. № 4. 2019. С.284-288
2. Баштанник А.Г. Механізм захисту прав і свобод людини у контексті реалізації положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. Випуск 1. 2021, С. 29-34

3. Берназюк, О.О. Судовий прецедент у правовій системі України: сучасні підходи до визначення поняття. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 2023, 1.80: 403-410.
4. Бойко Н.О. Упровадження європейських стандартів прав людини в національну систему судового захисту. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права, 2021, 1: 14-19. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.1.2>
5. Греца С.М. Правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасниках ЄС та в Україні. Ужгород, 2021. 424 с.
6. Гулевська Г.Ю. Забезпечення права на доступ до правосуддя в умовах воєнного стану: міжнародні стандарти та національна практика. Права людини в період збройних конфліктів: 36. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції присвяч. 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.). Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 155-159.
7. Завгородній В.А. Вплив практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні: теоретичний, методологічний і прикладний аспекти: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 536 с.
8. Данильян, О. Г.; Дзьобань, О. П. Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану. Інформація і право, 2025, 1 (52): 9-21. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1\(52\).324649](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1(52).324649)
9. Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 1 січня 2005 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text
10. Жушман М. Роль Європейського Суду з Прав Людини у контролі за виконанням судових рішень органами публічної адміністрації в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 2020, С.32.
11. Катеринчук І. П. Права людини під час війни (за практикою Європейського суду з прав людини). Південноукраїнський правничий часопис. 4-2022, Ч. 2. С. 3-7

12. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України, 2005, № 35-36, №37, ст.446.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Ратифіковано Законом.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

14. Кононець В. П. Роль Європейського суду з прав людини у контролі за виконанням судових рішень органами публічної адміністрації в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2020. № 44. С. 32-35

15. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

16. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26, ст.131. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

17. Ленгер, Я. Демократія та права людини. Історико-правовий часопис, 2 (21), 2023, 31–36. <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2023-2/4>

18. Морська, Н. Л., Потапов, О. А., Ювсечко, Я. В. Судові гарантії прав людини та співвідношення національних засобів правового захисту з юрисдикцією Європейського суду з прав людини (досвід для України). Академічні візії, (19). 2023. <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/377>

19. План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». Документ підготовлено Директоратом з координації програм Документ затверджено Комітетом міністрів Ради Європи 14 грудня 2022 (CM/Del/Dec(2022)1452/2.4). <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>

20. Постанова Верховного Суду від 13 липня 2021р., судова справа №664/2551/18. URL:<https://verdictum.ligazakon.net/document/98368391>.

21. Права людини у міжнародному праві : підручник / за ред. канд. юрид. наук, доцента А. Войціховського, 2021. 404 с.
22. Право Ради Європи та практика ЄСПЛ : навч.-метод. посіб. / укл.: В. В. Форманюк, Р. Ф. Харитонов, Ю. Ю. Акіменко, О. В. Пасечник, О. К. Канєнберг-Сандул, Т. С. Федорова, Д. О. Гребенюк ; за ред. Х. Н. Бехруза ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 120 с.
23. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України Відомості Верховної Ради України, 2006, №30, ст.260. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
24. Про міжнародні договори України. Закон України. Відомості Верховної Ради України, 2004, №50, ст.540. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
25. Про Національну стратегію у сфері прав людини. Указ Президента України. Документ 119/2021 від 24.03.2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>
26. Про Раду Європи - огляд. Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/en/web/yerevan/the-coe/about-coe/overview>.
27. Слободяник Т. М. Застосування практики Європейського суду з прав людини в цивільному процесі. Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право. Ужгород, 2023. Т. 1. Вип. 77. С. 159-163. С. 162-163. <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/283056/277257>
28. Спільна окрема думка суддів Пауер-Форд, Юдківської та Єдерблом. Справа «Мала проти України» (Заява № 4436/07). Рішення Європейського суду з прав людини. Страсбург, від 3 липня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a23#Text
29. Справа «Олександр Волков проти України». Заява № 21722/11. Страсбург, від 9 січня 2013 року. Рішення Європейського Суду з прав людини. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text
30. Статут Ради Європи від 05.05.1949 р. Приєднання від 31.10.1995, підстава - 398/95-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text.

31. Тимошук О. Г. Здобутки та виклики України у питаннях прав людини на шляху до європейської інтеграції. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 2. С. 56-59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/10>

32. Тимошук О. Г. Правове регулювання та розвиток суспільства: забезпечення захисту прав і свобод громадян в Україні в умовах євроінтеграції. Перспективи розвитку суспільно-гуманітарних наук в умовах євроінтеграції: Матеріали Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (БНАУ, 11-12 квітня 2024 р.). Біла Церква, 2024. С. 37-40.

33. Хартія основних прав Європейського Союзу (переклад А. Пендак). Ніццький договір та розширення Європейського Союзу. Київ, 2001. 124 с.

34. Щорічний звіт Міністерства Юстиції України про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2022 році. СЕД АСКОД Міністерство юстиції України № 39302/5.2.2/4-23 від 30.03.2023

35. Харитонов Р. Ф. Місце Ради Європи в міжнародній системі захисту прав людини. Права людини в період збройних конфліктів : 36. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції присвяч. 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.). Одеса, 2022. С.310-315.

36. Юровська, Г. Практика Європейського суду з прав людини в рішеннях органу конституційної юрисдикції. Вісник Конституційного Суду України, 2021, 5: 110-130.

37. Ямельська Х.Ю. Правова природа актів м'якого права органів Ради Європи. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2021, Серія ПРАВО. Випуск 64. С. 397–402. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.73>

Інформація про авторів

Бровко Н. І. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету, м. Біла Церква, Україна (передслово; розділ 3 Колізії в захисті прав людини: національний та міжнародний вимір)

Кушакова-Костицька Н.В. - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, провідний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, м. Київ, Україна (розділ 7 Регулювання інформаційних прав людини в умовах сучасних суспільних трансформацій: теоретичні та практичні аспекти)

Сімакова С.І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету, м. Біла Церква, Україна (розділ 6 Колізії у реалізації прав людини у кримінальному, кримінально-процесуальному, та кримінально-виконавчому праві України)

Линник Т.В. - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету, м. Біла Церква, Україна (розділ 2 Сутність колізій в українському законодавстві, їх попередження та подолання)

Терещук М.М. - кандидат юридичних наук, ст. викладач кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету, м. Біла Церква, Україна (розділ 1 Юридичні колізії: теоретико-правовий аналіз)

Аргат Я.П. - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету, м. Біла Церква, Україна (розділ 4 Правові колізії в застосуванні фундаментальних прав і свобод)

Поляруш- Сафроненко С.О. - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету, м. Біла Церква, Україна (розділ 5 Колізії в реалізації громадянських і політичних прав людини в Україні)

Тимошук О.Г. - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету, м. Біла Церква, Україна (розділ 8 Роль Європейського Суду з прав людини у формуванні європейських стандартів та вирішенні колізій у сфері прав людини в Європі)

Навчальне видання

КОЛІЗІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Навчальний посібник

Авторський колектив:

Бровко Н. І., Кушакова-Костицька Н.В., Сімакова С.І., Линник Т.В., Терещук М.М., Аргат
Я.П., Поляруш- Сафроненко С.О.

Здано до складання

Підписано до друку

Формат 60×84 Ум. друк. арк. Тираж .

Зам. Ціна

Сектор оперативної поліграфії РВІКВ БДАУ
09117, м. Біла Церква, Соборна площа, 8/1; тел. 3-11-01